

Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

Інформація і право

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3(6)

2012

Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)

Згідно з Постановою ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5
у журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі юридичних наук

м. Київ

УДК 002:340+316.4+338.46:002

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

Пилипчук Володимир Григорович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, (*голова редакційної колегії, головний редактор*);

Брижко Валерій Михайлович, кандидат юридичних наук (Doctor of Philosophy), с.н.с.
(*перший заступник голови редакційної колегії та заступник головного редактора*);

Попик Володимир Іванович, кандидат історичних наук, с.н.с. (*заступник голови редакційної колегії*);

а) юридичні науки:

Арістова Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор;

Беляков Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, с.н.с.;

Коноплев В'ячеслав В'ячеславович, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України;

Копан Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, професор;

Марущак Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, професор;

Настюк Василь Якович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Нор Василь Тимофійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Петришин Олександр Віталійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Середа Григорій Порфирівич, доктор юридичних наук, доцент;

Скулиш Євген Деонізієвич, доктор юридичних наук, доцент;

Тихий Володимир Павлович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Шемшученко Юрій Сергійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України;

б) соціальні комунікації:

Бєбик Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор;

Горовий Валерій Микитович, доктор історичних наук, с.н.с.;

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор;

Дмитренко Микола Андрійович, доктор політичних наук, доцент;

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;

Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор;

Литвиненко Олександр Віталійович, доктор політичних наук, доцент;

Омельчук Володимир Юхимович, доктор історичних наук, професор;

Онщенко Олексій Семенович, доктор філософських наук, професор, академік НАН України;

Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор;

Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор;

Соснін Олександр Васильович, доктор політичних наук, професор;

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор;

Циба Віталій Трохимович, доктор філософських наук, професор;

в) технічні науки:

Богданович Володимир Юрійович, доктор технічних наук, професор;

Бондаренко Володимир Михайлович, доктор технічних наук, професор;

Гладківська Оксана Василівна, кандидат фізико-математичних наук, с.н.с.;

Дубінець Олександр Іванович, доктор технічних наук, професор;

Забара Станіслав Сергійович, доктор технічних наук, професор;

Зайцев Володимир Григорович, доктор технічних наук, професор;

Ланде Дмитро Володимирович, доктор технічних наук, с.н.с.;

Покутний Сергій Іванович, доктор фізико-математичних наук, професор;

Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор;

Фурашев Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с.;

Шевченко Віктор Леонідович, доктор технічних наук, с.н.с.

З М І С Т

До читачів наукового журналу.....	5
Т е о р і я і н ф о р м а ц і й н о г о п р а в а	
ДЗЬОБАНЬ О.П. До проблеми коеволюції права й інформації	7
БРИЖКО В.М. Філософія права: юридична онтологія в сфері інформаційного права ...	14
БЄСЄДНА Л.Л. До питання особливості законодавчої мови	22
ЮРИНЕЦЬ Ю.Л. Міжнародна система регулювання суміжних прав в контексті Європейської інтеграції України	29
КОСІЛОВА О.І. Особливості формування правової держави і громадянського суспільства в сучасній Україні	40
П р а в о в і п р о б л е м и і н ф о р м а ц і й н о ї д і я л ь н о с т і	
АРИСТОВА І.В., ЧЕРНАДЧУК В.Д. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності ..	47
КОРЖ І.Ф. Формалізація і реалізація права громадян України на отримання публічної інформації	57
ЯРЕМЕНКО О.І. Правове регулювання інформаційної господарської діяльності в Україні	63
БЄЛКІН Л.М. Актуальні проблеми інформаційного забезпечення створення доказової бази щодо маніпулювання на фондовому ринку за українським законодавством	72
БЄЛЄВЦЕВА В.В. Адміністративно-правові аспекти режиму обігу службової інформації: поняття та захист	81
С о ц і а л ь н і к о м у н і к а ц і ї	
СУЛАЦЬКИЙ Д.В. Інформаційно-психологічні впливи на споживачів телекомунікаційних послуг	88
УХАНОВА Н.С. Соціально-психологічні наслідки поширення сучасних інформаційних технологій (на прикладі твіттера)	94
ПОЛІНОВСЬКИЙ В.В., ОГУРЦОВ М.І. Архітектура системи електронного документообігу наукової установи	106
СУХИЦЬКА Н.В. Інтеграція України до Європейського Союзу	115
І н ф о р м а т и з а ц і я т а і н ф о р м а ц і й н і т е х н о л о г і ї	
ЛАНДЕ Д.В., ФУРАШЕВ В.М. Індекси медіаприсутності і порівняння в інформаційному просторі	122
КАПЦА Ю.М., РАССОМАХІНА О.А., ШАХБАЗЯН К.С. Спеціальні механізми захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет	129

АНТОНЕНКО С.А. Електронні фонди нормативно-правової інформації Уряду України в Інтернеті (організаційно-правові аспекти)	141
СЕЛЕЗНЬОВА О.М. Роль та переваги використання інформаційних технологій в навчальному процесі (на прикладі навчальної дисципліни “Інформаційне право”)	153
І н ф о р м а ц і й н а б е з п е к а	
КУЗЬМІН С.А. Комп’ютерна (кібернетична) інформація, як предмет учинення злочину (кримінально-правовий аспект)	159
ЛЕОНОВ Б.Д. Соціальні конфлікти та їх роль у детермінації терористичної діяльності	164
До відома авторів	169

Рекомендовано до друку Вченою радою НДІП НАПрН України, протокол № 11 від 09.10.12 р.

До читачів наукового журналу

Шановні колеги!

З другої половини ХХ століття у провідних країнах світу, як відомо, відбувається динамічне формування інформаційного суспільства. В Україні цей процес набув активізації лише на початку ХХІ століття. Згідно з визначенням, наданим ще 1993 року Комісією Європейського Союзу, *інформаційне суспільство* – це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій і технологій зв'язку.

Стрімке поширення сучасних інформаційних технологій в Україні призводить до активного розвитку інформаційних суспільних відносин в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави.

За цих умов, усвідомлюючи необхідність розвитку правової науки в галузі інформаційного права Загальними зборами Національної академії правових наук України внесено зміни до *Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011 – 2015 роки* щодо організації досліджень в інформаційній сфері, Президією Академії створено *Координаційне бюро з інформаційного права та інформаційної безпеки*, головним завданням якого є розвиток правової науки та координація фундаментальних і прикладних досліджень в цій сфері, вченими НДЦПІ НАПрН України розроблено проект *Концепції кодифікації інформаційного законодавства України*, яка може стати основою державної правової політики в інформаційній сфері. Вживаються й інші заходи, про які регулярно інформуються читачі нашого журналу.

Одним із таких кроків стала **зміна назви** Науково-дослідного центру правової інформатики з правами науково-дослідного інституту НАПрН України (НДЦПІ НАПрН України) на **Науково-дослідний інститут інформатики і права** Національної академії правових наук України (НДІП НАПрН України), що також вирішує питання уніфікації назв наукових установ НАПрН України.

Вказані зміни відбулися відповідно до положень законів України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу”, постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1375 “Про затвердження Статуту Національної академії правових наук України” й відповідного рішення Президії НАПрН України, а також постанови Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2012 року № 902 “Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 18 серпня 1999 року № 1518 та від 23 травня 2012 року № 486”.

Водночас, на підставі вказаних правових актів, змінено й назву Інституту вивчення проблем злочинності на Науково-дослідний інститут вивчення злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, чим увіковічено пам’ять відомого педагога і вченого, Героя України, академіка НАПрН України Сташиса В.В., який доклав багатьох зусиль до формування і розвитку Академії та вказаного Інституту.

Редакційна колегія звертає увагу читачів, що Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України є правонаступником Науково-дослідного центру правової інформатики, усі раніше укладені ним договори, а також банківські, поштові та інші контактні реквізити, у т.ч. e-mail та веб-сайту залишаються чинними.

З повагою

Редакційна колегія

Т е о р і я і н ф о р м а ц і й н о г о п р а в а

УДК 1:316.4

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор,
радник при дирекції Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України

ДО ПРОБЛЕМИ КОЕВОЛЮЦІЇ ПРАВА Й ІНФОРМАЦІЇ

***Анотація.** Розглядаються інтеграційні процеси права й інформації, проблеми їх взаємного функціонування в сучасну епоху.*

***Ключові слова:** право, інформація, інформатизація, інформаційна діяльність, інформаційне право, науково-технічний прогрес.*

***Аннотація.** Рассматриваются интеграционные процессы права и информации, проблемы их совместного функционирования в современную эпоху.*

***Ключевые слова:** право, информация, информатизация, информационная деятельность, информационное право, научно-технический прогресс.*

***Summary.** The integration processes of right and information, problems of their joint functioning in a modern epoch are considered.*

***Key words:** right, information, informatization, informational activity, informational right, scientific and technical progress.*

Постановка проблеми. У ХХІ ст. спостерігається досить помітний рух суспільства в бік інформаційної сфери існування, в ході якого воно набуває нових якостей і змінює свої обриси майже до невпізнання. Основні його інститути і явища стали вимірюватися новими координатами, новим “інформаційним градусом” розвитку. Інформаційний критерій стає не просто індикатором популярності, він набуває системотворчого значення для всіх без винятку сфер людської життєдіяльності. Це стало можливим внаслідок того, що інформація як феномен, що створює новий стан суспільства, сприймається як основа “нової цивілізаційної хвилі”.

“Інформаційний градус” розвитку суспільства стає вимірником і для основних інститутів системи права. Перші спроби юристів осмислити феномен науково-технічного прогресу (далі – НТП) й використовувати його досягнення в юриспруденції були зроблені ще в 60-70 рр. минулого століття, коли в науковій спільноті відбувалися так звані “кібернетичні читання” в рамках Всесоюзного симпозіуму з проблем правової кібернетики, що проводився щорічно.

Розвиток мікроелектроніки і поява персональних комп’ютерів на початку 1980-х рр. зумовили технологічний вибух, хвилі якого підсилили вплив НТП на суспільні відносини інформаційного типу. Незабаром стали з’являтися перші спроби їх нормативного оформлення.

Отже, необхідно підкреслити, що приводів для загальнотеоретичної рефлексії правової доктрини в її фундаментальній складовій і теоретичного узагальнення правового забезпечення інформаційної сфери сучасного життя є більше, аніж достатньо. Доречно згадати хоча б про декілька гострих проблем правового забезпечення інтересів людини й суспільства в нових інформаційних вимірах. До них відносяться: забезпечення

права на інформацію, охорона інформаційних продуктів інтелектуальної власності й персональних даних в умовах масового їх переведення у цифровий вигляд, захист життя і здоров'я від мережного комп'ютерного “цунамі”, захист індивідуальної й суспільної свідомості від використання інформаційних впливів під час масових акцій, право на життя і збереження людської природи в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що спроби вирішення названих проблем сучасності вибірково знаходять віддзеркалення у вітчизняних і міжнародних документах та інших нормативно-правових актах. Проте їх фундаментальне правове та наукове узагальнення й осмислення ще попереду. На теоретичний дискурс і наукове вирішення чекають і проблеми розуміння інформації, ролі та ступеня її впливу на правову дійсність в цілому. Одним словом, в режимі очікування адекватної реакції юридичної науки знаходяться найнеобхідніші людські проблеми. “Момент істини” для теоретичної юриспруденції вже настав. Нинішній стан суспільства близький до інформаційного, вже сьогодні вимагає від правової системи динамічного випереджаючого розвитку, прояву накопиченого доктринального інтелектуального потенціалу, енергії юридичної думки і комплексної організації правового забезпечення інформаційної сфери.

В юриспруденції не один раз робилися спроби осмислення закономірностей інформаційних систем.

Так званий “кібернетичний” період розвитку вітчизняної науки (60-70 рр. минулого століття) відзначений проведенням досліджень у царині кібернетики і впливу її ідей на розвиток права. До кінця 1980-х рр. така активність явно сповільнилася. Це пояснюється перехідним періодом інформатизації до сучасного її стану. У названий перехідний час вже позначився інтерес правознавців до тематики правового забезпечення інформаційних процесів, пов'язаних з впровадженням комп'ютерних технологій в реальному секторі економіки. Перші спроби наукового аналізу були поодинокими, позиції учених-правознавців були результатом генезису ранніх доктрин, що переважно походять з тих окремих галузей юриспруденції, які були найбільше пов'язані з забезпеченням функціонування автоматизованих інформаційних систем. Теоретичні дослідження велися, проте вони не визначалися як тенденція розвитку правової науки.

Лише наприкінці 1990-х рр. наукова рефлексія даної проблеми стала найбільш активною, коли стали затребуваними концептуальні позиції правознавців, коли цифрові технології стали значно змінювати траєкторію руху суспільства в інформаційний бік. Саме в цей час стала формуватися самостійна галузь наукових знань, пов'язаних з правовим забезпеченням інформаційної сфери.

У зв'язку з цим виникають перші суто наукові проблеми інформаційного права, що включають питання щодо того, що є самостійність галузевої інформаційної приналежності юридичних знань і в чому виявляється їх відособленість, яке місце інформаційного права в системі правових знань. Разом з ними виникають і питання загальнонаукового розуміння суті знань у царині правового забезпечення інформаційної сфери. Якими положеннями повинні керуватися дослідники при формуванні наукових доктрин: власними і відособленими або інтегрованими, заснованими на ідеях традиційної загальнонаукової методології?

У той же час, після офіційного визнання “інформаційного права” динаміка наукових досліджень у сфері правового забезпечення наростала і продовжує наростати. Ця обставина ще більше загострила проблему існування загальних теоретичних підстав наукових досліджень, направлених на організацію правопорядку в інформаційній сфері суспільних відносин.

Метою статті є розгляд інтеграційних процесів права й інформації, проблем обоюдної дії названих феноменів у сучасну епоху.

Виклад основних положень. Відомо, що ідеї коеволюції стали парадигмою природних і соціальних наук на рубежі ХХ-ХХІ ст. Якщо еволюція зазвичай пов'язувалася з прогресом, з висхідним розвитком, у якому вищий ступінь в еволюції заперечує інший, більш низько організований, то ідея коеволюції припускає спільний розвиток в рамках системи взаємодії [1 – 3].

Історія становлення й розвитку двох явищ цивілізації у формі коеволюції інформації й права представляє інтерес для дослідника в двох ракурсах. З одного боку, в аспекті впливу інформації і пов'язаних з нею систем на правову дійсність, причому під правовою дійсністю тут розуміється вся реальна дійсність на макрорівні правової сфери як наочної сфери людської діяльності (юридична наука, позитивне право, правозастосування і юридична культура), тобто вся сукупність правових феноменів. Дана проблема розглядається в рамках проблем пошуку нових засобів мобілізації правової системи, в рамках інформаційної парадигми як сукупності поглядів на вирішення правових проблем крізь призму інформаційних знань, насамперед, впливу знань про природу інформації, на формування й реалізацію права в цілому.

З іншого боку, становлення й розвиток у формі коеволюції інформації і права розглядається в сенсі правового впливу на інформаційну сферу.

Перший з названих аспектів дослідження проблем інтеграції названих двох явищ відображає достатньо істотний момент розвитку правової науки. Раніше він розглядався в рамках переважно кібернетичних начал в юриспруденції в період розквіту кібернетики (50-70-ті рр. минулого століття). У той час спостерігався інтерес з боку правознавців до кібернетичних проблем права і велися дослідження закономірностей природи правової інформації і їх прояву в правовій системі [4 – 5]. В усякому разі, до кінця 80-х рр. минулого століття склалася стійка правова доктрина стосовно основ впливу інформаційних систем на право. На її основі були сформовані основні положення прикладної науки “правова інформатика” як різновиду міждисциплінарної науки інформатики. У її рамках не тільки розглядалися прикладні проблеми розвитку інформаційних систем у правознавстві, а й формувалася новий різновид правової інформації – електронна її форма. У той час стали активно розвиватися процеси інформаційного забезпечення правотворчості й упроваджуватися системи інформатизації законотворчих органів на різних рівнях, а також створюватися різні прикладні інформаційні технології формування, зберігання й використання електронної правової інформації. Наприклад, на початку 1990-х років на пострадянському просторі виникли довідкові правові системи, коли почався розвиток підприємництва в колишніх радянських республіках. Тоді правові системи являли собою електронні підборки текстів нормативних актів. Першою такою системою в Україні був “Автоматизований довідник з зовнішньої торгівлі “Перший помічник”, створений у 1990 році і направлений на задоволення інформаційних потреб великої кількості дрібних підприємців, які в ті роки вели активну торгівлю діяльністю з близьким зарубіжжям. Пізніше з'явилися інші спеціалізовані й загальнозаконодавчі системи.

Увага правознавців до проблем пошуку прояву закономірностей інформації у правовій системі і прикладних завдань в рамках правової інформатики, як і раніше, не слабшає [6 – 8]. Цьому сприяє впровадження комп'ютерних технологій у юридичну діяльність. Прийняті за останні роки різні цільові програми й концепції інформатизації провідних юридичних організацій (судової системи, митної служби, органів юстиції та ін.) тільки підтверджують відзначену тенденцію.

Разом з тим, як вже неодноразово наголошувалося, особливістю інформаційної епохи розвитку суспільства є створення необхідних методологічних і правових бар'єрів негативним наслідкам масової інформатизації і впровадження високих технологій [11]. У зв'язку з цим правове забезпечення інформаційних процесів і виникаючих при цьому суспільних відносин неухильно зростає. Починаючи з початку 90-х рр. минулого століття разом з динамічним розвитком законодавства, спрямованого на реалізацію цієї мети, спостерігався активний процес становлення й розвитку нової сфери правової діяльності, пов'язаної з правовим забезпеченням інформаційної сфери. Цьому сприяла ціла низка чинників.

По-перше, у зв'язку із створенням нового покоління електронно-обчислювальної техніки і високотехнологічних швидкісних засобів передачі інформації (зв'язку) значно зросла можливість отримання й використання великого обсягу інформації в коротші проміжки часу.

По-друге, перший чинник активно вплинув на створення умов включення масивів інформації в реальний сектор економіки. Повсюдне впровадження засобів автоматизації в управлінський процес суспільним виробництвом дало змогу перекладати необхідну інформацію з традиційних паперових носіїв в електронний вигляд. При цьому зросли швидкості обробки інформації й ефективність управління суспільними процесами. Таким чином, сформовані електронні масиви інформації у вигляді баз даних (інформаційних ресурсів) в найбільш зручній формі їх використання стали виконувати самостійну забезпечуючу роль в управлінських процесах разом з іншими видами ресурсів (сировинними, фінансовими, кадровими тощо). Повсюдна матеріалізація інформаційного ресурсу спричинила відособлення людської діяльності й формування самостійного виду суспільних відносин з приводу використання інформації.

По-третє, інформація у вигляді баз даних як об'єкт права в електронній формі при введенні її в економічний оборот опинилася поза межами традиційного правового регулювання. Специфічність такого об'єкта пов'язана з особливістю функціонування технічних засобів обробки інформації, з перетворенням інформації в її електронний символ (сигнал) і назад у читаний вигляд. Відмічена особливість робить уразливим електронний документ для копіювання і порушення його цілісності. Будь-яка сукупність і форми традиційних правових умов (правовий режим) використання електронного виду інформації як об'єкта права вже не може створити ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин, що виникають з приводу таких об'єктів. На жаль, юридична наука, незважаючи на велику кількість досліджень у сфері правової кібернетики, не мала у своєму розпорядженні достатнього потенціалу для вирішення проблеми правового забезпечення формування й використання електронного документа. Незважаючи на звернення окремих правознавців до теми науково-технічного прогресу, наукових узагальнень, які б розкривали вплив науково-технічної революції на правове регулювання соціальних відносин, вони не проводили. Таке положення у правовій науці продовжується й понині. Тому суспільством була затребувана принципово інша сукупність правових засобів впливу на новий вид діяльності суб'єктів права, що стрімко розвивається, пов'язаний з формуванням, обробкою й використанням електронних форм інформації, сучасних високотехнологічних телекомунікаційних систем її передачі й зберігання.

По-четверте, нові форми, що стрімко розвиваються, і різновиди інформаційної людської діяльності значно відставали від традиційної свідомості. Розрив між інформаційними потребами в новій “цифровій епосі” і ментальністю суспільства динамічно збільшувався у міру розвитку масової інформатизації. Цей чинник сприяв

появі нового типу порушень (порушень цілісності інформації і доступу до неї), шкідливий характер яких був несумісним зі звичайними правопорушеннями. Разом з цим, виник новий клас правових проблем, пов'язаних з попередженням і боротьбою з комп'ютерними правопорушеннями.

Зусилля правознавців і вчених у сфері комплексного дослідження інформаційних систем дозволили створити правові концепції, спрямовані на формування правових умов реального сектора інформатики.

До початку 1990-х рр. поступово стала формуватися нова галузь законодавства, метою якої було регулювання принципово нового типу суспільних відносин, пов'язаних з інформацією і процесами інформатизації. Було прийнято називати її “законодавством у сфері інформатизації”, а пізніше остаточно склався і термін “інформаційне законодавство”. Характерною особливістю його стало те, що норми права в нормативно-правових актах нерідко були за своєю природою різними, інформаційне законодавство в більшій своїй частині стало носити комплексний характер, що поєднує риси публічного й приватного права.

Проте ця особливість інформаційного законодавства є не єдиною його характерною рисою. Принципово важливим для нього, на наш погляд, є максимально адекватне віддзеркалення правової інформаційної дійсності. У кращому разі, воно повинне мати випереджальний характер правового регулювання інформаційних за характером суспільних відносин для того, щоб норми права створювали ефективний правовий режим використання нових форм інформації.

Проте, цим критерієм сучасне інформаційне законодавство не відповідає. Паралельно з формуванням інформаційного законодавства проводилися наукові дослідження з метою узагальнення закономірностей в інформаційній сфері людської діяльності і правового її забезпечення. Фундаментальні дослідження у царині названих проблем вели О. Баранов, К. Беляков, В. Брижко, В. Гавловський, І.Б. Жилиєв, Р. Калюжний, М. Коваль, В. Попович, В. Цимбалюк, М. Швець та ін. [6 – 10, 12 – 14]. Ними були створені основи для формування нової самостійної галузі юриспруденції.

Таким чином, інтеграційні процеси розвитку інформації і права, вплив пов'язаних з цими явищами систем одна на одну проходять по відособлених один від одного методологічних каналах. Інформаційні системи здійснюють вплив на право в рамках загальної теорії права і правової інформатики, у предмет наукових досліджень яких включені закономірності природи і розвитку інформації у правовій системі. Право, у свою чергу, покликане здійснювати активний вплив на інформацію і пов'язані з нею системи всім своїм арсеналом засобів. До складу таких засобів включені практично всі галузі права і, в першу чергу, інформаційне право. Розрізнення, що проводиться в підходах до інтеграції вказаних явищ, має не лише практичне, а й методологічне значення.

Річ у тому, що в перші роки незалежності України проблеми правового забезпечення процесів інформатизації за аналогією з радянською традицією нерідко розглядалися в рамках правової кібернетики і правової інформатики, змішуючи при цьому два різних за своєю природою методологічних підходи. Розглядаючи, наприклад, проблеми правової інформатики і правової кібернетики, автори одночасно розглядали і питання правового регулювання інформаційних процесів. І навпаки, описуючи проблеми правового забезпечення інформатизації, розглядали питання предмета правової інформатики. На жаль, ці способи одночасного розгляду різних за своєю природою і змістом проблем правової інформатики й інформаційного права мають місце і в сучасній літературі [15 – 16].

Імовірно, пояснення такого дуалізму позиції авторів робіт з правової кібернетики можна знайти в тому, що вони досліджували багато проблем правової системи крізь призму теорії управління, а тому й розглядали проблеми правового забезпечення інформаційних процесів у суміжній для інформаційного права науковій дисципліні.

Як указувалося вище, метою розгляду інтеграційних процесів права й інформації в даній статті є створення теоретичних умов для диференційованого підходу при проведенні досліджень проблем спільної дії названих феноменів у сучасну епоху. Уявляється, що обидва ракурси є однаково важливими для правової науки, оскільки вони дають можливість досліджувати з різних позицій правову дійсність.

Правова інформатика дає можливість більш комплексного і всебічного дослідження наявної сфери інформаційного права, оскільки об'єкти інформаційних відносин мають глибоке, природничо-наукове коріння (електронна інформація, комп'ютерні технології, цифрові лінії зв'язку тощо). Проте, яким би не був ракурс дослідження, умовно кажучи, інформаційно-правовий або право-інформаційний (залежно від того, яке явище розглядається як реципієнт), все ж таки, вони повинні розглядатися окремо один від одного. Тим більше, у цієї багатоаспектної проблеми (коеволюції права й інформації) є ще й прикладні рівні. Наприклад, освітній, коли вона розглядається на рівні навчальної дисципліни, а в її рамках стан невизначеності в питаннях методу вивчення предмета, як уявляється, має бути зведено до мінімуму. Межі навчальної дисципліни (чи то правова інформатика або інформаційне право) повинні мати чіткіші контури, аніж при дослідженні тієї ж наявної царини на науковому рівні.

Висновки.

Взаємообумовленість, розвиток і інтеграція права й інформації як суспільних явищ привело, з одного боку до активного впливу інформації й пов'язаних з нею структур на правову систему, що зумовило пізнання нових закономірностей у розвитку юриспруденції. У свою чергу, правова система не менш активно реагує на сучасні інформаційні реалії шляхом внутрішньої рефлексії й саморозвитку у бік забезпечення правопорядку в інформаційній сфері.

Використана література

1. Проблеми коеволюції. Філософські науки : зб. наук. пр. / Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка ; за ред. В.М.Вандишева. – Суми : Ред.-вид. від. СДПУ ім. А.С.Макаренка, 2000. – 98 с.
2. Наумкіна О.А. Роль теорії самоорганізації в осмисленні феномена коеволюції суспільства та природи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.09 / О.А. Наумкіна. – К., 2001. – 16 с.
3. Афонин Э.А. Великая коэволюция : Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Парламентское издательство, 2003. – 384 с.
4. Право и информатика : сб. ст. ; под ред. Е.А. Суханова. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 143 с.
5. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация / Ю.В. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 144 с.
6. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія / В.М. Брижко. – К. : ПанТот, 2009. – 415 с.
7. Цимбалюк В.С. Інформаційне право : концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства / В.С. Цимбалюк. – К. : “Освіта України”, 2011 р. – 426 с.
8. Баранов О.А. Правове регулювання ЗМІ, що використовують Інтернет-технології // Правова інформатика. – 2012. – № 2(34). – 28 – 36.
9. Баранов О.А. Правові проблеми електронної торгівлі (комерції) // Інформація і право. – 2012. – № 2(5). – 48 – 56.

10. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с.

11. Дзьобань О.П. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія / О.П. Дзьобань, В.Г. Пилипчук ; за заг. ред. проф. В.Г. Пилипчука. – Харків : Майдан, 2011. – 244 с.

12. Інформатизація управління соціальними системами : організаційно-правові питання теорії і практики : навч. посіб. ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. – К. : МАУП, 2003. – 332 с.

13. Беляков К.І. Інформація в праві : теорія і практика / К.І. Беляков. – К. : КВІЦ, 2006. – 118 с.

14. Жилияєв І.Б. Інформаційне право України : теорія і практика : монографія / І.Б. Жилияєв. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 104 с.

15. Інформаційна діяльність в правознавстві: стратегія управління розвитком наукових досліджень, інноваціями, консалтингом, моніторингом, системою трансферу технологій в урядових структурах, університетах, дослідницьких центрах і в приватному секторі ; за заг. ред. П.Д. Біленчука. – К. : Наука і життя, 2007. – 244 с.

16. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. – К. : ТОВ “Вид-во “Юридична думка”, 2006. – 384 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 1:340.1:316.324.8

БРИЖКО В.М., кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с.,
Заслужений винахідник республіки

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: ЮРИДИЧНА ОНТОЛОГІЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Анотація. Про онтологію як джерело знань філософії у сфері інформаційного права.

Ключові слова: філософія, право, онтологія, інформаційне право.

Аннотация. Об онтологии как источнике знаний философии в сфере информационного права.

Ключевые слова: философия, право, онтология, информационное право.

Summary. About the ontology, as source of knowledge of philosophy in the field of informational right.

Keywords: philosophy, right, ontology, informational right.

Постановка проблеми. Філософія права – розділ філософії юриспруденції (від лат. *jūris prūdentia* – “правознавство”, де *jūris* – “право”, *prūdentia* – “передбачення”, “знання”), який досліджує сутність категорії “право”, цінність і значущість її у житті людини, суспільства, держави та у практичній юридичній діяльності [1]. Згідно з українською Юридичною енциклопедією – “філософія права – наука, яка вивчає світоглядні, аксіологічні, антропологічні та гносеологічні основи права як регулятора суспільних відносин у їх взаємодії з індивідом, суспільством і державою” [2]. Головним у предметі філософії права є відношення свідомості та мислення людини до пізнання соціальної ролі категорії “право”.

Філософія права має давню історію. Її проблемами займалися античні філософи Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Епікур, Цицерон та ін. Сам термін “філософія права” з’явився наприкінці XVIII століття. Німецький правознавець, засновник історичної школи права Г. Гуго (1764 – 1846 рр.) ввів його для позначення “філософії позитивного права”. Він вважав, що елементи римського і німецького права, що склалися, без критичного і диференційованого підходу були малоприсадибні для практичних потреб, у результаті важко було сказати, на що слід було орієнтуватися – історичну правду або існуючу практику. В результаті, помилки в розумінні правових елементів призвели до використання навіть кращими вчителями необ’єктивних прийомів і засобів, що стали традиційними. У книзі “Підручник природного права, або філософія позитивного права” Г. Гуго оспорював основні положення теорії природного права і справжнім джерелом права вважав звичай, що історично склався. Концепцію суспільного договору він відкидає через ряд підстав: “...Таких договорів ніколи не було – всі держави і установи виникали і змінювалися іншими шляхами. Суспільний договір практично неможливий – мільйони незнайомих людей не можуть укласти угоду і домовитися про вічне підпорядкування установам, про які вони судити ще не можуть, а також про покору ще не відомим людям. ...Влада і право виникали по-різному. Ніякий їх різновид не відповідає повністю розуму, вони визнаються не безумовно, а тільки тимчасово правомірними, проте те, що визнано або визнавалося безліччю людей, не може бути абсолютно безрозсудне. Право виникає з потреби вирішення суперечок. ...Звичаї мають ту перевагу перед законом, що вони загальновідомі та звичні. Безліч законів і договорів ніколи не виконується. Звичай, що історично склався, і є справжнє джерело права” [3].

Історична школа права набуває популярності після публікації брошури Ф.К. Савіні “Про покликання нашого часу до законодавства і правознавства” (1814 р.). У цій роботі він приводить загальноісторичні етапи “життя” категорії “право” [4]:

“Дитинство. На цьому етапі право тільки формується. У людини ще не існує уявлення про абстрактну норму, і сприйняття права носить характер віри, яка потребує правових обмежень. Саме тому у первісних народів виникає уявлення про юридичні дії, які символізують початок або припинення правовідносин. Ці дії за допомогою наочності закріплюють існування права в певній формі (звичай). Правосвідомість тут розвинена слабо, в людині панують емоції.

Юність. На цьому етапі юристи виділяються в особливу групу. Для розвитку права цей час творчого пориву. Юристи діють в союзі з народом, тобто корпоративна правосвідомість ще не склалася. Право створюється розумним, доцільним.

Зрілість. На цій стадії ускладнюється політичне і економічне життя, розвиток культури, і все це призводить до ускладнення права. Виникає необхідність професійної кваліфікації. Остаточно складається правова наука, і правова система набуває завершеності. Право стає більш штучним, воно не втрачає зв'язок з народним життям. Юристи перетворюються на особливу замкнуту касту.

Старість. Він говорить, що творчі пориви народу згасають, в праві панує закон, не створюється вже нічого нового. Право живе за рахунок старих норм, немає нового. Народний дух вмирає і на його місці виникає новий народ і нова правова система. Спадкоємності між різними народами бути не може”.

У подальшому, у XVIII – XIX ст.ст., були розроблені основи “раціоналістичної філософії права та держави” (Г. Гроцій), теорій “загальної справедливості” (Ф. Бекон), “природного права” (Т. Гоббс), “невідчуження прав” (Д. Локк), “рівності та панування у державі волі і суспільного договору” (Ж.-Ж. Руссо). На системний розвиток філософії права визначально вплинули І. Кант та Г. В.-Ф. Гегель.

В дореволюційній Росії філософія права була запроваджена у 1863 р. як навчальний курс. Після революції 1917 р. цей філософсько-теоретичний науковий напрям втратив самостійне значення і фактично розчинився в “теорії держави і права”, яка пішла у напрямі “позитивного”, “легистського права”, що ототожнює сутність понять “право” та “закон” [2, том 3, с. 466].

У наші часи філософія права розвивається на базі комплексу джерел знань, які визначаються такими поняттями, як: “онтологія”, “гносеологія”, “аксіологія”, “логіка” та “герменевтика” [1]. При цьому, з середини 1960-х років наука, зокрема юриспруденція, стала активно звертатися до такого поняття-категорії, як “інформація”. На основі спроб зрозуміти її природу та сутність був закладений фундамент нового наукового напрямку знань під назвою “Теорія наукової інформації” [5, 6], яка потребує свого філософського та юридичного осмислення. Зазначимо, що до вказаного часу поняття “інформація” в юриспруденції не застосовувалося взагалі.

Задачі теорії наукової інформації можна розглядати в теоретичному і прикладному аспектах. В теоретичному плані основною задачею цієї галузі знань є виявлення закономірностей, яким підкоряються і відповідно до яких відбувається створення інформації, її обробка, використання та передача; дослідження якісних і кількісних характеристик інформації і інформаційних процесів. Практична мета теорії наукової інформації полягає у забезпеченні раціональної і оперативної інформаційної комунікації в умовах розвитку процесів щодо інформаційно-комп’ютерних технологій і мереж.

Метою роботи є дослідження у філософській системі поняття “онтологія” та його значення для наукового становлення інформаційного права.

Виклад основних положень. Онтологія (от греч. *ὄντος* – “існуюче” і *λόγος* – “слово”, “поняття”, “навчання”) – розділ філософії, що вивчає буття, його природу, суть, принципи [7]. Основні поняття онтології: буття, структура, властивості, форми буття (матеріальне, ідеальне, екзистенціальне), простір, час, рух та інформація.

Основним предметом онтології є буття, яке визначається як повнота і єдність всіх видів реальності: об’єктивної, фізичної, суб’єктивної та соціальної. Реальність традиційно асоціюється з матерією (матеріальний світ) та духом (духовний світ, включаючи поняття душі та інтелекту) і поділяється (матеріалістами) на живу, неживу та соціальну матерію, що породжує формалізм по відношенню до особи як до безликої істоти взагалі. У класичній метафізиці під буттям розуміється Бог, для учених – Всесвітній розум, Інформаційне поле, завдяки чому існує порядок та відбуваються зміни у бутті. Людина як буття володіє свободою і волею, завдяки уявленням про які та через нескінченне бажання прагне до їх досягнення через політику та кар’єру, науку (нерідко теж для кар’єри), створення новацій, письменницьку діяльність тощо.

Питання онтології – це якнайдавніша тема європейської філософії. Найважливіший внесок в розробку онтологічної проблематики внесли Платон і Аристотель [8].

Платон синтезував старогрецьку онтологію в своєму вченні про “ідеї”. Буття, за його розумінням, є сукупність ідей – форм, які сприймаються розумом, або суті, віддзеркалення яких визначає різноманіття речовинного світу. Він провів межу не тільки між буттям і становленням (тобто плинністю світу, що сприймається людиною), а й між буттям і “безвладним початком” буття (тобто незбагненою основою, званням “благом”). В онтології неоплатоників ця відмінність виступає як співвідношення “єдиного” понадбуття і “розуму”-буття. Онтологія у Платона тісно пов’язана з вченням про пізнання як інтелектуальне сходження до істинно сущих видів буття.

Аристотель систематизував і розвинув ідеї Платона, при цьому також істотно просунувся вперед, уточнюючи (у “Метафізиці”) смислові відтінки понять “буття” і “сутність”. Аристотель вводить ряд нових і значущих для пізнішої онтології тем: буття як дійсність, божественний розум, буття як єдність протилежностей і конкретна межа “осмислення” матерії формою.

Онтологія Платона і Аристотеля (особливо її неоплатонічна переробка) визначила у наступному всю західноєвропейську онтологічну традицію. Філософія (якщо не брати до уваги “навчальну”, платоно-аристотелівську традицію) еллінізму була зацікавлена в онтології в тій мірі, в якій та могла стати основою для етичних побудов. При цьому перевага віддається архаїчним варіантам онтології: навчанням Геракліта (стоїки), Демокрита (епікурейці), старших софістів (скептики).

У середньовічній філософії центральне місце займала онтологічна проблема існування абстрактних об’єктів (універсалій) [9 – 15]. Сам термін “онтологія” був запропонований Р. Гокленіусом в 1613 році в “Філософському словнику” і трохи пізніше в 1656 році І. Клаубергом, який запропонував його (у варіанті “онтософія”) як еквівалент поняття “метафізика”. У практичному вживанні термін був закріплений Х. Вольфом, який розділив семантику термінів “онтологія” і “метафізика”.

Зворотним пунктом в історії онтології стала “критична філософія” І. Канта [13], що протиставила “догматизму” старої онтології нове розуміння об’єктивності як результату оформлення відчуття категоріальним апаратом суб’єкта, що пізнає. Буття являє собою два типи реальності – матеріальні феномени і ідеальні категорії, з’єднати їх може тільки синтезуюча сила “Я”. За І. Кантом, питання про буття самі по собі не має сенсу поза сферою дійсного або можливого досвіду. Попередня онтологія тлумачиться І. Кантом як гіпостазування (те, що навіюється, має межу недосяжності) понять чистого розуму. В

той же час саме кантівське розділення універсуму на три автономні сфери (світи природи, свободи та доцільності) задає параметри нової онтології, в якій єдина для докантівського мислення здатність виходу у вимірювання істинного буття розподілена між теоретичною здатністю, що знаходить надчуттєве буття як трансцендентна поза межність, та практичною здатністю, що відкриває буття як поєсторонню реальність свободи.

Г.В.-Ф. Гегель [14], спираючись на відкриття І. Кантом трансцендентальної суб'єктивності, частково повернувся до докантівської раціоналістичної традиції побудови онтології на основі гносеології: у їх системах буття є закономірним етапом розвитку мислення, тобто моментом, коли мислення виявляє свою тотожність з буттям. Проте ототожнення буття і думки (і відповідно онтології і гносеології) в його філософії, яка визначає змістовною основою єдності структуру суб'єкта пізнання, було обумовлено кантівським відкриттям активності суб'єкта. Саме тому онтологія німецького класичного ідеалізму принципово відрізняється від онтології Нового часу: будова буття досягається не в статичному спогляданні, а в його історичному і логічному породженні, онтологічна істина розуміється не як стан, а як процес.

Для західноєвропейської філософії ХІХ ст. характерне різке падіння інтересу до онтології як самостійної філософської дисципліни і критичне ставлення до онтологізму попередньої філософії. З одного боку, досягнення природних наук послужили основою для спроб нефілософського синтетичного опису єдності світу і позитивістської критики онтології. З другого боку, філософія життя намагалася звести онтологію (разом з її джерелом – раціоналістичним методом) до одного з побічних прагматичних продуктів розвитку ірраціональної першооснови (“воля” у А. Шопенгауера і Ф. Ніцше). Неокантіанство і близькі до нього напрями форсували гносеологічне розуміння онтології, намічене ще в класичній німецькій філософії, перетворюючи онтологію швидше в метод, ніж у систему. Від неокантіанства йде традиція відділення від онтології аксіології, предмет якої – цінності – не існує, але “значить”.

У філософії ХХ століття спеціально онтологічною проблематикою займалися такі філософи, як Н. Гартман (“нова онтологія”), М. Хайдеггер (“фундаментальна онтологія”) та ін. [15 – 18]. К. Поппер сформулював концепцію трьох світів: світу фізичних об'єктів і станів, світу психічних і ментальних станів свідомості та світу об'єктивного змісту мислення. Сюди входять зміст наукових гіпотез, літературні твори і інші не залежні від суб'єктивного сприйняття об'єкти [19].

В умовах інформаційної революції, що відбулася у світі в останні десятиліття, однією з ключових особливостей світового соціально-економічного прогресу є зростання значимості інформації в суспільних відносинах. Широке впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій і систем, удосконалення техніко-технологічних засобів збирання, зберігання, обробки, використання та поширення даних привели до стрімкого розвитку інформаційних відносин, розбудови інформаційного суспільства та формування світового інформаційного простору.

Ми маємо справу з інформацією на кожному кроці: в інформаційних технологіях, системах управління і зв'язку, в мовах, в інформаційних системах живих клітин та ін. Тому заслуговують на увагу висновки сучасної науки, що інформація є однією з фундаментальних, універсальних та основоположних величин, які становлять основу світобудови, поряд з енергією та матерією.

Поняття “інформація” часто використовується в найрізноманітніших областях науки і суспільного життя. Спроби усвідомити суть “інформації” робляться з часів Платона (див. [20]). Як вважаємо, одним з основних може бути наступний висновок –

інформація відноситься до розряду гранично широких понять, що відображають об'єктивні закономірності процесів, які відбуваються на Землі та у навколишньому Всесвіті.

З розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій, телекомунікаційних мереж, формуванням електронно-інформаційного середовища, які визначають появу такого феномену, як “віртуальна реальність”, увагу учених привертають такі похідні від поняття “інформація”, як – “інформатика” та “інформатизація”. Сучасні наукові дослідження у цій сфері мають за мету вивчення якісних та кількісних сторін природи інформації, зокрема, її філософського онтологічного осмислення.

Давно помічено, що будь-які новації завжди мали та мають не тільки позитивний, а й негативний зміст. Сьогодні науково-новаційні здобутки “інформатики” та “інформатизації”, процеси інформаційної глобалізації, поряд з позитивними надбаннями, призвели до виникнення новітніх викликів і загроз безпеці людини, суспільства і держави, зокрема, до створення інформаційної зброї, поширення інформаційних операцій і воєн, загострення інформаційно-психологічного маніпулювання свідомістю людини, інформаційних впливів, які руйнують соціокультурні цінності. З поширенням Інтернету все більше викликає сумнів його просвітницька цінність. Одночасно з тим, що цей комунікаційний засіб не в змозі замінити систематичної освіти, розпорошує знання по гіпертекстових сторінках, створюючи видимість уявлення про консолідацію знань у тій чи іншій області, він все більше трансформується в середовище, що нагнітає антиморальність, поширює відомості, що зачіпають честь і гідність людини, без її згоди, нерідко публікує усіякі збочення – аж до поширення довідкових матеріалів по підготовці та здійсненню терактів.

Відомий письменник Станіслав Лем писав [21]: *“Явище глобальної мережі нагадує відомий нам з Біблії потоп. Завдяки Інтернету, Євронету і т. д. виникає “переповнення інформацією”. ...Це такий тип зв'язку, що простіше дозволяє визначити адресатів інформації, ніж відправників, що відсилають інформацію. Це такий тип зв'язку, що відкриває ворота усіякої діяльності, у тому числі і такої, котра небажана і навіть злочинна. Мафії, камори, банди, гангстери, шахраї і зловмисники усяких мастей одержують доступ на арену інформації нарівні з потенційними Ейнштейнами. Коли знайомишся зі спеціальною періодикою, то видно, що біржі, шанувальники і люди, що знаходяться під владою Капіталу, користуються мережами..., а все інше, разом із усім Космосом, не хвилює їх ні крапельки.*

Кожні вісім з половиною місяців, як вважають експерти, подвоюється кількість комп'ютерних вірусів. Якщо можна що-небудь споганити, зіпсувати, фальсифікувати, украсти, розтратити, будь-кого обдурити, залишити з носом, то зовсім незалежно від того, чи принесе така діяльність деструктивного і шкідницького характеру користь “активістові зла” чи він одержить тільки нематеріальне задоволення від того, що перехитрив системи захисту, що знищив без особистого прибутку те, що було коштовним для іншого, можна зі стовідсотковою впевненістю визнати, що в нових формах нової технології боротьба зла з добром буде продовжуватися. І це так, тому що так було завжди, тому що літаки, крім парашутистів, скидали бомби, тому що атомна енергія “яскравіше тисячі сонць” була відомо як застосована, тому що так потрібний медицині рентген в Освенцимі застосовувався німцями для убивства плоду вагітних жінок, і так далі, і так далі – від початку людського світу.

...Нам потрібні не бездумні мережі, не тисячократна кількість телефонів, факсів, інтерактивні медіа, а вбудований у мережі еквівалент інтелекту, який оцінює інформацію, який усе, що є інформаційним сміттям, поглинав би і, як фільтр, дозволяв

би проходження тільки повідомлень і візуальних зображень, що не пропагують зло і дурість, що не шкодять усьому, що могло б стати корисним людині. Але про такі “розумні” мережі зараз можемо тільки мріяти”.

Вважається, що природа Інтернету передбачає відсутність прямої приналежності до будь-якої держави, єдиних власника та центру управління. Разом з тим, основною суспільною організацією, що має найбільші важелі впливу на розвиток Інтернету як єдиного механізму, є “Співтовариство Інтернет”. Це організація, що базується на внесках учасників і пожертвуваннях спонсорів, має ряд технічних комітетів, так чи інакше залежних від матеріальної підтримки Уряду США. Тобто фактично, Інтернет контролюється фінансово однією державою [22]. Таким чином, твердження про те, що Інтернет є самоврядною в розвитку мережею, яка повністю незалежна від будь-якого уряду, викликає великий сумнів.

З іншого боку, відомо, що провідним розробником та продавцем комп’ютерних програм у світі є американська корпорація “Майкрософт”. На початку 1990-х років корпорація не дуже звертала увагу на те, як по всій величезній пострадянській території поширюються неліцензійні програми. Проблема порушень копірайту стала активно підійматися через десять років. У статті “Цифровая революция требует жертв” її автор А. Попов ставить питання [23] – “...А почему не раньше? Может, в 1990-е они сознательно были так снисходительны – понимая: платит за лицензионные программы жителям Украины или России нечем, но ...населению будет легче проглотить глобализацию по-американски”. А. Попов також звертає увагу на те, що “оборот крупнейшей металлургической компании мира “АрселорМиттал” составляет 78 млрд. долл., а прибыль – около 3 млрд. У “Майкрософта” оборот чуть меньше – около 70 млрд., зато прибыль – 23 млрд., и за последние 5 лет она выросла вдвое. И это при том, что “АрселорМиттал” не может пожаловаться на воровство стали, как “Майкрософт” жалуется на нелегальное распространение своих программных продуктов. ...А на разговоры заокеанских правообладателей об их убытках можно задать вопрос: Где вы видели голливудских звезд или менеджеров “Майкрософта”, которые бы рылись в мусорных баках или хотя бы задумывались, как прожить от зарплаты до зарплаты?”.

Сьогодні Інтернет для значної кількості користувачів уявляється “середовищем вільних”, в якому кожен може робити, що побажає. Насправді його виникнення та поширення визначає реальність появи нових інформаційно-комунікаційних, інтерактивних відносин з оригінальним соціальним устроєм та інфраструктурою в рамках електронної глобалізації. Природа та зміст цих відносин потребує глибоких системних юридично-онтологічних досліджень та обґрунтувань практики їх упорядкування у обсязі нової самостійної науки “інформаційне право”, які мають надати можливість дійти наукових висновків та домовленостей щодо функціонування Інтернету як простору поза “правом” і “законом”.

Висновки.

1. *Юридична онтологія* – це вчення про загальні знання сутності права та закону, які історично сформовані світовою цивілізацією, та сформульовані на їх основі соціальні принципи взаємостосунків і правових відносин.

Виходячи з можливостей наукового пізнання, юридична онтологія на базі формальної і діалектичної логіки орієнтує юриспруденцію у русло дослідження теоретичних аспектів проблем держави і права, істинності та вірогідності юридичних знань та створення об’єктивно необхідних правових механізмів їх реалізації, які відповідають сучасним потребам людини, суспільства та держави.

2. В умовах глобальних техніко-технологічних змін та активного розвитку процесів, пов'язаних з інформаційною сферою, сьогодні перед юриспруденцією постає низка новітніх завдань, які потребують усвідомлення їх важливості та всебічних наукових опрацювань. Цифрова революція, яка відбулася в світі, не обмежується тільки упровадженням нових технологій в різні сфери суспільного життя. Вона веде до змін в самому суспільстві, що, у свою чергу, вимагає змін у підходах до правового впорядкування суспільних відносин, основою яких є інформаційні відносини.

Зазначене може бути свідченням необхідності більш системних досліджень щодо філософських, теоретичних та прикладних проблем у становленні нової науки – науки інформаційного права та її цільової організаційної і фінансової підтримки. Її політиці, якщо вона не тільки декларує, а дійсно прямує до гармонійності у суспільстві, доведеться вирішувати, чим жертвувати: нинішнім розумінням юриспруденції в ім'я сталої практики верховенства закону або ж розвитком прав і свобод в ім'я торжества наукового становлення філософії права. Про це, у принципі та по суті, йде розмова у [24 – 26].

В інформатиці онтологія спрямована на дослідження формалізації знань за допомогою інформаційно-комп'ютерних систем і засобів програмно-технологічного забезпечення.

В інформатизації онтологія передбачає дослідження інформаційно-інфраструктурних проблем, тобто взаємопов'язаних проблем організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, які спрямовані на створення умов для задоволення потреб громадян суспільства та держави на основі розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки.

3. *У сфері інформаційного права* філософія права – це особлива форма систематизації знань, якісне і кількісне узагальнення та світоглядний синтез різних наукових теорій про інформацію, інформатику та інформатизацію.

Юридична онтологія у цій сфері спрямована, насамперед, на дослідження таких основних аспектів, як: природа, суть, принципи, предмет, методи інформаційного права, правові ідеї, розмежування права і закону, норми інформаційного та електронно-інформаційного законодавства, їх правовий зміст та ін. у контексті сучасних знань про буття.

Використана література

1. Філософія права. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. ; редкол. : Ю.С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1999-2004. – Т. 6 : Т–Я. – С. 276.
3. Историческая школа права. – Режим доступа : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
4. Новгородцев П.И. Историческая школа юристов. Её происхождение и судьба : Опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии : сб. тр. “Немецкая историческая школа права”. – Челябинск : Социум, 2010. – С. 1 – 125.
5. Михайлов А.И., Черный А.И., Гиляревский Р.С. Основы научной информации. – М. : “Наука”, 1965. – 655 с.
6. Гольдгамер Г.И. Информационное обеспечение исследований и разработок. – М. : “Сов. радио”, 1976. – 352 с.
7. Онтологія. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
8. А.Л. Доброхотов. Онтология. – Режим доступа : [//www.iph.ras.ru/elib/2181.html](http://www.iph.ras.ru/elib/2181.html)

9. Зунде А.Я. Метафилософский аспект античной “онтологии” // Античная философия : специфические черты и современное значение. – Рига, 1988. – С. 24 – 27.
10. Черняков А.Г. Онтология времени. Бытие и время в философии Аристотеля, Гуссерля и Хайдеггера. – СПб., 2001. – 460 с.
11. Романенко Ю.М. Бытие и естество : онтология и метафизика как типы философского знания. – СПб., 2003. – 779 с.
12. Рубашкин В.Ш., Лахути Д.Г. Онтология : от натурфилософии к научному мировоззрению и инженерии знаний // Вопросы философии. – 2005. – № 1. – С. 64 – 81.
13. И. Кант. Критика чистого разума ; [пер. с нем. Н. Лосского] ; примеч. Ц.Г. Арзаканяна. – М. : Эксмо, 2007. – 736 с.
14. Гегель Г.В.-Ф. Философия права (1781 г.) ; [пер. с нем.] ; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
15. Шохин В.К. “Онтология” : рождение философской дисциплины // Историко-философский ежегодник '99. – М., 2001. – С. 117 – 126.
16. Ажимов Ф.Е. Онтолого-метафизические проекты современной западноевропейской философии // Вопросы философии. – 2007. – № 9. – С. 145 – 153.
17. Губин В. Д. Онтология : проблема бытия в современной европейской философии. – М., РГГУ, 1998. – 191 с.
18. Молчанова А.А. “Онтология” : как мы ее понимаем? // Историко-философский ежегодник Хайдеггера '199. – М., 2010. – С. 117 – 126.
19. К.Р. Поппер. Логика и рост научного знания. – М., 1983. – С. 439 – 440.
20. Брижко В. До гносеології категорії “інформація” // Інформація і право. – № 2(2)/2012. – С. 13.
21. С. Лем. Мегабитовая бомба. – Режим доступа : [//www.computerra.ru/online/bl/lem/9423/for_print.html](http://www.computerra.ru/online/bl/lem/9423/for_print.html)
22. Дашян М.С. Право информационных магистралей. – Режим доступа : [//www.twirpx.com/file/734545](http://www.twirpx.com/file/734545)
23. А. Попов. Цифровая революция требует жертв. – Режим доступа : [//www.2000.net.ua/2000/svoboda-slova/sotsium/78280](http://www.2000.net.ua/2000/svoboda-slova/sotsium/78280)
24. Брижко В.М. Домінанта праворозуміння та основ понятійно-категоріального апарату інформаційного права // Інформація і право. – № 3(3)/2011. – С. 5 – 17.
25. Брижко В.М. Порівняльне законодавство у сфері інформаційного права // Інформація і право. – № 1(4)/2012. – С. 23 – 32.
26. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.113(038)

БЕСЕДНА Л.Л., старший науковий співробітник НДІП НАПрН України

ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ МОВИ

Анотація. Досліджується співвідношення семантичних та функціональних особливостей природної та законодавчої мов.

Ключові слова: законодавча мова, природна мова, термінологія, терміносистема.

Аннотация. Исследуется соотношение семантических и функциональных особенностей естественного и законодательного языков.

Ключевые слова: законодательный язык, естественный язык, терминология, терминсистема.

Summary. The relation of semantic and functional characteristics of natural and legislative language is explored.

Keyword: legislative language, natural language, terminology, terminosystem.

Постановка проблеми. Основна мета наукових досліджень полягає в системно-функціональному описі структурно-семантичних властивостей законодавчої мови, визначеної нормативно-правовими актами України, відносно мови природної. Такий підхід обумовлено універсальною суттю комунікативної структури природної мови, що проектується на різні її прояви, як біологічні, так і в сферах соціальної комунікації: відображаючи і частково формуючи свідомість рядових носіїв мови, природна мова є органічною частиною правової комунікації, входить в структуру останньої як її компонент, правова комунікація не може повноцінно здійснюватися без мови природної.

В основі цього дослідження є аналіз результатів робіт науковців в області юрислінгвістики та термінознавства.

Мова законодавства потребує особливо пильної уваги дослідників і законодавців, тому що саме в законодавчій мові точність формулювання і вживання термінів відіграє найважливішу роль, бо від цього залежить ефективність дії правових норм.

Мова і стилістика, наряду з такими засобами як підвищення ефективності юридичних процедур, забезпечення зрозумілості і доступності права, графічні правила зіставлення документів, є одним з видів юридичної техніки, а саме – техніки вдосконалення форми права. Разом з іншим видом юридичної техніки – технікою вдосконалення змісту права, до якої належать засоби, що відповідають за вибір оптимальних способів правового регулювання, узгодження інтересів сторін правовідносин, ефективне вирішення юридичних конфліктів, відсутність в праві пропусків і колізій та таке інше, – вони забезпечують досконалість права за формою та змістом.

Юридична мова, і зокрема мова законодавча, не обмежується тільки функцією відображення правових норм, а й забезпечує соціальну та регулятивну направленість закону, виконуючи функції правової комунікації та впливу. Крім того, за допомогою мови реалізуються цілі і завдання законодавчої політики.

Метою статті є дослідження співвідношення семантичних та функціональних особливостей природної та юридичної мов.

Виклад основних положень. Питання співвідношення семантичних та функціональних особливостей мови природної та юридичної викликає у дослідників певний інтерес. Тут треба зауважити, що “чистих” лінгвістів здебільшого цікавлять роботи,

що припускають участь фахівців з культури мови в складанні юридичних текстів, тоді як тлумачення готових законодавчих текстів та їх окремих компонентів (зокрема, термінів) в сферу уваги вітчизняних лінгвістів (на відміну від зарубіжних) потрапляє дуже рідко. Професор Н.Д. Голєв [1] вважає, що це пов'язано з “інтуїтивним відчуттям того, що при тлумаченні власне юридичних текстів відбувається істотний відрив від звичних для лінгвістів презумпцій; такі дослідження значно глибше наближаються до специфічного шару юридичної мови (і, отже, до юрислінгвістики), оскільки слова і тексти в них неминуче тлумачаться саме через призму закону (і відповідно – юридичних понять), по відношенню до закону, його специфічного призначення і змісту, а не через загальномовні значення (загальнолінгвістичний сенс тут виступає лише як початковий і в деякому розумінні поверхневий пункт юрисгерменевтичного аналізу)”.

Глибина перетворень природної мови в юридичних текстах, особливо – законодавчих, дає підстави розглядати її функціональний юридичний різновид як самостійну підсистему, що має автономний предмет дослідження, який підлягає вивченню окремою лінгвістичною дисципліною. Такими є юрислінгвістика та лінгвоюристика.

Відомий дослідник-лінгвіст С.С. Алексєєв [2, с. 265] пише, що юрислінгвістика тлумачить тексти закону через співвідношення їх з природною мовою, для лінгвоюристів таке співвідношення теж передбачається, але головним способом тлумачення для них є спеціально-юридичний.

Тієї ж думки притримується і Н.Д. Голєв [1], який в своїх дослідженнях розглядає загальні питання співвідношення правової законності і мовної закономірності, юридичної норми і норми мовної, мовної дискретної семантики і жорстко дефінірованої семантики юридичних термінів: об'єктом юрислінгвістики і лінгвоюристики є взаємини мови і закону; відношення мови до закону вивчає юрислінгвістика, а закону до мови – лінгвоюристика; юридичний аспект мови – предмет юрислінгвістики, мовні аспекти права – лінгвоюристики. Юрислінгвістика бачить у всіх змішаних мовно-правових явищах перш за все мовну сторону, її детермінацію власне мовними закономірностями і законами.

В роботі І.Л. Марогулової [3], де за відправну точку обговорення береться зміст понять “честь”, “гідність”, “образа” і таке інше, представлених в юридичних документах, висловлено той самий погляд: основною метою лінгвоюристики є аналіз мови, соціальної взаємодії людей на мовній основі “крізь призму закону, відштовхуючись від законів та існуючої правової практики, від всіх юридичних проявів в житті суспільства”; а мета юрислінгвістики полягає в розгляді “тих заломлень природної мови, її норм і закономірностей, які виникають при її наближенні до юридичного життя, і тих її перетворень, які виникають при її проходженні через юридичну призму”.

Мова юридична до певної міри є умовною по відношенню до мови природної, що, зрозуміло, є неминучим і необхідним. Й. Хейзінга [4], досліджуючи досвід визначення ігрового елементу культури, переконливо розкрив глибокий зв'язок гри і правосуддя, підкресливши тим самим деяку відірваність мови (правил) правосуддя від безпосередньої (“серйозної”) дійсності. Необхідність специфічного узагальнення відносин в реальному житті є причиною умовності юридичної мови. Визначення меж такої необхідності (певного ступеня умовності) – одна з найважливіших проблем юрислінгвістики.

І завдання лінгвістики, за думкою Н.Д. Голєва [1], полягає не в запереченні умовностей юридичної мови, а в подоланні тенденції до їх абсолютизації. Участь

лінгвістів у правотворчості сприяла б оптимальному перекладу природної мови на мову юридичну.

Однак більшість лінгвістів підходять до проблем дослідження мовно-правових реалій традиційно, з точки зору філології як такої, обмежуючись прикладними та частковими аспектами юрислінгвістики. Замість дослідження конкретних термінів, норм, текстів і т.п., вони лише теоретично розглядають юридичний матеріал в науково-лінгвістичних цілях. Оскільки в юриспруденції лінгвістичні аспекти відіграють значну роль, серед лінгвістів популярними є роботи прикладного характеру, серед яких – численні рекомендації і навчальні посібники з культури мови стосовно законодавчої техніки і техніки розуміння і тлумачення законів, побудови судових промов і оформлення різного роду юридичних документів.

Так Н.Н. Івакіна [5] в своєму посібнику “Професійна мова юриста” розглядає традиційні питання різних стилів юридичної мови (офіційно-ділового, наукового і публіцистичного), особливості функціонування мовних одиниць, як то точність слововживання (значення слова, багатозначність, стилістично забарвлена лексика, синоніми, антоніми і т.п.), точність вживання стійких словосполучень, морфологічних одиниць і т. ін. Лише невеличкий розділ посібника стосується специфіки функціонування мови і мовлення в юридичній сфері, що відокремлює їх від мови природної. Автор зазначає: “Доводячи волю законодавця до відома юридичних і фізичних осіб, право через мову цілеспрямовано впливає на свідомість людей, спонукає їх поводитися належним чином. І це головне. Значить, основна функція мови права – функція повинності (должествования)” [5, с. 2]. Але Н.Н. Івакіна не розвиває далі тезу стосовно трансформації модальності повинності як феномена природної мови у феномен правовий, лише підводить до традиційної думки про необхідність володіння юристом навиками культури мовлення.

У зв’язку з цим Н.Д. Голев [1] зазначає, що “глибокий вплив лінгвістики на юридичну сферу можливий лише при такому моделюванні юридичної мови і мовлення, яке виходить саме з їх специфіки як відправної точки теоретичних описів або практичних рекомендацій”. Саме такий підхід і повинен визначати юрислінгвістику. Воля законодавця, об’єктивно виражена в тексті закону, повинна бути пристосована до закономірностей і норм природної мови і навпаки. Елементи структури (логіки) природної мови, потрапляючи в юридичний текст, в систему його значимостей, так або інакше набувають юридичного змісту, і тим самим прирівнюються до власне юридичних елементів і, таким чином, потребують такого ж юрисгерменевтичного аналізу, як і юридичні терміни, вирази і т.п. Об’єктивно притаманний законам принцип повинності відображує існуючу в суспільстві систему цінностей не безпосередньо, а опосередковано через способи регулювання: дозволяння, обов’язки та заборони.

Відомий лінгвіст Ч.Дж. Філмор у своїй статті “Про організацію семантичної інформації у словнику” [6] зазначає, що “...юридична мова володіє власними семантичними закономірностями. ... Семантика спеціальних термінів юридичної мови заснована на умовних визначеннях. В деякому розумінні юридична мова демонструє нам “облікову семантику”, доведену до безрозсудності”. Автор говорить про специфіку “жорсткої” семантизації термінів в юриспруденції, що дає підставу ставити питання про глибину відмінностей семантики слова природної мови, яка принципово не володіє такою жорсткістю, і цього ж слова в юридичній мові. Наприклад, “...відмінності між *simpl assault* (просте застосування насильства) і *caggravated assault* (застосування насильства, що призвело до тяжких наслідків) залежить від того, чи піддалася жертва насильства госпіталізації і чи продовжувалася ця госпіталізація менше або більше 72

годин”. Такого роду специфіка викликає сумнів, чи є юридична мова “врешті-решт природною мовою”, в разі чого “теорія лінгвістичної семантики повинна містити принципи пояснення і такого роду систем”, або ж “юридична мова – це якась штучна мова, і лінгвістам немає чого витратити на неї свій час”. В ході обговорення Ч.Дж. Філлмор доходить висновку, що “...юридична мова представляє інтерес для лінгвістів як самостійна система”. Він зауважує, що “юридична мова в одних відносинах подібна до звичайної мови, а в інших – відрізняється від неї”, і пропонує лінгвістам досліджувати їх відмінності саме в цих відносинах.

Для розуміння семантичної і прагматичної специфіки юридичної мови винятково значущим є зауваження С.С. Алексеева [2, с. 288]: “Розповсюдження понять, що склалися стосовно аналізу художніх творів, на правознавство може ...викривити природу нормативних актів... Інтелектуальний момент в змісті права носить підлеглий характер по відношенню до вольової сторони, і тому, думається, тут потрібний специфічний підхід, що принципово відрізняється від підходу до літературних художніх творів”. Воля, повинність є наріжними презумпціями як законотворчості, так і тлумачення законів, і, як наслідок, – мовної діяльності і тексту в юридичній сфері.

Тому найбільший інтерес представляють такі роботи лінгвістів, в яких при глибокому розумінні особливостей устрою і функціонування природної мови специфіка юридичної мови розглядається як відправний принцип її опису.

Деякі дослідники розглядають законодавчу мову як різновид офіційно-ділового стилю, інші пропонують навіть стиль законодавства розглядати окремо як самостійну підсистему, функціональний юридичний різновид, не плутаючи його ні з юридичним, ні з офіційно-діловим стилями. І для цього є підстави.

Законодавча мова характеризується офіційністю та нормативністю, які служать оформленню відносин, що визнаються і охороняються державою; відрізняється точністю, логічністю, послідовністю, що відповідає стилістичним особливостям мови законів; має директивний характер, що знаходить вираз в словесних оборотах, утворюючи особливу семантичну категорію; їй властива особлива граматична будова і використання загальноживаних стилістично нейтральних слів, позбавлених експресивності і емоційного забарвлення при позначенні предмета.

Специфічність законодавчої мови полягає у використанні:

– стандартизованої та уніфікованої юридичної термінології як виявлення формалізації законодавчої мови;

– стійких фразеологічних словосполучень, сталих мовних конструкцій, чим досягається вимога точності, визначеності і економичності законодавчої мови;

– слів невизначено-особистого значення, як то “кожен”, “ніхто”, “всякий”, “ніякий”, “ніщо” та ін., що підкреслюють неперсоніфікований, безособовий характер мовних конструкцій;

– віддієслівних іменників та відіменникових прийменників, таких як “на підставі”, “у відношенні”, “в силу”, “з метою”, “за рахунок” та ін. (визначено в якості однієї з особливостей законодавчої мови професором Д.Е. Розенталем [7]);

– імперативних (наказових) мовних конструкцій примусово-розпорядчого характеру, що, як правило, виключає можливість вживання такої граматичної категорії як умовний спосіб, а також наявність питальних та окличних речень, діалогів, прямої мови, трьох крапок і т.п.;

– тенденції до вживання складних речень та номінативних речень з перерахуванням; прямого порядку слів у реченні як переважаючого принципу його конструювання;

– яскраво вираженої композиційності (структурованості) тексту закону, його розбиття на частини, розділи, глави, статті, пункти, абзаци; використання дужок, скорочень як уніфікований прояв формалізації законодавчої мови.

Існує низка дискусійних питань з приводу синонімії, полісемії та антонімії в термінологічних системах різної направленості. Поки недостатньо досліджені закономірності і механізми зв'язків таксономічної приналежності, мовної семантики, специфіка структури терміна і особливості його функціонування в текстах різної функціонально-стильової приналежності.

Так А.А. Мелькін [8] наголошує на необхідності досліджувати проблему юридичних понять і юридичних термінів у терміносистемі законодавства, як і в будь-якій іншій знаковій системі, в контексті вирішення проблеми змісту і форми права. Специфіка мови права визначається необхідністю точно передати взаємозв'язок юридичних понять і нюансів думки законодавця. Аналізуючи принципи формування юридичних понять в російській правовій системі, автор вважає, що юридичне поняття являє собою розумовий процес, заснований на об'єктивній реальності, який відображає змістовну (внутрішню) сторону права; юридичний же термін, позначаючи те або інше поняття, представляє собою результат цього процесу і відноситься вже до форми права. Таким чином, юридичний термін інформує інтерпретатора тексту нормативно-правового акта про закріплення в ньому певного поняття.

О.Ф. Лесохін [9] трактує внутрішню форму терміна як перехідну ланку від смислового змісту до зовнішньої форми. За автором, основна особливість термінів полягає у динамічності наукових понять, що саме ми й спостерігаємо у термінології нормативно-правових актів, особливо стосовно новітніх галузей науки та виробництва, наприклад, в інформаційній сфері, медицині, біології. Більш того, зміни в соціально-культурній сфері корелюють з науковим прогресом і багато в чому визначають тенденції розвитку галузевої термінології, яка відображає семантичну суть, цілі, завдання і перспективи розвитку конкретної галузі сучасної науки, і, опосередковано, впливають на законодавчу термінологію відповідної галузі.

С.К. Магомедов [10] у своїх дослідженнях підкреслює, що використовувана в правотворчості термінологія повинна підлягати уніфікації і вимагати однозначної відповідності, однакового сприйняття і однакового тлумачення спеціальних юридичних термінів при створенні і застосуванні нормативно-правових актів. Він наголошує на існуванні двох аспектів поняття уніфікації нормативно-правової термінології, вужчий з яких у смислового значенні “визначається як сукупність прийомів і засобів, направлених на досягнення смислової однозначності термінів у межах певної термінологічної системи, усунення її зайвої синонімії, логічних суперечностей при формулюванні норми права, одноманітного і раціонального застосування термінів, однакового функціонального призначення у всіх сферах нормотворчої діяльності”.

За Г.А. Абрамовою [11], термін розглядається не тільки як одиниця конкретної терміносистеми, результат когнітивного процесу, а й як компонент культури в сучасну епоху загальної освіти суспільства. Понятійна суть терміна може бути усвідомлена тільки в рамках теорії термінологічного поля, до якої він належить, і його специфіки. Але аналогічно проявляється і зв'язок будь-якого найменування з тією або іншою картиною миру. Для номінації лексичних угруповань автор пропонує використовувати термін “лексико-семантичне поле”, яке виступає як єдність парадигматичних, синтагматичних та дериваційних відносин одиниць, що його складають. У зв'язку з цим виникає задача контрастивного типологічного дослідження термінологічного і лексико-семантичних полів конкретної мовної сфери.

При зіставленні загальних лексичних одиниць в різних системах має місце діасемія, тобто семантичні розбіжності, оскільки йдеться про різні світоглядні системи і про закріплені за ними відповідні концептуальні парадигми. Конкретні сучасні терміносистеми характеризуються низкою специфічних рис, які можна виявити в плані їх семантичних зв'язків, продуктивних дериваційних процесів, функціонування в різних підсистемах сучасної мови.

Варіантність правових лексичних одиниць, що виражається в їх полісемії і синонімії, виявляється при зіставленні різних національних мов права. В аспекті культурного компонента значення терміна в національно-правових системах вплив культури і літературної мови на мову права досліджує В.А. Іконнікова [12]. Право автор розглядає з погляду “логосу” як систему понять, що позначаються і виражаються лінгво-правовими знаками, які володіють характеристиками симетрії або асиметрії планів змісту і виразу і в якості яких виступають юридичні терміни. Актуальність теми дослідження, за автором, обумовлена тим, що вивчення варіантності юридичних термінів і інших лексичних одиниць мови права, які позначають правові реалії національних правових систем, дозволяє підвищувати результативність міжнародної комунікації у сфері юриспруденції та ефективніше здійснювати переклад цих термінів.

Висновки.

Глибинна причина актуалізації проблем на стику мови і права – природна, зумовлена соціальними потребами необхідності перекладу у правове поле різноманітних взаємин між людьми, виражених за допомогою природної мови і пов'язаних з відносинами людини до мови. Глибокі якісні зміни природної мови, обумовлені юридичною сферою її застосування, обґрунтовують необхідність і можливість виділення юридичного різновиду мови як самостійної функціональної лінгвістичної підсистеми, що має автономний предмет дослідження.

Специфіка юридичної мови розглядається як відправний принцип її опису з урахуванням особливостей устрою і функціонування мови природної. Питання співвідношення юридичної норми і норми мовної, правової законності і мовної закономірності, мовної дискретної семантики і жорстко визначеної семантики юридичних термінів; юридичної умовності, що виникає при використанні мови в юридичних текстах; різноманітних конкретних проявів загальних закономірностей взаємодії мови і права потребують свого подальшого вирішення.

Використана література

1. Голев Н.Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении // Юрислингвистика – 1 : Проблемы и перспективы ; под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 1999. – С. 11 – 58.
2. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 1982. – 360 с.
3. Марогулова И.Л. Защита чести и достоинства личности. – М. : Правовое просвещение, 1998. – 128 с.
4. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня. – М. : Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 432 с.
5. Ивакина Н.Н. Профессиональная речь юриста : учебное пособие. – М. : БЕК, 1997. – 348 с.
6. Филлмор Ч.Дж. Об организации семантической информации в словаре // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 14 : Проблемы и методы лексикографии. – М., 1983. – С. 52 – 58.
7. Розенталь Д.Э. Практическая стилистика русского языка / Д.Э. Розенталь. – М. : АСТ-ЛТД, 1998. – 384 с.

8. Мелькин А.А. Формирование юридических понятий в российской правовой системе : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. – М., 2008. – 164 с.

9. Лесохин А.Ф. Единицы измерений, научно-технические термины и обозначения. – М. : Моск. лицей, 1994. – С. 166 – 189.

10. Магомедов С.К. Унификация терминологии нормативных правовых актов Российской Федерации : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. – М., 2004. – 154 с. – Режим доступа : [//www.dissercat.com/content](http://www.dissercat.com/content)

11. Абрамова Г.А. Медицинская лексика: основные свойства и тенденции развития : дис. на соискание науч. степени док. филолог. наук. – Краснодар, 2003. – 312 с. – Режим доступа : [//www.dissercat.com/content/meditsinskaya-leksika-osnovnyye-svoistva-i-tendentsii-razvitiya](http://www.dissercat.com/content/meditsinskaya-leksika-osnovnyye-svoistva-i-tendentsii-razvitiya)

12. Иконникова В.А. Особенности семантики английских юридических терминов в текстах международного контрактного права : дис. на соискание науч. степени канд. филолог. наук. – М., 2005. – 193 с. – Режим доступа : [//www.dissercat.com/content/osobenno-sti-semantiki-angliiskikh-yuridicheskikh-terminov-v-tekstakh-mezhdunarodnogo-kontraktного-prava](http://www.dissercat.com/content/osobenno-sti-semantiki-angliiskikh-yuridicheskikh-terminov-v-tekstakh-mezhdunarodnogo-kontraktного-prava)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 347.78

ЮРИНЕЦЬ Ю.Л., кандидат. юридичних наук,
доцент кафедри Національного авіаційного університету

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА РЕГУЛЮВАННЯ СУМІЖНИХ ПРАВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

***Анотація.** Розглядаються міжнародно-правові документи щодо регулювання суміжних прав в порівнянні із законодавством України.*

***Ключові слова:** авторське право, суміжні права, міжнародні конвенції.*

***Аннотация.** Рассматриваются международно-правовые документы по регулированию смежных прав по сравнению с законодательством Украины.*

***Ключевые слова:** авторское право, смежные права, международные конвенции.*

***Summary.** Discusses the international legal instruments to regulate related rights over the legislation of Ukraine.*

***Keywords:** copyright, related rights, international conventions.*

Постановка проблеми. На тепер у світі склалася певна система міжнародно-правового регулювання суміжних прав, яка безпосередньо впливає і на європейське суміжне право [1], оскільки, зокрема, норми міжнародного права становлять основу правової системи Євросоюзу [2, с. 61], і формує міжнародні, в тому числі європейські, стандарти права інтелектуальної власності, в тому числі авторських і суміжних прав. Таким чином, дослідження правової бази зазначених міжнародних стандартів, в тому числі і в контексті євро інтеграційних прагнень України, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Міжнародно-правове регулювання суміжних прав в контексті впливу на Україну досліджено у низці робіт [3 – 6 та ін.]. Однак, ці дослідження, як правило, містять опис окремих актів та/або цитування їх окремих частин (згідно з метою дослідження автора). Системного дослідження сукупності актів в порівнянні один із одним та з українським законодавством не здійснювалося.

Метою статті є системне дослідження міжнародно-правових актів щодо регулювання суміжних прав в порівнянні з українським законодавством.

Виклад основного матеріалу. А. Абдуллін [1] зазначає, що в даний час у світі склався цілий комплекс міжнародно-правових угод універсального характеру, що стосуються інтелектуальної власності. Нині в цей комплекс входить ряд міжнародних угод, адміністративні функції щодо яких виконують ЮНЕСКО, Всесвітня організація інтелектуальної власності (далі – ВОІВ), Світова організація торгівлі (далі – СОТ). Відповідно вважається [5], що суміжні права на міжнародному рівні регулюють такі документи, ратифіковані Україною:

1. Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція) від 26.10.1961 р.
2. Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм від 29.10.1971 р.
3. Договір ВОІВ про виконання і фонограми (далі – ДВФ) від 20.12.1996 р.
4. Брюссельська конвенція про поширення сигналів, що несуть програми, які передаються через супутники від 21.05.1974 р. (участь СРСР з 20.01.1989 р.).

До цього переліку слід додати Угоду про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 р. (Угода ТРІПС; щодо суміжних прав – ст.ст. 11, 14), яка є обов’язковою для членів СОТ, а також Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів (в частині ст. 6 bis щодо гарантій немайнових прав авторів творів). Так, Угода ТРІПС зобов’язує дотримуватися вимог в галузі суміжного права навіть ті країни, які не є учасниками Римської, Бернської чи Женевської конвенції чи Договору ДВФ. Так, в рішенні від 26.04.2012 р. по справі С-510/10 Суд Євросоюзу зазначив [7]: “Євросоюз, хоча і не є учасником Бернської Конвенції, тим не менше зобов’язаний дотримуватися її статей 1-21, відповідно до статті 1 (4) Угоди ТРІПС, в якій Євросоюз бере участь”.

Що стосується ролі Бернської конвенції в охороні суміжних прав, то, як зазначається у виданні [8], Римська конвенція не визнала особистих немайнових прав виконавців. Однак, на думку В. Валле, цю прогалину до прийняття Договору ДВФ заповнювала ст. 6 bis Бернської конвенції, відповідно до якої незалежно від майнових прав автора і навіть після відступлення цих прав він має право вимагати визнання свого авторства на твір і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні цього твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, здатному завдати шкоди честі або репутації автора [6, с. 121 – 122]. Крім того, ст. 18 Бернської конвенції має значення для захисту суміжних прав ще й у тому сенсі, що Угода ТРІПС (ч. 6 ст. 14) поширює її норми і на суміжні права.

За даними [6], Бернську, Женевську конвенції та Договір ДВФ адмініструє Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) [9], Брюссельську конвенцію – ЮНЕСКО, а Римську – спільно ЮНЕСКО, ВОІВ та Міжнародна організація праці (МОП) (ст. 29 Конвенції).

Першою організованою міжнародною реакцією на необхідність в наданні правової охорони трьом категоріям бенефіціарів суміжних прав (виконавці, виробники фонограм і організації мовлення) стало укладання Римської конвенції. На відміну від більшості міжнародних конвенцій, які, як правило, синтезують існуюче національне законодавство багатьох країн, Римська конвенція стала спробою встановити міжнародно-правові норми в новій області, по якій на той час існувало незначне число національних законів. Тому фактично Римська конвенція в значній мірі формувала національне законодавство країн [10]. Основні положення Римської конвенції, порівняно з іншими Конвенціями, а також законами України, наведені у Таблиці.

Так, Римська конвенція містить: визначення, регламентацію строків охорони суміжних прав, вимогу надання національного режиму охорони іноземним бенефіціарам, види охорони, положення про необов’язковість дотримання формальностей для визнання суміжних прав, обмеження суміжних прав. Прийнята згодом Женевська конвенція від 29.10.1971 р. в деяких аспектах розширює та уточнює Римську конвенцію щодо виробників фонограм (див. таблицю). Так, під розповсюдженням фонограм Женевська конвенція розуміє поширення серед публіки не тільки повної фонограми, але й її частини, при маркуванні фонограм Женевська конвенція вимагає не тільки зазначення виконавця, але й виробника фонограм. Є певні розбіжності у зазначенні обмежень суміжних прав.

Римська конвенція надає такі види охорони:

- виконавцям – право запобігати без їхньої згоди: здійсненню запису виконання, здійсненню телерадіопередачі або публічного сповіщення виконання (за винятком випадків, коли таке виконання вже було передане в ефір або здійснюється з використанням узгодженого запису), відтворенню запису виконання, якщо первинний звуковий запис був здійснений без їхньої згоди або всупереч умовам наданої згоди;

- виробникам фонограм – право дозволяти або забороняти пряме або

опосередковане відтворення своїх фонограм;

- організаціям мовлення – право дозволяти або забороняти: (а) ретрансляцію своїх телерадіопередач; (б) запис своїх телерадіопередач; (с) відтворення записів своїх телерадіопередач, виготовлених без їхньої згоди або всупереч умовам наданої згоди; (д) публічне сповіщення своїх телепередач, якщо воно здійснюється в місцях, доступних для публіки за вхідну плату.

Женевська конвенція не вводить додаткових видів суміжних прав.

Слід зазначити, що право організації мовлення, позначене літерою d), не є абсолютним, оскільки національним законодавством можуть передбачатися особливості реалізації телерадіомовлення.

Угода ТРІПС (чч. 1-3 ст. 14) повторює суміжні права, зазначені у Римській конвенції, а також (ч. 6 ст. 14) дозволяє державам-учасникам вводити обмеження на здійснення суміжних прав, які передбачені у Римській конвенції.

Важливим є встановлення строків охорони суміжних прав. Як Римська, так і Женевська конвенції (для виробників фонограм) встановлює строк охорони 20 років.

Однак вже угода ТРІПС збільшує строк охорони суміжних прав виконавців і виробників фонограм до 50 років. Отже, члени СОТ повинні були привести своє законодавство у відповідність з даною вимогою. Це рішення навряд чи можна вважати виваженим, оскільки воно порушує баланс між інтересами правовласника та суспільства, обмежуючи доступ останнього до культурних надбань. Так, В. Валле зазначає, що тенденція збільшення строку дії авторського права означає збідніння “суспільного архіву” творів і обмеження розвитку науки і культури внаслідок встановлення більш тривалого періоду перебування творів у приватній власності. Батько авторського права Т. Джефферсон завжди побоювався, що авторське право може перетворитися на монополію власників, якщо строк його дії буде продовжено. Це побоювання виявилось виправданим [11]. Сумніви у корисності подовження дії авторського права в контексті доступу до культурних цінностей висловлюють і інші автори та експерти [3, 12]. В даному випадку з угодою ТРІПС слід визнати, що якщо більш жорсткий захист прав виконавців можна визнати більш-менш справедливим, оскільки в даному випадку мова йде про введення в обіг записів, які вводити в обіг виконавець не збирався (але такий запис може мати історичну цінність, і тому термін охорони 50 років є справедливим), то охорона протягом 50 років фонограм, випущених з комерційною метою, на яких їх правовласники вже заробили, є явно несправедливим.

В цьому сенсі український законодавець побажав бути “попереду всієї планети”, надавши (ч. 3 ст. 44 Закону України “Про авторське право та суміжні права”) і організаціям мовлення строк охорони 50 років, хоча, забігаючи наперед, вкажемо, що такий строк для даної категорії суб’єктів авторських прав не встановив навіть Договір ДВФ (див. Таблицю), який, як буде показано нижче, розроблений із явним пріоритетом на користь суб’єктів авторських прав.

Дуже важливо також дослідити випадки, коли міжнародні акти дозволяють обмежувати суміжні права. Такі обмеження важливі в контексті гармонізації відносин між інтересами правовласника та інтересами забезпечення для широкого загалу доступу до культурних цінностей. В цьому сенсі Римська конвенція дозволяє (ст. 15) обмежувати суміжні права суб’єкта таких прав у деяких спеціальних випадках (використання в особистих цілях; використання коротких уривків з метою повідомлення про поточні події; короткочасного звукового запису, здійснюваного організацією мовлення на своєму власному обладнанні і для своїх власних передач; використання виключно в учбових або науково-дослідних цілях), а також, незалежно від цих випадків,

– такі ж обмеження, які передбачені її національним законодавством і підзаконними актами щодо охорони авторського права на твори літератури і мистецтва. Ще раз зазначимо, що право на встановлення обмежень суміжних прав Угода ТРІПС пов’язує виключно з дотриманням вимог Римської конвенції і жодних інших заборон на встановлення таких обмежень не передбачає. За таких умов, наприклад, згідно ч. 2 ст. 9 Бернської конвенції, за законодавством країн Союзу зберігається право дозволяти відтворення літературних і художніх творів у певних особливих випадках за умови, що таке відтворення не завдає шкоди нормальному використанню твору і не зачіпає будь-яким необґрунтованим способом законні інтереси автора. Згідно ст. 10 Бернської конвенції, дозволяється використання цитат із твору, який правомірно зроблено доступним для загального відома, за умови дотримання добрих звичаїв і в обсязі, виправданому поставленою метою, включаючи цитування статей із газет і журналів у формі оглядів преси. Законодавством країн Союзу і спеціальними угодами, які укладені або будуть укладені між ними, може бути дозволене використання літературних або художніх творів у обсязі, виправданому поставленою метою, як ілюстрацій у виданнях, радіо- і телевізійних передачах і звукозаписах або зображення навчального характеру за умови, що таке використання здійснюється при дотриманні добрих звичаїв.

Отже, видається очевидним, що якщо відступлення від авторського права на твори літератури і мистецтва в зазначених випадках не суперечить міжнародним зобов’язанням держав, то не буде суперечити таким зобов’язанням і дозвіл відступати від дотримання суміжних прав. Правда, Женевська конвенція дозвіл на відтворення фонограм в таких випадках додатково пов’язує із відсутністю їх експорту (п. b ст. 6).

Подальше підсилення рівня захисту суміжних прав виконавців і виробників фонограм забезпечує Договір ДВФ. Цей Договір пов’язаний з Римською конвенцією та Угодою ТРІПС [6, с. 121]. У цілому, застосування положень Римської конвенції не є обов’язковим для країн-учасниць Договору ДВФ [6, с. 121] (звичайно, якщо тільки відповідна країна не є учасницею Римської конвенції). Договір містить посилання лише на деякі положення Римської конвенції та повторює її структуру (зокрема, ст. 2 договору ДВФ “Визначення” містить дефініції, наведені у ст. 3 Римської конвенції [6, с. 121]; ст. 3 договору ДВФ щодо реалізації принципу національного режиму відповідає ст. 4 Римської конвенції і навіть визначає через посилання на Римську конвенцію перелік осіб, на яких поширюється принцип національного режиму).

Порівняно із Римською конвенцією Договір ДВФ вводить такі новели:

- вводить положення про особисті немайнові права виконавців (ст. 5), що розвиває статтю b^{bis} Бернської конвенції (зазначене відмічалось вище);
- вводить нові види захисту немайнових прав (ст. 9, 10, 12 – 14);
- збільшує термін охорони суміжних прав виконавців і виробників фонограм до 50 років, як це раніше було зроблено в Угоді ТРІПС;
- вводить зобов’язання країн-учасниць забезпечити в національному законодавстві правову охорону і ефективні засоби правового захисту від обходу існуючих технічних засобів захисту суміжних прав, а також від спотворення електронної інформації про управління правами. При цьому під інформацією про управління правами розуміється інформація, яка ідентифікує виконавця, виконання виконавця, виробника фонограми, фонограму, власника будь-якого права на виконання або фонограму, або інформацію про умови використання виконання і фонограми і будь-які цифри або коди, в яких подана така інформація, коли будь-яка з цих складових інформації, додана до примірника записаного виконання або фонограми, або фігурує у зв’язку із сповіщенням або доведенням записаного виконання або фонограми до загального відома.

Договір ДВФ додатково надає такі види охорони у вигляді виключного права:

- виконавцям – дозволяти: комерційний прокат, з урахуванням вимог національного законодавства (ст. 9); доведення до загального відома своїх виконань, записаних на фонограмах, через дротові або бездротові засоби зв'язку (ст. 10);

- виробникам фонограм – дозволяти: доведення до загального відома оригіналу і примірників своїх фонограм шляхом продажу або іншим шляхом передачі права власності (ст. 12); комерційний прокат (ст. 13); доведення до загального відома своїх фонограм через дротові і бездротові засоби зв'язку (ст. 14).

Договір ДВФ не поширюється на організації мовлення.

Відносно прокату слід зазначити, що виключне право суб'єктів суміжних прав дозволяти комерційний прокат комп'ютерних програм та/або фонограм введено ще Угодою ТРІПС (ч. 4 ст. 14 у системному зв'язку із ч. 1 ст. 11). Однак такі права для виконавців Угода ТРІПС не вводила.

Якщо тепер порівняти зазначені норми міжнародного права у сфері суміжних прав з національним законодавством (див. Таблицю), то слід дійти таких висновків:

- базовим законом України у сфері регулювання суміжних прав є ЗУ “Про авторське право та суміжні права”;

- водночас такі дефініції, як “ретрансляція” та “мовлення (телерадіомовлення)” вказаним законом не визначаються, тому ці дефініції використовуються із ЗУ “Про телебачення і радіомовлення” (в Таблиці – ЗУ № 3759-ХІІ);

- ЗУ “Про авторське право та суміжні права” надає однаковий захист поряд із фонограмами і відеограмам, хоча розглянутими Конвенціями це не вимагається. Більше того, в ст. 11 Угоди ТРІПС прямо передбачається інший режим охорони для відеозапису, ніж для фонограм;

- ЗУ “Про авторське право та суміжні права” в цілому відтворює вимоги Договору ДВФ і Угоди ТРІПС, однак у певних випадках підсилює охорону суміжних прав на користь їх суб'єктів і на обмеження прав користувачів. Наприклад, у Договорі ДВФ право на встановлення обмежень щодо суміжних прав, аналогічних обмеженням авторських прав на літературні і художні твори, нічим не обумовлене. Водночас, в ст. 42 ЗУ “Про авторське право та суміжні права” з цього приводу вводяться додаткові умови. При цьому, якщо відносно фонограм такі обмеження можна обґрунтувати вимогами Женевської конвенції, то відносно виконань, відеограм, програм мовлення, такі обмеження не слідують безпосередньо з міжнародних зобов'язань;

- ЗУ “Про авторське право та суміжні права” вводить підвищений термін 50 років охорони суміжних прав організацій мовлення на програми мовлення, хоча обов'язковість встановлення такого терміну не передбачається жодною міжнародною угодою;

- згідно пп. е) ч. 1 ст. 40 ЗУ “Про авторське право та суміжні права” віднесено їх виключне право дозволяти чи забороняти іншим особам ввезення на митну територію України фонограм, відеограм та їх примірників з метою їх поширення серед публіки. Обов'язковість встановлення такого права не передбачається жодною міжнародною угодою. Якщо фонограма законно виготовлена за кордоном, заборона її ввезення на митну територію України буде суперечити принципам вільної торгівлі (якщо, звичайно, сутність запису не суперечить законодавству про захист суспільної моралі);

- український законодавець не скористався правом обмежити такий вид суміжного права, як право організацій мовлення дозволяти чи забороняти іншим особам публічне виконання і публічну демонстрацію своїх програм у місцях з платним входом;

- згідно ч. 1 ст. 25 ЗУ “Про авторське право та суміжні права”, допускається без дозволу автора (чи іншої особи, яка має авторське право) і **без виплати авторської**

винагороди відтворювати виключно в особистих цілях або для кола сім'ї попередньо правомірно оприлюднені твори. Однак згідно ч. 2 ст. 25 та ч. 2 ст. 42 ЗУ “Про авторське право та суміжні права”, твори і виконання, зафіксовані у фонограмах, відеограмах, їх примірниках, а також аудіовізуальні твори та їх примірники допускається відтворювати у домашніх умовах виключно в особистих цілях або для кола сім'ї без дозволу автора (авторів), виконавців, виробників фонограм, виробників відеограм, але з виплатою їм винагороди.

Виникає питання: чому, якщо міжнародне законодавство допускає встановлення однакового режиму для на літературних та художніх творів, з одного боку, та виконань, аудіовізуальних творів, відеограм, з іншого боку, український законодавець встановив різні режими, з виплатою винагороди в другому випадку, нехай і за спеціальною процедурою, передбаченою ч. 4 ст. 42 ЗУ “Про авторське право та суміжні права”?

З цього приводу автори доповіді [12] зазначають, що серйозні проблеми у сфері охорони суміжних прав виникають, коли люди в своєму звичайному житті використовують контент способами, які, на їхню думку, в принципі не можуть бути заборонені: ділячись з родиною вподобаними ними музичними файлами або копіюючи диск, щоб послухати його в машині. Виникає невинуватна неузгодженість між потребами людей і нормами закону. При цьому їм неможливо пояснити, чому вони можуть вільно дати почитати улюблену книгу другу, але не можуть зробити того ж у відношенні цифрової книги, або музики. Все це підриває повагу до закону.

Таким чином, слід визнати, що в Україні на законодавчому рівні абсолютизується охорона суміжних прав, хоча на практиці держава не здатна забезпечити загальноприйнятту охорону [13]. Так, В. Валле [6, с. 5] звертає увагу на небезпеку абсолютизації в Україні потреби в охороні інтелектуальної власності та неадекватного розуміння ролі прав інтелектуальної власності для економічного, соціального і культурного розвитку країни. В коментарі [13] експерт звернув увагу на те, що під виглядом боротьби за захист авторських прав йдуть намагання досягти інших цілей, зокрема, обмежити свободу Інтернету та ЗМІ. Наприклад, суспільство не повірило, що закриття сайту Ex.ua мало на меті саме захист авторських прав [14].

З цього приводу варто звернути увагу на те, що у цитаделі боротьби з піратством – США – діє гнучка система обґрунтування суспільної доцільності використання твору, коли судовою практикою встановлена концепція “добросовісного використання” (Fair Use). Згідно концепції, суди вправі визнавати ті чи інші дії відносно охоронюваних творів правомірними, не чекаючи внесення змін до законодавства. Звичайно, можливі помилки, коли права авторів обмежуються надмірно, але вони також виправляються судовими рішеннями. У підсумку, відкривається шлях для впровадження нових технологій і появи пристроїв і сервісів, їх використовують (в тому числі в споживчій сфері, де виключення поширюються, наприклад, на домашній відеозапис, кешування результатів інтернет-пошуку, ескізи цифрових зображень тощо) [12].

Висновки.

1. Абсолютизація захисту авторських і суміжних прав не означає автоматичного приведення такого захисту до міжнародних стандартів. Останнім часом у Європі та США склалося розуміння необхідності пошуку консенсусу між інтересами суб'єктів авторського права та суміжних прав та інтересами суспільства на доступ до культурних надбань.

2. В систему гарантій прав громадян на доступ до культурних цінностей повинні включатися також гарантії збалансованого доступу до фонограм, відеограм, виконань, передач мовлення як об'єктів культурного надбання людства.

3. Необхідне внесення змін в законодавство України з метою гармонізації інтересів суб’єктів авторського права та суміжних прав і інтересів суспільства на доступ до культурних надбань, в контексті запровадження виключно мінімальних вимог міжнародних правових актів до захисту авторського права та суміжних прав і спрощення доступу до об’єктів авторського права та суміжних прав.

Таблиця

Конвенція 29.10.71 р.	Римська Конвенція 26.10.61 р.	Договір ВОІВ 20.12.96 р.	Закон України № 3792-ХІІ
Стаття 1. Визначення а) фонограма - будь-який виключно звуковий запис звуків; б) виробник фонограм - фізична або юридична особа, яка першою зробила запис звуків на фонограмі; с) копія - носій, який містить звуки, записані безпосередньо або посередковано з фонограми, і який включає всі або значну частину звуків, записаних на цій фонограмі; д) розповсюдження серед публіки - будь-який акт, за допомогою якого копії безпосередньо або посередковано пропонуються публіці взагалі <i>або будь-якій її частині</i>.	Стаття 3. Визначення (а) виконавці - актори, співаки, музиканти, танцюристи або інші особи, які виконують роль, співають, читають, декламують, виконують або будь-яким іншим способом беруть участь у виконанні творів літератури й мистецтва; (б) фонограма - будь-який виключно звуковий запис звучання виконання або інших звуків; (с) виробник фонограм фізична або юридична особа, яка першою здійснила звуковий запис звучання виконання або інших звуків; (д) публікація - надання публіці примірників фонограми в достатній кількості; (е) відтворення - виготовлення одного або кількох примірників запису; (ф) телерадіомовлення - передача бездротовими засобами звуків або зображень і звуків	Стаття 2. Визначення (а) виконавці - актори, співаки, музиканти, танцюристи та інші особи, які грають роль, співають, читають, декламують, грають на музичному інструменті, інтерпретують або іншим чином виконують літературні або художні твори, або вираження фольклору; (б) фонограма - запис звуків виконання або інших звуків, або відтворення звуків, крім звуків у формі запису, включеного до кінематографічного або іншого аудіовізуального твору; (с) запис - втілення звуків або їх відтворень, яке дозволяє здійснювати їх сприйняття, відтворення або сповіщення за допомогою відповідного пристрою; (д) виробник	Стаття 1. Визначення виконавець - актор (театру, кіно тощо), співак, музикант, танцюрист або інша особа, яка виконує роль, співає, читає, декламує, грає на музичному інструменті, танцює чи будь-яким іншим способом виконує твори літератури, мистецтва чи твори народної творчості, циркові, естрадні, лялькові номери, пантоміми тощо, а також диригент музичних і музично-драматичних творів; виробник фонограми - фізична або юридична особа, яка взяла на себе ініціативу і несе відповідальність за перший звукозапис виконання або будь-яких звуків; запис (звукозапис, відеозапис) - фіксація за допомогою спеціальних технічних засобів (у тому числі й за допомогою числового представлення) на відповідному матеріальному носії звуків і (або) рухомих зображень, яка дозволяє здійснювати їх сприйняття, відтворення або сповіщення за допомогою відповідного пристрою; оприлюднення (розкриття публіці) твору - здійснена за згодою автора чи іншого суб’єкта авторського права і (або) суміжних прав дія, що вперше робить твір доступним для публіки шляхом опублікування, публічного виконання, публічного показу, публічної демонстрації, публічного сповіщення тощо; опублікування твору, фонограми, відеограми - випуск в обіг за згодою автора чи іншого суб’єкта авторського права і (або) суміжних прав виготовлених поліграфічними, електронними чи іншими способами примірників твору, фонограми,

	для приймання публікою; (g) ретрансляція - одночасна передача телерадіопродукції однієї організації мовлення іншою організацією мовлення.	фонограми - фізична або юридична особа, яка бере на себе ініціативу та несе відповідальність за перший запис звуків виконання або інших звуків, або відтворень звуків; (e) опублікування запису виконання або фонограми - надання примірників запису виконання або фонограми публіці за згодою власника прав та за умови, що примірники надаються публіці у розумній кількості; (f) ефірне мовлення - передача засобами недротового зв'язку звуків або зображень і звуків, або їх відтворень для приймання публікою; така передача через супутник також є “ефірним мовленням”; передача кодованих сигналів є “ефірним мовленням”, якщо засоби декодування надаються публіці організацією мовлення або за її згодою; (g) сповіщення для загального відома виконання або фонограми - передача для публіки будь-яким способом, крім ефірного мовлення, звуків виконання чи звуків або відтворень	відеограми у кількості, здатній задовольнити, з урахуванням характеру твору, фонограми чи відеограми, розумні потреби публіки, шляхом їх продажу, здавання в майновий найм, побутового чи комерційного прокату, надання доступу до них через електронні системи інформації таким чином, що будь-яка особа може його отримати з будь-якого місця і у будь-який час за власним вибором або передачі права власності на них чи володіння ними іншими способами. Опублікуванням твору, фонограми, відеограми вважається також депонування рукопису твору, фонограми, відеограми у сховищі (депозитарії) з відкритим доступом та можливістю одержання в ньому примірника (копії) твору, фонограми, відеограми; публічне сповіщення (доведення до загального відома) - передача за згодою суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав в ефір за допомогою радіохвиль (а також лазерних променів, гамма-променів тощо), у тому числі з використанням супутників, чи передача на віддаль за допомогою проводів або будь-якого виду наземного чи підземного (підводного) кабелю (провідникового, оптоволоконного та інших видів) творів, виконань, будь-яких звуків і (або) зображень, їх записів у фонограмах і відеограмах, програм організацій мовлення тощо, коли зазначена передача може бути сприйнята необмеженою кількістю осіб у різних місцях, віддаленість яких від місця передачі є такою, що без зазначеної передачі зображення чи звуку не можуть бути сприйняті; фонограма - звукозапис на відповідному носії (магнітній стрічці чи магнітному диску, грамофонній платівці, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких звуків, крім звуків у формі запису, що входить до аудіовізуального твору. Фонограма є вихідним матеріалом для виготовлення її примірників (копій);

		звуків, записаних на фонограму. Для цілей Статті 15 “сповіщення для загального відома” включає доведення звуків або “відтворень звуків”, записаних на фонограму, до слухового сприйняття публікою.	примірник фонограми - копія фонограми на відповідному матеріальному носії, яка виконана безпосередньо чи опосередковано із цієї фонограми і містить усі зафіксовані на ній звуки чи їх частину; ретрансляція - прийом і одночасна передача, незалежно від використаних технічних засобів, повних і незмінних телерадіопрограм або істотних частин таких програм, які транслюються мовником; мовлення (телерадіомовлення) - створення (комплектування та/або пакування) і розповсюдження програм, пакетів програм, передач з використанням технічних засобів телекомунікацій для публічного приймання за допомогою побутових теле- та радіоприймачів у відкритий спосіб чи за абонентну плату на договірних засадах.
Стаття 6 Кожна держава-учасниця... може передбачати у своєму національному законодавстві обмеження щодо охорони інтересів виробників фонограм такого ж характеру, що й ті, які допускаються відносно охорони інтересів авторів літературних і художніх творів... за наступних умов: а) відтворення призначається для використання виключно з метою навчання або наукових	Стаття 15 1. Кожна Договірна Держава може у своєму національному законодавстві і своїх підзаконних актах передбачати виключення з гарантованої цією Конвенцією охорони щодо: (а) використання в особистих цілях; (б) використання коротких уривків з метою повідомлення про поточні події; (с) короткочасного звукового запису, здійснюваного організацією мовлення на своєму власному обладнанні і для своїх власних передач; (d) використання виключно в учбових або науково-	Стаття 16 (1) Договірні Сторони можуть передбачити в своєму національному законодавстві такі види обмежень або винятків щодо охорони прав виконавців і виробників фонограм, які передбачені в їх національному законодавстві щодо охорони авторського права на літературні і художні твори. (2) Договірні Сторони зводять будь-які обмеження або винятки з Договором прав до певних особливих випадків, які не завдають шкоди нормальному	Стаття 42. 1. Допускаються використання виконань, фонограм, відеограм, програм мовлення, їх фіксація, відтворення і доведення до загального відома без згоди виконавців, виробників фонограм, відеограм і організацій мовлення у випадках, передбачених статтями 21-25 цього Закону щодо обмеження майнових прав авторів літературних, художніх і наукових творів, якщо задовольняються такі умови: а) відтворення зазначених об'єктів здійснюється виключно з метою навчання чи наукових досліджень; б) право на відтворення, передбачене у пункті “а” цієї частини, не поширюється на експорт відтворених примірників фонограм, відеограм, програм мовлення за межі митної території України; в) за суб'єктами суміжних прав зберігається право на справедливую винагороду з урахуванням кількості відтворених примірників. Передбачене цією частиною використання об'єктів суміжних прав без згоди суб'єктів суміжних прав є

досліджень; б) відтворення... не буде поширене на експорт копій; с) відтворення, здійснене на підставі ліцензії, передбачає право на справедливую винагороду, яка визначається згаданими органами з врахуванням, поряд з іншим, кількості копій, що будуть виготовлені.	дослідних цілях. 2. Незважаючи на положення п. 1 цієї статті, будь-яка Договірна Держава може в своєму законодавстві і підзаконних актах передбачати такі ж обмеження охорони прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, які передбачені її національним законодавством і підзаконними актами щодо охорони авторського права на твори літератури і мистецтва.	використанню виконання або фонограми і необґрунтованим способом не обмежують законних інтересів виконавця або виробника фонограми.	можливим лише за умови дотримання особистих немайнових прав суб'єктів авторського права і суміжних прав, передбачених статтями 14 і 38 цього Закону. 2. Допускається відтворення в домашніх умовах і виключно в особистих цілях творів і виконань, зафіксованих у фонограмах, відеограмах і їх примірниках, без згоди автора (авторів), виконавців і виробників фонограм (відеограм), але з виплатою їм винагороди способом, визначеним частиною четвертою цієї статті. 3. Передбачене чч. 1, 2 цієї статті використання об'єктів суміжних прав без згоди суб'єктів суміжних прав не повинно завдавати шкоди нормальній експлуатації виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення і зачіпати законні інтереси виконавців, виробників фонограм, відеограм і програм мовлення чи інших суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав.
	Стаття 12 Якщо фонограма, опублікована в комерційних цілях, або відтворення такої фонограми використовується безпосередньо для телерадіопередачі або для будь-якого публічного сповіщення, разова справедлива винагорода виплачується користувачем виконавцям або виробникам фонограм, або їм обом. За відсутності угоди між сторонами умови розподілу винагороди можуть визначатися національним законодавством.		Стаття 43. 1. Допускається без згоди виробників фонограм (відеограм), фонограми (відеограми) яких опубліковані для використання з комерційною метою, і виконавців, виконання яких зафіксовані у цих фонограмах (відеограмах), але з виплатою винагороди, таке пряме чи опосередковане комерційне використання фонограм і відеограм та їх примірників: а) публічне виконання фонограми або її примірника чи публічну демонстрацію відеограми або її примірника; б) публічне сповіщення виконання, зафіксованого у фонограмі чи відеограмі та їх примірниках, в ефір; в) публічне сповіщення виконання, зафіксованого у фонограмі чи відеограмі та їх примірниках, по проводах (через кабель).

		Стаття 18 Договірні Сторони передбачають відповідну правову охорону і ефективні засоби правового захисту від обходу існуючих технічних засобів захисту суміжних прав.	Стаття 50. Порушенням авторського права і (або) суміжних прав, що дає підстави для судового захисту, є: е) будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу.

Примітка: ЗУ № 3759-ХІІ – Закон України “Про телебачення і радіомовлення”

Використана література

1. Абдуллин А.И. Право интеллектуальной собственности в Европейском Союзе : генезис, унификация, перспективы развития : дис. на соискание науч. степени д-ра юрид. наук / А.И. Абдуллин. – М., 2006. – Режим доступа : [//www.dslib.net/civil-pravo/pravo-intellektualnoj-sobstvennosti-v-evropejskom-sojuze-genezis-unifikacija.html](http://www.dslib.net/civil-pravo/pravo-intellektualnoj-sobstvennosti-v-evropejskom-sojuze-genezis-unifikacija.html)
2. Муравйов В.І. Право Європейського Союзу : підручник / В.І. Муравйов, О.М. Лисенко, І.В. Влялько та ін.; за ред. В.І. Муравйова. – К., Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.
3. Комзюк Л.Т. Основні тенденції гармонізації авторського права ЄС / Л.Т. Комзюк // Інформація і право. – 2012. – № 1 (4). – С. 33 – 39.
4. Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті європейської інтеграції: концептуальні засади : монографія ; за наук. ред. О.П. Орлюк. – К.: Лазурит-Поліграф. – 2010. – 464 с.
5. Германова О.Г. Міжнародне регулювання авторського права і суміжних прав у контексті українського законодавства / О.Г. Германова // Інститут журналістики. – Режим доступа : [// www.journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=264](http://www.journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=264)
6. Валле В. (Потехіна В.О.). Спадок Джеймса I та королеви Анни : охорона інтелектуальної власності у часі й просторі / В. Валле. – 178 с., додатки. – Режим доступа : [//www.viravallee.com/books/book2.aspx](http://www.viravallee.com/books/book2.aspx)
7. Суд Евросоюза о полномочиях организаций вещания, о соотношении европейского и национального права, и принципах толкования : проект Lex Digital Blog. – Режим доступа : [//www.lexdigital.ru/2012/046/#more-571](http://www.lexdigital.ru/2012/046/#more-571)
8. Судариков С.А. Основы авторского права / С.А. Судариков. – Минск : Амалфея, 2000. – 512 с. – Режим доступа : [//www.pravo.vuzlib.net/book_z1267_page_22.html](http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1267_page_22.html)
9. Всемирная организация интеллектуальной собственности. – Режим доступа : [//www.wipo.int/about-wipo/ru/history.html](http://www.wipo.int/about-wipo/ru/history.html)
10. Смежные права : Википедия. – Режим доступа : [//www.ru.wikipedia.org/wiki/](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/)
11. Валле В. Творчий конфлікт / В. Валле // Український юрист. – 2012. – №. 5. – С. 54 – 55. – Режим доступа : [//www.viravallee.com/articles.aspx](http://www.viravallee.com/articles.aspx)
12. Авторитетный обзор перспектив права интеллектуальной собственности в цифровой сфере : проект Lex Digital Blog. – Режим доступа : [//www.lexdigital.ru/2012/030/#more-406](http://www.lexdigital.ru/2012/030/#more-406)
13. Рыбакова И. Борьба с пиратством в Украине – это подыгрывание западным странам: эксперт / И. Рыбакова. – Режим доступа : [//www.gazeta.ua/ru/articles/life/_borba-s-piratsvom-v-ukraine-eto-podygryvanie-zapadnym-stranam-ekspert/421433](http://www.gazeta.ua/ru/articles/life/_borba-s-piratsvom-v-ukraine-eto-podygryvanie-zapadnym-stranam-ekspert/421433)
14. Белкін Л.М. Порушення принципу законності в діяльності органів виконавчої влади як чинник її делегітимізації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [Правова система України : сучасний стан та способи подальшого розвитку], (Запоріжжя, 28 – 29 липня 2012 року). – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація “Істина”, 2012. – С. 7 – 9.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 321.68:316.3

КОСІЛОВА О.І., кандидат політичних наук, старший викладач
Національної академії Служби безпеки України

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

*Правовій державі відповідає такий тип держави,
у якій державний устрій здійснюється на основі поділу влад,
а громадян ніхто не примушує робити те, до чого їх не зобов'язує закон,
і не робити того, що закон їм дозволяє.*

Ш.-Л. Монтеск'є

Анотація. У статті аналізуються взаємозв'язок правової держави і громадянського суспільства, умови, проблеми та перспективи їх розвитку в сучасній Україні.

Ключові слова: правова держава, громадянське суспільство, верховенство права, права і свободи громадян, інститути громадянського суспільства, громадський контроль.

Аннотация. В статье анализируются взаимосвязь гражданского общества и правового государства, условия формирования современного правового государства и гражданского общества в Украине, а также проблемы и перспективы, которые обуславливают этот процесс.

Ключевые слова: правовое государство, гражданское общество, верховенство права, права и свободы граждан, институты гражданского общества, общественный контроль.

Summary. The article provides a study of connection between the legal state and the civil society in contemporary Ukraine, as well as conditions, problems, and prospects of their development.

Keywords: legal state, civil society, supremacy right, rights and freedoms of citizens, institutes of civil society, public control.

Постановка проблеми. У сучасній Україні відбуваються складні процеси формування правової держави та громадянського суспільства. Підтвердженням цього є демократизація всіх сфер суспільного життя, зростання рівня політичної участі громадян. У той же час, ці процеси відбуваються на фоні постійних політичних суперечностей, нестабільності роботи державних органів, нечіткості й невизначеності у законодавчій сфері. У зв'язку з цим актуалізується необхідність виявлення реального стану їх функціонування та перспектив їх розвитку у нашій державі. Дослідження проблем формування громадянського суспільства й правової держави в Україні набуває особливої актуальності також у зв'язку з необхідністю подолання етатизму та певного негативного попереднього досвіду політичної участі громадян у вирішенні соціально-політичних питань.

Зміст концептів “правова держава” і “громадянське суспільство” змінювався разом з історичними умовами функціонування держави. Правова держава й громадянське суспільство були предметом аналізу багатьох дослідників, починаючи з доби Античності, й тривають до цього часу. М. Цицерон, Р. Моль, Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант формували основи сучасного підходу до змісту концептів правової держави й громадянського суспільства. Серед сучасних вітчизняних дослідників правової держави і громадянського суспільства варто відзначити праці В.Ю. Баркова, Т.В. Розової, О.В. Батанова, О.Ф. Скакуна, М.І. Михальченка; серед російських дослідників – К.С. Гаджієва, О.С. Алексеєва, С.П. Перегудова, М.А. Фролову,

В.Є. Чірка, Л.І. Селезньова та ін. У західних джерелах дослідженню правових інститутів держави та громадянського суспільства присвячені праці І. Шапіро, Р. Даля, Д. Хеллоуелла, М. Фуко, К. Поппера, Е. Макінтайра, Ж. Мере та інших вчених.

Метою статті є аналіз особливостей формування правової держави й громадянського суспільства та перспектив їх розвитку в сучасній Україні.

Виклад основних положень. Ідея правової держави в сучасних юридичній та політичній науках нерозривно пов’язана з ідеєю громадянського суспільства. У працях сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників немає одностайності щодо визначення поняття “громадянське суспільство”, але більшість з них дотримуються думки, що громадянське суспільство є сферою вільного прояву та самореалізації індивідів, незалежної від держави. Зокрема, італійський політичний діяч А. Грамші розглядав державу як своєрідну діалектичну єдність громадянського суспільства і суспільства політичного. А. Грамші порівнював громадянське суспільство із лабіринтоподібною системою шансів у сучасній війні, за якою створювалася стіна, що не дозволяла зовнішнім силам проникати всередину, – подібно до цієї системи, громадянське суспільство захищає свої інституції від державного впливу [2].

На наш погляд, громадянське суспільство доцільно розглядати як розвинуту систему суспільних відносин, основу якої складають недержавні відносини, що реалізуються в діяльності інститутів громадянського суспільства – політичних партіях, громадських організаціях, ініціативах, громадських рухах, недержавних засобах масової інформації й здійснюють визначальний вплив на діяльність органів державної влади [9, с. 7]. До важливих ознак громадянського суспільства відносяться насамперед: наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики; визнання людини, її прав і свобод головною цінністю суспільства; ідеологічна і політична свобода; рівноправність і захищеність усіх форм власності; свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм і видів трудової діяльності.

Зміст поняття “правова держава” тлумачиться українськими дослідниками переважно як держава, у суспільному й державному житті якої панують закони, що закріплюють основні права громадян, які виражають волю більшості або всього населення країни [12, с. 10]. Поширеним є й таке розуміння її сутності: “це держава, що складається з громадян, котрі мають високий рівень правової культури й формують державну владу, яка є демократично-організованою, із апаратом управління, залежним від суспільства, що за допомогою ефективних законів забезпечує реалізацію суверенних прав і свобод громадян” [7, с. 64]. Російський правознавець В.С. Нерсесянц наголошує, що: “правова держава – це правова форма організації й діяльності публічно-політичної влади та її взаємовідносин з індивідами як суб’єктами права” [11, с. 7].

До основоположних ознак правової держави правознавці відносять: верховенство права в усіх сферах суспільного життя; відповідальність перед законом як державних органів, так і громадських організацій та громадян; підзвітність державної влади її громадянам; невтручання держави у справи громадянського суспільства; охорона державою невід’ємних природних прав та громадських свобод особи; визнання пріоритетності прав та інтересів особи, непорушність її честі і гідності; рівність закону для всіх і рівність усіх перед законом; взаємна відповідальність держави і особи, правова відповідальність посадових осіб за дії, які вони чинять від імені держави; поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, їх взаємна урівноваженість і відкритість; незалежність судів і суддів, наявність ефективної системи захисту; наявність ефективних форм контролю за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів тощо [7, с. 359].

Громадянське суспільство і правова держава відображають найважливіші характеристики та невід’ємні сторони сучасної демократії. Їх об’єднують передусім верховенство правового закону, який є обов’язковим і для громадян, і для держави, та забезпечення прав і свобод громадян, гарантом яких має бути держава. З одного боку, реалізація засад правової держави не може не спиратися на відносно автономні механізми саморегуляції громадянського суспільства, а з іншого – органічним доповненням функціонування громадянського суспільства виступають сформовані на правових засадах інститути держави. Окрім того, функціонування правової держави виключає можливість зосередження влади в руках однієї особи, державної або суспільно-політичної структури. Таким чином, з позицій права закономірно відбувається незворотний процес поступового поглинання державної влади громадянським суспільством і передача його інститутам більшої частини повноважень.

У демократичній державі громадянське суспільство здатне виконувати ряд важливих функцій. Зокрема, функції громадського контролю, легітимації політичної влади, протидії авторитарним тенденціям, політичної адаптації, компенсаторну, правозахисну, політико-правову, які реалізуються за допомогою його інститутів – політичних партій, неурядових громадських об’єднань, громадських рухів, недержавних засобів масової інформації [10, с. 8 – 9]. Отже, повноцінна реалізація функцій інститутами громадянського суспільства дозволяє створити “буфер” у відносинах між державою та громадянами, сприяє залагодженню конфліктів у суспільстві, вирішенню проблем громадян у сфері забезпечення їх прав і свобод, підвищенню правової культури громадян, привертає увагу громадськості, державних органів, міжнародних структур до порушень прав і свобод людини і громадянина й таким чином формує правову державу.

У правовій державі значне місце у механізмі захисту прав і свобод людини належить контролю за додержанням законодавчими, виконавчими та судовими органами положень Конституції про права і свободи людини та громадянина. У нашій державі лише впроваджується система адміністративної юрисдикції, яка відіграє значну роль у механізмі захисту прав людини у багатьох країнах, зокрема у Франції. Такий контроль у світовій конституційній практиці здійснюється у двох формах: у формі звичайної процедури контролю за конституційністю нормативних актів та у вигляді спеціальних процедур, формально-юридичного забезпечення основних прав і свобод. Перша форма контролю в Україні здійснюється Конституційним Судом України, який згідно зі ст. 147 Конституції України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції і дає офіційне тлумачення Конституції і законів України. Згідно зі ст. 42 Закону України “Про Конституційний Суд України” захист прав і свобод людини можливий шляхом конституційного звернення чи письмового клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України для забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина [3]. Друга форма контролю щодо додержання законодавчими, виконавчими та судовими органами положень Конституції про права і свободи людини та громадянина з боку громадськості в Україні не реалізується у повній мірі. На наш погляд, це пов’язано з незформованістю громадянського суспільства й низькою ефективністю діяльності його інститутів, відсутністю механізму зворотного зв’язку між виборцями та народними обранцями, який, до речі, успішно застосовується у зарубіжних країнах: “конституційна скарга” у ФРН та Австрії, наказ “хабеас корпус” у країнах загального права, процедура “ампаро” в Іспанії та ряді країн Латинської Америки. Парламентський контроль у сфері додержання прав і свобод людини і громадянина в Україні забезпечує інститут омбудсмена, який здійснює захист прав і свобод людини і громадянина,

проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; запобігає порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; сприяє приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі; запобігає будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяє правовій інформованості населення та захисту конфіденційної інформації про особу тощо [4]. На жаль, у нашій державі існують порушення у сфері реалізації так званих позитивних прав, закріплених у Конституції України, що було відмічено у щорічній доповіді Уповноваженого з прав людини Н. Карпачової. Зокрема, в Україні порушуються право на свободу думки та слова, вільне вираження своїх поглядів та переконань (ст. 34), право на працю (ст. 43), на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48), право на безкоштовну освіту (ст. 53), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29) [1].

Сприяючи становленню правової держави в Україні має контроль за діяльністю державних органів інститутами громадянського суспільства. Український правозахисник Є. Захаров визначає поняття “громадський контроль” як “публічну перевірку громадянським суспільством діяльності держави на відповідність проголошеним нею цілям, коригування цієї діяльності і самих цілей, підпорядкування політики держави, діяльності її органів і посадових осіб інтересам суспільства, а також нагляд громадянського суспільства за діяльністю державних органів та органів місцевого самоврядування, спрямованою на захист і забезпечення прав і законних інтересів людини та фундаментальних свобод і на повагу до них” [5]. До механізмів громадського контролю в Україні зазвичай відносять звернення, інформаційні запити, опитування, громадські слухання, моніторинг діяльності органів державної влади.

Однією з форм громадського контролю є створення громадських рад при місцевих органах виконавчої влади, які здійснюють різноманітні проекти та моніторинг діяльності державних органів. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 03.11.10 р. № 996 було створено 13 громадських рад при міністерствах, 49 – при інших центральних органах виконавчої влади та 26 – при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях [12]. Основними формами діяльності громадських рад є інформаційно-консультативні проекти, громадські обговорення, створення громадських приймалень, моніторинг громадської думки щодо діяльності органів виконавчої влади за допомогою сучасних засобів інформаційних технологій “Електронна демократія”, реалізація спільних проектів тощо. Проте, діяльність цих органів недостатньо висвітлюється у засобах масової інформації. Деяка інформація розміщена на веб-сторінках окремих міністерств, зокрема Міністерства оборони, Міністерства економіки та Міністерства вугільної промисловості, а на інших така інформація відсутня взагалі або обмежується наказом про створення ради. Подібна ситуація з висвітленням діяльності консультативно-дорадчих органів при державних комітетах. Діяльність більшості громадських рад при міністерствах і відомствах має формальний характер, а в деяких органах влади таких структур не існує взагалі. Доступна ж громадськості інформація не висвітлює діяльність рад та їх роль у прийнятті політичних рішень відповідних державних органів.

Суб'єктами громадського контролю в Україні є також громадські правозахисні об'єднання, які здійснюють моніторинг законодавства, судової й адміністративної практики в галузі прав людини, а також підготовку незалежних доповідей про стан дотримання і захисту прав і свобод людини та коментарів до офіційних доповідей, що

подаються тією або іншою державою відповідно до міжнародних договорів. Зусиллями правозахисників здійснюється сприяння ратифікації міжнародних договорів у галузі прав людини, спостереження за відповідністю національного законодавства і законзастосовної практики міжнародним зобов'язанням у галузі прав людини [9, с. 12].

Для підвищення ефективності реалізації функцій інститутами громадянського суспільства у нашій державі необхідно забезпечити реальну, а не формальну участь громадянського суспільства та його інститутів у процесах формування й реалізації державної й регіональної політики, створити умови для активізації участі громадян у процесі підготовки й прийняття управлінських рішень. Створені при державних органах консультативно-дорадчі структури повинні здійснювати громадські експертизи діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а їх рекомендації мають бути враховані й відображені у державній політиці.

Особливістю функціонування громадянського суспільства в Україні є значний розрив між формальною та неформальною участю. З одного боку, значна кількість українців бере участь в демонстраціях, страйках та інших формах неполітичної громадянської дії. Численні опитування свідчать, що в останні роки, пов'язані з виборчими подіями, кількість громадян, що беруть участь у таких заходах, зросла до 30 %. З іншого боку, рейтинги неформальної участі не віддзеркалені у рейтингах членства в організаціях громадянського суспільства. Дослідження показують, що членство в організаціях громадянського суспільства знаходиться на рівні 12 % – 15 %, де найбільший відсоток належить профспілкам (19,6 %), політичним угрупованням (8,9 %), спортивним та молодіжним асоціаціям. Членство в неурядових громадських об'єднаннях становить 6,2 % [6, с. 43].

В українському законодавстві недостатньо визначені положення статусу громадянського суспільства. Існують лише окремі підзаконні нормативно-правові акти, що покликані сприяти становленню громадянського суспільства в Україні. Зокрема, “Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства”, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.11.07 р. №1035-р, Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.08 р. № 976 “Про затвердження порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади”, Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.10 р. № 996 “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.12.10 р. № 2311 “Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ”. Нещодавно був прийнятий Указ Президента України “Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації” № 212 від 24.03.12 р., на який покладаємо значні надії у справі розбудови громадянського суспільства й правової держави в Україні.

Висновки.

Формування правової держави і громадянського суспільства в сучасній Україні відбувається складно і суперечливо. Окремі кроки в цьому напрямі вже здійснено, зокрема прийнято низку нормативно-правових актів, що забезпечують більш широку участь громадян у здійсненні державної політики й доступу до публічної інформації. Проте існують й численні проблеми, які перешкоджають формуванню й функціонуванню правової держави і громадянського суспільства. В діяльності органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування зберігаються тенденції до непрозорості, закритості та бюрократизованості. Принципи верховенства права, верховенства Конституції і закону в Україні, на наш погляд, не реалізуються у

практику повною мірою. Це пов'язано з високим рівнем правового нігілізму громадян, недосконалістю механізмів політичної відповідальності посадових осіб і державних обранців. Існує дисбаланс між суспільними потребами та прийнятими законами, внаслідок чого одночасно існують прогалини в праві й численні правові колізії.

Недосконалість чинного законодавства створює штучні бар'єри для утворення та діяльності інститутів громадянського суспільства, а податкове навантаження додатково ускладнює їх діяльність. Значною проблемою у налагодженні постійного діалогу між громадськістю та владою є непропорційне розміщення неурядових громадських об'єднань по країні, їх зосередженість, головним чином, у найбільших містах України. Органи державної влади та інститути громадянського суспільства не мають достатнього досвіду та навичок застосування процедур публічної політики та консультацій, що призводить до ухвалення неефективних рішень, які не підтримуються громадянами.

Для формування правової держави і громадянського суспільства в Україні потрібно на конституційному рівні закріпити модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм має бути спрямований на здійснення і захист прав і свобод людини, забезпечення незалежності та неупередженості суддів, налагодження безперервної та ефективної роботи законотворчих органів, реалізацію на практиці принципу стримування й противаги у системі державних органів, здійснення громадського контролю за діяльністю владних структур. Підвищенню рівня взаємодії громадських структур і державних органів сприяло б створення асоційованих структур, які мають визначене коло завдань і діють за принципом цільового підходу для їх досягнення. В Україні потрібно використовувати досвід функціонування громадських інститутів західних демократичних держав. У зв'язку з цим доцільно було б запровадити європейські механізми контролю органів виконавчої влади за діяльністю інститутів громадянського суспільства, провести адаптацію законодавства України у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків до законодавства Європейського Союзу, розвивати механізми електронного урядування й електронної демократії. Підвищенню рівня громадської участі сприяло б спрощення процедур та скорочення термінів реєстрації інститутів громадянського суспільства, запровадження єдиного порядку розподілу коштів для державної фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства, з одного боку, й податкове стимулювання їх діяльності, з іншого.

Використана література

1. Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : щорічна доповідь у Верховній Раді України Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової від 07.02.12 р. – Режим доступу : [//www.ombudsman.gov.ua](http://www.ombudsman.gov.ua)
2. Грамши А. Искусство и политика. – Режим доступа : [//www.nsvvisual.com/2/gin/51/161](http://www.nsvvisual.com/2/gin/51/161)
3. Закон України “Про Конституційний Суд України” // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
4. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
5. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. – Режим доступу : [//www.khrg.org.index.php?id=1261552395](http://www.khrg.org.index.php?id=1261552395)
6. Коваленко В.Г. Стан та проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні // Вісник Донбаської національної академії будівництва та архітектури. – 2009 – Вип. 3 (77). – С. 42 – 45. – (Проблеми соціогуманітарних наук).

7. Колодій А. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей. – Л. : Львівський національний університет ім. І. Франка. – 1999. – 384 с.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
9. Косілова О.І. Правозахисні функції громадянського суспільства // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 10 (190). – С. 10 – 14.
10. Косілова О.І. Політичні функції громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. – КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2007 – 19 с.
11. Нерсесянц В.С. Правовое государство : история и современность // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 6 – 14.
12. Перелік громадських рад при органах виконавчої влади, що утворені відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 03.11.10 р. № 996. – (Інтерактивна інформаційно-аналітична система “Громадянське суспільство і влада”). – Режим доступу : [//www.civic.kmu.gov.ua](http://www.civic.kmu.gov.ua)
13. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
14. Тимченко С.М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні : монографія / С.М. Тимченко. – Запоріжжя, Юридичний інститут МВС України, 2002. – 193 с.
15. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24.03.12 р. № 212. – Режим доступу : [//www.president.gov.ua](http://www.president.gov.ua)

~~~~~ * * * ~~~~~

Правові проблеми інформаційної діяльності

УДК 342.951

АРИСТОВА І.В., доктор юридичних наук, професор
ЧЕРНАДЧУК В.Д., доктор юридичних наук, професор

КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Досліджено модель інформаційної сфери та суспільні відносини, що в ній виникають. Запропоновано концепцію інформаційних правовідносин та обґрунтовано доцільність її впровадження під час з'ясування особливостей правового регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері банківської діяльності.

Ключові слова: інформаційна сфера, суспільні відносини, банківська діяльність.

Аннотация. Исследованы модель информационной сферы и общественные отношения, которые в ней возникают. Предложена концепция информационных правоотношений и обоснована целесообразность ее внедрения во время выяснения особенностей правовой регуляции общественных отношений, которые возникают в сфере банковской деятельности.

Ключевые слова: информационная сфера, общественные отношения, банковская деятельность.

Summary. The model of the information sphere and social relations which appear in it is explored. Conception of informational legal relationships is offered and expedience of its introduction during finding out of features of the legal adjusting of social relations which arise up in the field of banking operations is grounded.

Keywords: informational sphere, social relations, banking operations.

Постановка проблеми. Проведення фундаментальних та прикладних досліджень з питань розвитку інформаційного суспільства законодавчо визначено однією із засад національної політики розвитку інформаційного суспільства в Україні [1]. Водночас, проведення фундаментальних теоретичних досліджень наукою інформаційного права постає необхідним кроком для подальшого розвитку однієї із галузей національної системи права – інформаційного права. У зв'язку з цим вироблення теоретичних знань шляхом вивчення закономірностей, особливостей та проблем розвитку цієї галузі постає актуальним завданням на шляху розбудови інформаційного суспільства в Україні.

Протягом останніх десятиріч, що позначилися зміною парадигм у суспільному розвитку, практичним затребуванням нових соціально-філософських концепцій, зарубіжна та вітчизняна юридична наука намагається переосмислити свої світоглядні засади, виробити новий адекватний методологічний інструментарій, що природно вписується у логіку зміни епох наукового знання. Тому слушним уявляється положення про те, що класична теорія пізнання поступається місцем постмодерністським концепціям і підходам до пізнавальної діяльності, а звідси – і до науковості, її ідеалів, критеріїв, меж, співвідношення юридичної науки з емпіричним та іншим позанауочним знанням, до соціокультурних передумов наукового мислення, що з неминучістю тягне за собою перегляд існуючих концепцій та положень теорії права [2, с. 25].

Дана стаття є логічним продовженням роботи [3], в якій було викладено думки щодо оновленої парадигми науки інформаційного права в умовах розвитку суспільств знання [3].

Мета цієї роботи полягає у визначенні сутності понять “інформаційні відносини” та “інформаційні правовідносини”, що постають базовими в науці інформаційного права, виробленні концепції інформаційних правовідносин та обґрунтуванні доцільності її впровадження під час дослідження особливостей правового регулювання суспільних відносин у сфері банківської діяльності в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Виклад основних положень. Необхідно визнати, що зазначеною проблематикою займалися вчені-юристи як з Росії, так і України: це, передусім – І.Л. Бачило, А.Б. Венгеров, О.О. Городов, В.Н. Лопатін, В.О. Копилов, М.М. Расолов, М.А. Федотов; вітчизняні фахівці: О.А. Баранов, К.І. Беляков, В.М. Брижко, В.О. Гавловський, Р.А. Калюжний, О.В.Копан, Б.А. Кормич, Т.А. Костецька, О.В. Кохановська, О.В. Марущак, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець та ін. Водночас, на жаль, досі відсутнє усталене розуміння сутності зазначених понять – “інформаційні відносини”, “інформаційні правовідносини”. Вважаємо за можливе викласти власну позицію з цього приводу, використовуючи при цьому напрацювання вчених в галузі теорії держави та права та інформаційного права, а надалі і в галузі банківського права.

Вважаємо, що розвиток інформаційного суспільства в Україні пов’язаний із трансформаційними процесами, що мають відбуватися у різноманітних сферах суспільного життя: політичній, економічній, соціальній, культурній, інформаційній та ін. Дійсно, ХХІ століття вважається століттям інформації, яка починає “пронизувати” усі сфери життя. Зростання ролі інформації практично у всіх сферах життєдіяльності зумовлено багатьма чинниками, і передусім формуванням інформаційного сектора економіки. Слід погодитися із О.О. Городовим [4, с. 3], що ступінь розвинутості інформаційного сектора суттєво впливає не лише на систему виробничих відносин, а й визначає реальні межі можливостей для членів суспільства шукати, отримувати та поширювати інформацію. Вважається, що саме цим закладається основа існування інформаційних відносин у суспільстві, окреслюються орієнтири державної політики в інформаційній сфері, а інформаційні процеси нашого суспільства постають предметом свідомої, цілеспрямованої та науково-обґрунтованої діяльності. Слід підкреслити, що важливу роль у свідомому проектуванні інформаційних процесів відіграє право, за допомогою якого не лише регулюються відносини, що склалися, а й відбувається розширення сфери інформаційної діяльності, яке обумовлено суспільними потребами.

Таким чином, існують відповідні підстави для введення у науковий обіг поняття “інтегративна інформаційна сфера”, яка за інформаційним критерієм (тобто за циркуляцією інформації) об’єднує усі сфери суспільного життя, у тому числі й інформаційну. Що стосується інформаційної сфери суспільного життя, то пропонується розглядати її як сферу, в якій здійснюється суто інформаційна діяльність (збирання, виробництво, зберігання, використання, розповсюдження інформації) та відповідна діяльність, що забезпечує інформаційну діяльність. Слід підкреслити, що суто інформаційна діяльність – це діяльність, в якій виробництво, розповсюдження, споживання та ін. інформації постає основною метою, а не засобом досягнення будь-якої мети. Вважаємо, що таке тлумачення інформаційної сфери суспільства дозволяє усвідомити види суспільних відносин, що виникають у цій сфері, і в цілому погодитися з точкою зору О.А. Баранова [5] щодо цих видів:

- інформаційні відносини – це суспільні відносини, що мають місце в процесі створення, поширення, використання, збереження, знищення (утилізації) інформації;
- інформаційно-інфраструктурні відносини – це суспільні відносини, що мають місце в процесі забезпечення реалізації інформаційних відносин, тобто пов’язані з

функціонуванням суб'єктів інформаційної інфраструктури, які надають інформаційні послуги і виконують роботу в інформаційній сфері, використовують інформаційні технології і ресурси, підтримують інформаційну безпеку тощо.

Водночас, вважаємо за доцільне зазначити, що існують й інші визначення поняття інформаційної сфери суспільства (наприклад, у роботах О.В. Кохановської [6], К.І. Белякова [7], В.С. Цимбалюка [8]). Не заперечуючи підходи зазначених вчених щодо визначення цього поняття, вважаємо, що кожен дослідник прагне побачити та усвідомити різні аспекти розуміння інформаційної сфери, і це сприяє, на нашу думку, здійсненню комплексного погляду на цей феномен, у тому числі, задля ідентифікації виду та характеру суспільних відносин в інформаційній сфері.

Зважаючи на те, що у кожній сфері суспільного життя виникають різноманітні суспільні відносини, слід звернути увагу на те, що характер цих відносин може бути як “чисто” управлінський (чи майновий, чи трудовий, чи інформаційний тощо), так і “змішаний”. До речі, “змішаний” характер відносин зумовлений наявністю в кожних із зазначених вище суспільних відносинах інформаційної складової. Варто підкреслити, що вплив інформаційної складової має тенденцію до посилення саме в умовах розвитку інформаційного суспільства.

На нашу думку, зазначений вище підхід доцільно взяти за основу під час дослідження суспільних відносин, що виникають в інтегративній інформаційній сфері. Дослідження показали, що суспільні відносини в означеній сфері можна розглядати як системне утворення, складовими якого постають підсистеми “змішаних” та “чистих” суспільних відносин. До першої підсистеми включені дві групи суспільних відносин, а саме: а) інформаційно-управлінські, інформаційно-майнові, інформаційно-банківські, інформаційно-трудова та ін.; б) управлінсько-інформаційні, майново-інформаційні, банківсько-інформаційні, трудово-інформаційні та ін. Різниця між суспільними відносинами у першій та другій групах полягає у наступному: у першій групі інформаційні відносини постають основними, а усі інші (управлінські, майнові, банківські, трудові та ін.) – забезпечувальними; у другій групі – навпаки: інформаційні відносини є забезпечувальними. Що стосується “чистих” суспільних відносин, то ними постають суто інформаційні відносини.

Аналіз суспільних відносин в інформаційній сфері (визначення якої було запропоновано вище) дозволяє дійти висновку, що в цій сфері виникають суто інформаційні, інформаційно-управлінські, інформаційно-майнові, інформаційно-банківські, інформаційно-трудова та ін. відносини. Тобто йдеться про суспільні відносини першої групи першої підсистеми та суспільні відносини другої підсистеми. На нашу думку, зазначені суспільні відносини можна назвати суспільними відносинами в інформаційній сфері або інформаційними відносинами у широкому трактуванні, а суто інформаційні відносини доцільно розглядати як інформаційні відносини у вузькому трактуванні. До речі, суто інформаційними є суспільні відносини з приводу обігу інформації – створення, збирання, одержання, обробка, зберігання, використання, поширення, охорона та захист. Таким чином, здійснена спроба створення моделі суспільних відносин, що виникають в інформаційній сфері в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні.

На нашу думку, концепція інформаційних правовідносин має виходити як із запропонованої вище моделі суспільних відносин, що виникають в інформаційній сфері, так і з існуючих наукових напрацювань щодо вирішення проблеми інформаційних правовідносин. Вважаємо, що плідною, з наукової точки зору, є позиція В.О. Копилова щодо визначення поняття інформаційного правовідношення: це врегульоване

інформаційно-правовою нормою інформаційне суспільне відношення, сторони якого виступають в якості носіїв взаємних прав та обов'язків, встановлених та гарантованих інформаційно-правовою нормою [9, с. 122]. Правовідношення є засобом переведення загальних встановлень правових норм в конкретні суб'єктивні права та обов'язки учасників суспільних відносин. Інформаційне правовідношення відбувається внаслідок трансформації права об'єктивного (сукупності норм інформаційного права, що визначають зміст інформаційних прав та обов'язків визначеного кола суб'єктів права) в право суб'єктивне (індивідуалізація суб'єктивних інформаційних прав та обов'язків). Суб'єктивні інформаційні права та обов'язки передбачені інформаційним законодавством, і суб'єкт може їх реалізовувати у будь-яких інформаційних правовідносинах, незалежно від сфери їх існування. Тому їх можна визначити як загальні суб'єктивні інформаційні права та обов'язки, сукупність яких і становить інформаційні повноваження.

Наведене визначення поняття інформаційних правовідносин, на нашу думку, є узагальненим і потребує уточнення. У визначенні має йтися не про сторони інформаційного суспільного відношення, а про суб'єкти. Дискусійним є положення про «носіїв взаємних прав та обов'язків», оскільки така особа є суб'єктом права, а не правовідносин. Оскільки суб'єктами правовідносин можуть бути лише особи, які наділені правосуб'єктністю, то поняття “суб'єкт права” та “носій взаємних прав та обов'язків”, в принципі збігаються. Щоб стати суб'єктом інформаційних правовідносин, така особа має пройти два етапи наділення юридичними якостями. По-перше, бути суб'єктом інформаційного права як потенційним суб'єктом інформаційних правовідносин через наділення інформаційною правосуб'єктністю, і по-друге, набути додаткових якостей юридичного характеру в конкретній юридично значущій ситуації – здатності реалізовувати суб'єктивні інформаційні права та обов'язки, що власне й визначає правові зв'язки та взаємодію між суб'єктами.

Суб'єктами інформаційних правовідносин є індивідуалізовані або конкретні суб'єкти права, які реалізують інформаційну правосуб'єктність у правовідносинах, виступаючи “реалізаторами” інформаційних повноважень. Кожен суб'єкт вступає в інформаційні відносини не безцільно, а з метою досягнення результату – задоволення інтересу щодо забезпечення своїх інформаційних потреб. Таке стає можливим за умови, якщо інший суб'єкт створює відповідну можливість отримання певної інформації, тобто належним чином виконує обов'язки щодо надання інформації у встановлених законом формі, порядку і строках. Інформацію можна розглядати як безпосередньо нематеріальний або опосередковано закріплений на матеріальних носіях результат дій суб'єктів, які здійснюються у певній послідовності і визначають їх поведінку в межах належних їм суб'єктивних інформаційних прав та обов'язків.

Наведені міркування дозволяють запропонувати визначення інформаційних правовідносин як врегульованих нормами інформаційного права суспільних відносин, що виникають з приводу інформації в процесі реалізації суб'єктивних інформаційних прав та обов'язків, детермінованих інтересами забезпечення своїх інформаційних потреб. Водночас, слід підкреслити, що у даному визначенні йдеться про інформаційні правовідносини у вузькому трактуванні (або суто інформаційні правовідносини).

Грунтуючись на моделі суспільних відносин в інформаційній сфері, пропонуємо наступну концепцію правовідносин в інформаційній сфері (або інформаційних правовідносин у широкому значенні). Інформаційні правовідносини – це системне утворення, невід'ємними складовими якого постають суто інформаційні, інформаційно-адміністративні, інформаційно-цивільні, інформаційно-банківські та ін. правовідносини.

До речі, визначення поняття “інформаційно-банківські правовідносини” буде наведено та обґрунтоване нижче.

На нашу думку, обґрунтування доцільності впровадження концепції інформаційних правовідносин під час дослідження особливостей правового регулювання суспільних відносин у сфері банківської діяльності в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні потребує передусім аналізу суспільних відносин у сфері банківської діяльності та змісту цієї діяльності.

Особливості розвитку банківської системи та банківської діяльності визначаються передусім їх специфічними властивостями, ознаками та рисами, які виходять за межі чисто правової проблематики, знаходячись на стику банківського та інших галузей права і, безпосередньо або опосередковано, усієї сфери суспільного буття у широкому розумінні. Банківська діяльність характеризується єдністю трьох елементів: пізнання явищ банківської діяльності, безпосередньо самої банківської діяльності та результату цієї діяльності. Пізнання явищ банківсько-правових явищ внутрішньо передбачає безпосереднє практичне втілення отриманих внаслідок дослідження результатів пізнання, які закріплюються у банківсько-правових актах. Знання має значення внаслідок практичного його втілення в дійсність, постановки конкретних практичних цілей, пов'язаних з організацією банківської системи та управлінням банківською діяльністю. Процес переходу від пізнання явищ банківської дійсності до банківської правотворчості не є прямим і одноразовим, це досить ємне, багатоступеневе розширення та конкретизація знань. І лише після усвідомлення мети правового регулювання банківської діяльності приймається рішення щодо переходу від пізнання до проектування (банківської правотворчості), внаслідок чого створюються банківські нормативно-правові акти. Якщо пізнання у правотворчості є процесом перетворення об'єктивної дійсності через нормотворче усвідомлення у прийняття банківського нормативно-правового акта, то його виконання є зворотним процесом перетворення нормотворчого усвідомлення в об'єктивно існуючу дійсність. Пізнання правових явищ в сфері банківської діяльності відбувається внаслідок отримання, аналізу та використання інформації на усіх стадіях пізнання та практичного втілення результатів цього пізнання. В процесі такого пізнання відбувається рух низхідної та висхідної інформації, яка забезпечує цей процес і без якої пізнання в принципі неможливе. Таким чином, відбувається перетинання сфери банківської діяльності з інформаційною сферою суспільного життя та інтегративною інформаційною сферою.

До речі, на значення функції пізнання (когнітивної функції) як функції соціальної діяльності під час побудови інформаційної цивілізації акцентує увагу К.І. Беляков. Сама реалізація пізнавальної функції, пише науковець, вимагає принципово нових засобів; без цього неможливі не тільки належне експонентне напрацювання нових знань, покликаних забезпечити задоволення матеріальних і духовних потреб, а й інтенсивний розвиток та збільшення інтелектуального потенціалу суспільства, без чого неможливе вирішення складних проблем, що виникають в інформаційному суспільстві [7, с. 36].

В останні роки, як зазначалося вище, стрімкими темпами розвивається інформаційне суспільство, підвищується роль інформатизації практично в усіх сферах суспільного життя. Інформаційні процеси набули ознак цілеспрямованої і науково обґрунтованої інтелектуальної діяльності, важливу роль у цих процесах повинно відігравати право, яке має можливість впливати на хід названих процесів безпосередньо, підтримуючи найбільш прогресивні починання. Розвиток української правової системи, в свою чергу, як вірно акцентує увагу О.В. Кохановська, потребує нового підходу до розуміння правових понять і інститутів [6]. Одним із таких понять є поняття

міжгалузевих правовідносин. За особливостями фактичного змісту, пише С.С. Алексєєв, можуть бути відокремлені правовідносини, що відповідають будь-якому підрозділу правової системи, в тому числі комплексним галузям, і підкреслює при цьому юридичну своєрідність окремих з них. [10, с. 275]. З початком економічної реформи та зумовлених нею якісних змін, пише Г.А. Тосунян, різко змінилося співвідношення норм публічного та приватного права, які регулюють банківську діяльність, що поставили на порядок денний зумовлене практичною потребою питання про виділення банківського права в самостійну комплексну галузь [11, с. 17]. Тому заслуговує на підтримку визначення банківських правовідносин як врегульованих нормами банківського та іншого законодавства суспільних відносин, які представляють собою комплексну (складну та змішану) форму соціальної взаємодії, учасники яких, маючи взаємокореспондуючі юридичні права та обов'язки, реалізують їх при здійсненні банківської діяльності [11, с. 23]. Така соціальна взаємодія відбувається і в межах перетинання сфери банківської діяльності та інформаційної сфери.

Здійснення банківській діяльності неможливо без інформаційних послуг, які або передують безпосередній банківській діяльності, або зливаються з нею, або є її підсумком, а точніше – результатом. Уся банківська діяльність пронизана інформаційними відносинами. Особливо це стосується інформаційного забезпечення управлінської діяльності. Банк як організація є досить динамічною структурою, стан якої визначається як зовнішніми взаємодіями з навколишнім середовищем, так і внутрішніми взаємодіями між її елементами. Результатом такої взаємодії є зміни, що відбуваються в банківській діяльності. Наявність таких змін, які можуть бути позитивними або негативними, потребує управління ними. Саме це зумовлює бачення управління як акту, що зумовлюється процесами взаємодії із зовнішнім середовищем і внутрішніми взаємодіями між структурними елементами банку. Основним завданням можна вважати визначення необхідності управлінського впливу на основі аналізу конкретної ситуації, що має місце в процесі банківської діяльності, і прогнозування можливих наслідків її розвитку.

Мета банківської діяльності, критерії її досягнення формуються системою прийняття рішень. Інформація про контрольовані параметри банківської діяльності (в контексті взаємодії банку із зовнішнім середовищем) надається системою збору, обробки, зберігання, передачі та представлення (надання) інформації. Суб'єкти прийняття управлінських рішень здійснюють генерацію їх можливих варіантів, оптимізацію, оформлення і представлення для остаточного вибору уповноваженими суб'єктами. Такі прийняті рішення набувають форми управлінських дій, які передаються зобов'язаним суб'єктам для їх реалізації.

З точки зору управління організацією можна вважати, що взаємодія із зовнішнім середовищем відбувається не лише на рівні основної банківської діяльності, а й інформаційної взаємодії. При здійсненні банківської діяльності необхідні інформаційні взаємодії із зовнішнім середовищем відбуваються через рівень управління. При цьому потребує виділення фінансова складова такої взаємодії, зокрема, розглядаючи платіжні документи як інформаційну складову грошового обігу. Інформаційний характер фінансових взаємовідносин банків із зовнішнім середовищем найбільш наочно проявляється в системі електронних платежів.

Натомість, внутрішні інформаційні потоки являють собою рішення керівництва, що йдуть зверху вниз до виконавців (низхідні рішення), а також інформацію зворотного зв'язку, що йде знизу вгору щодо результатів банківської діяльності і виконання низхідних рішень (висхідна інформація). Отже, можна вважати, що усі внутрішні

взаємодії можна представити у формі інформаційної взаємодії. Таке припущення про взаємодію на рівні управління внаслідок інформаційних обмінів відповідають підходам теорії управління і узгоджуються із практикою побудови і функціонування систем управління у банківській сфері. Це дозволяє говорити про те, що параметри, характеристики та зміст зовнішніх і внутрішніх взаємодій є визначальними для процесів управління у банківській діяльності. Отже, організаційно-управлінські відносини в банку тісно пов'язані з банківською інформацією, що дозволяє говорити про їх інформаційну складову.

Правовідносини в сфері банківської діяльності – це складна система, оскільки в межах банківської діяльності виникають, змінюються припиняються не лише банківські, а й інші види правовідносин, і в першу чергу інформаційні. В процесі розвитку вони перетинаються, взаємопереходять та (або) зливаються, утворюючи комплексні міжгалузеві правовідносини. Наприклад, Законом України “Про банки і банківську діяльність” встановлено вимоги, які пред’являються до тимчасового адміністратора. До участі в тимчасовій адміністрації допускаються лише особи, які мають сертифікат Національного банку України на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, високі професійні та моральні якості, бездоганну ділову репутацію (у тому числі, якщо їх незаконні дії в минулому не спричинили банкрутства банку або іншого суб’єкта підприємницької діяльності), повну вищу економічну чи юридичну освіту, чи освіту у сфері управління та досвід роботи в банківській системі. Для керівника тимчасової адміністрації та тимчасового адміністратора – фізичної особи досвід роботи в банківській системі має становити не менше п’яти років, у тому числі на керівних посадах – не менше трьох років. Тимчасовим адміністратором не може бути, зокрема, фізична особа, яка: є кредитором, пов’язаною особою або акціонером/учасником банку; має судимість, не погашену і не зняту в установленому законом порядку, або є обвинуваченою за кримінальною справою, або не виконала своїх зобов’язань перед будь-яким банком. Для виявлення конфлікту інтересів особа до часу її призначення тимчасовим адміністратором зобов’язана надати Національному банку України інформацію про свої особисті й ділові інтереси, зокрема щодо заборгованості перед банком, трудових відносин з ним або володіння майновими правами банку; відносин за попередні п’ять років з будь-яким банком як його пов’язаною особою; невиконання будь-яких зобов’язань перед будь-яким банком за останні п’ять років; володіння майном, яке конкурує з майном банку; інших інтересів, що можуть зашкодити неупередженому виконанню функцій тимчасового адміністратора, у тому числі виконання ним функцій арбітражного керуючого іншим суб’єктом господарювання, який є боржником або клієнтом банку; інформації стосовно відсутності конфлікту інтересів з Національним банком України. Національний банк України зобов’язаний перед призначенням тимчасового адміністратора переконатися у відсутності конфлікту інтересів.

Отже, банківським правовідносинам (правовідносинам тимчасової адміністрації) передують інформаційні правовідносини, об’єктом яких є визначена банківським законодавством інформація, в тому числі й банківська, наслідком чого є прийняття Національним банком України рішення про призначення тимчасової адміністрації і в подальшому розвиток правовідносин тимчасової адміністрації банку. У наведеному прикладі, на наш погляд, доцільно досліджувати правовідносини як міжгалузеві комплексні правовідносини, а саме – банківські інформаційні правовідносини, основною метою яких є задоволення інтересів щодо відновлення платоспроможності банків, що визначається необхідністю подолання кризових явищ у банківській діяльності.

Водночас, проміжна мета – задоволення інформаційних потреб суб'єктів банківської діяльності – досягається під час реалізації інформаційних правовідносин. У зазначених міжгалузевих комплексних правовідносинах суб'єкти цих правовідносин (суб'єкти банківської діяльності) реалізують надані їм як суб'єктивні банківські права та обов'язки, так і суб'єктивні інформаційні права та обов'язки, оскільки зазначені суб'єкти наділені і банківською правосуб'єктністю, і інформаційною правосуб'єктністю.

Вважаємо, що наведені вище міркування дозволяють запропонувати наступне визначення поняття банківських інформаційних правовідносин: це врегульовані нормами банківського та інформаційного права суспільні відносини, що виникають між суб'єктами банківської діяльності в процесі реалізації суб'єктивних банківських та інформаційних прав і обов'язків, детермінованих інтересами забезпечення своїх потреб щодо стабільності та розвитку банківської системи (банку) в умовах розвитку інформаційного суспільства. Слід зазначити, що банківські інформаційні правовідносини не є складовими інформаційних правовідносин у широкому тлумаченні. На нашу думку, можна вважати їх складовою частиною банківських правовідносин (у широкому значенні).

Проведені дослідження дозволили усвідомити, що банківська діяльність є сферою розвитку не лише “чистих”, тобто суто банківських відносин (правовідносин), а й тих відносин (правовідносин), об'єктом яких, наприклад, є банківська інформація. Водночас, інтерес суб'єктів банківської діяльності може також полягати у забезпеченні своїх інформаційних потреб у сфері банківської діяльності. Наприклад, ч. 1 ст. 69 Закону України “Про банки і банківську діяльність” передбачено, що банк зобов'язаний подавати Національному банку України фінансову і статистичну звітність щодо роботи банку, його операцій, ліквідності, платоспроможності, прибутковості, а також інформацію афілійованих осіб банку з метою оцінки фінансового стану банку. А відповідно до ч. 8 цієї ж статті банк зобов'язаний оприлюднювати аудиторський висновок та перевірені аудиторською фірмою річну фінансову звітність і річну консолідовану фінансову звітність у визначеному законом обсязі. У таких випадках йдеться про досягнення основної мети – інформаційної мети, задоволення інформаційних потреб суб'єктів банківської діяльності. При цьому, отримання інформації не завжди пов'язано із здійсненням безпосередньо банківської діяльності, хоча ця інформація, як правило, висвітлює показники банківської діяльності і таким чином діагностує стан банківської діяльності та сприяє переосмисленню стратегії її розвитку.

На нашу думку, у наведеному прикладі йдеться про існування інформаційно-банківських відносин, причому інформаційні відносини постають основними, а банківські – забезпечувальними. Тобто, відбувається перетинання інформаційної сфери суспільного життя з банківською сферою. Зазначені інформаційно-банківські відносини, потребуючи свого правового регулювання, перетворюються на інформаційні банківські правовідносини, які постають міжгалузевими комплексними правовідносинами. Вважаємо за необхідне ще раз акцентувати увагу на: а) основній меті реалізації інформаційно-банківських правовідносин – задоволення інформаційних потреб суб'єктів банківської діяльності, тобто досягнення результату інформаційної діяльності в банківській сфері; б) реалізації суб'єктами зазначених правовідносин (суб'єкти банківської діяльності) наданих їм як суб'єктивних інформаційних прав та обов'язків, так і банківських прав та обов'язків.

Вважаємо, що зазначена позиція дозволяє запропонувати наступне визначення поняття інформаційних банківських правовідносин: це врегульовані нормами

інформаційного та банківського права суспільні відносини, що виникають між суб'єктами банківської діяльності в процесі реалізації суб'єктивних інформаційних та банківських прав та обов'язків, детермінованих інтересами забезпечення своїх інформаційних потреб у сфері банківської діяльності в умовах розвитку інформаційного суспільства. До речі, ці правовідносини є невід'ємними складовими інформаційних правовідносин (у широкому значенні).

Висновки.

У роботі було запропоновано та обґрунтовано модель суспільних відносин, що виникають в інформаційній сфері, концепцію інформаційних правовідносин в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні. Доведено доцільність впровадження цієї концепції під час дослідження особливостей правового регулювання суспільних відносин у сфері банківської діяльності. Зазначено, що особливості правового регулювання зазначених суспільних відносин пов'язані, серед іншого, з існуванням міжгалузевих комплексних правовідносин – банківських інформаційних та інформаційних банківських, тлумачення яких наведено у роботі. Вважаємо, що проведені дослідження будуть корисні під час як правотворчої, так і правозастосовної діяльності.

На нашу думку, ще одна проблема потребує свого вирішення. Аналіз визначень понять “банківські інформаційні правовідносини” та “інформаційні банківські правовідносини” дозволив усвідомити необхідність з'ясування питання щодо доцільності використання у цих поняттях як норм банківського, так і норм інформаційного права. Зважаючи на те, що інформаційне законодавство є формою (юридичним джерелом) інформаційного права, а також враховуючи сучасний стан інформаційного законодавства (а саме, відсутність усталеного розуміння поняття інформаційного законодавства, його складу), слід зазначити, що це впливає і на однозначне розуміння віднесення тих чи інших норм до інформаційного законодавства. Можливо, й деякі норми банківського права доцільно віднести не до банківського законодавства, а до інформаційного. Сподіваємося, що розробка та впровадження концепції систематизації інформаційного законодавства у формі кодексу дозволить уточнити запропоновані у роботі визначення понять банківсько-інформаційні та інформаційно-банківські правовідносини. До того ж, вважаємо, що розвиток інформаційного суспільства має спонукати науковців до формування адекватного розуміння правових явищ та процесів, що відбуваються у нових умовах, а також до конструктивного коригування своїх наукових позицій. Не є виключенням і наш підхід, який було запропоновано у цій роботі: отримання нових наукових знань у галузі інформаційного та банківського права, розвитку інформаційного суспільства будуть проаналізовані та творчо використані для уточнення моделі суспільних відносин, що виникають в інформаційній сфері, концепції інформаційних правовідносин та врахування нових особливостей впровадження цієї моделі та концепції під час правового регулювання суспільних відносин у сфері банківської діяльності.

Використана література

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102
2. Пацурківський П.С. Начала фінансового права: постановка проблеми / П.С. Пацурківський // Право України. – 2006. – № 6. – С. 25 – 29.
3. Арістова І.В. Наука “інформаційне право” на новому етапі розвитку інформаційного суспільства / І.В. Арістова // Правова інформатика. – 2011. – № 1. – С. 3 – 11.

4. Городов О.А. Информационное право : учеб. / О.А. Городов. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 248 с.
5. Баранов О.А. Інститути інформаційного права / О.А. Баранов // Правова інформатика. – 2006. – № 11. – С. 40 – 46.
6. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія / О.В. Кохановська. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2006. – 463 с.
7. Беляков К.І. Інформатизація в Україні : проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення : монографія / К.І. Беляков. – К. : КВЦ, 2008. – 576 с.
8. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія / В.С. Цимбалюк. – К.: “Освіта України”, 2010. – 388 с.
9. Копылов В.А. Информационное право : учебн. для студ. высш. учеб. зав. / В.А. Копылов. – М. : Юристъ, 2003. – 512 с.
10. Алексеев С.С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. / С.С. Алексеев. – Свердловск : Мин-во высшего и среднего спец. образования РСФСР ; Свердловский юрид. ин-т, 1972–1973. – Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права. – 1972. – 396 с.
11. Тосунян Г.А. Банковское право Российской Федерации. Общая часть : учебник [для студ. высш. учеб. заведений] / Г.А. Тосунян, А.Ю. Викулин, А.М. Экмалян ; под ред. Б.Н. Топорнина – М. : Юристъ, 1999. – 448 с. – (Ин-т государства и права Российской академии наук).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.716

КОРЖ І.Ф., головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України
з питань національної безпеки і оборони

ФОРМАЛІЗАЦІЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ОТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

***Анотація.** У статті розкриваються правові джерела та механізми регулювання права доступу громадян України до публічної інформації, а також проблеми практичної реалізації згаданого права в нинішніх умовах, причини їх виникнення.*

***Ключові слова:** право, інформація, доступ, реалізація, обмеження, порушення, інформаційне суспільство, громадянське суспільство.*

***Аннотация.** В статье раскрываются правовые источники и механизмы, которые регулируют право доступа граждан Украины к публичной информации, а также проблемы практической реализации упомянутого права в нынешних условиях, причины их возникновения.*

***Ключевые слова:** право, информация, доступ, реализация, ограничения, нарушения, информационное общество, гражданское общество.*

***Summary.** The article describes the legal sources and mechanisms of regulated access rights of citizens of Ukraine to public information, as well as problems of practical realization of the rights mentioned in the present context, their causes.*

***Keywords:** law, information access, implementation, constraints, violation, information society and civil society.*

Постановка проблеми. Постійне зростання впливу інформаційної сфери на суспільне життя характерне для сучасного етапу розвитку людства. У сучасних стратегіях розвитку багатьох країн в якості основної мети проголошується побудова інформаційного суспільства, яке характеризується значним збільшенням ролі та значення інформації і знань, широким використанням інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності. Як зазначають окремі дослідники, в інформаційному суспільстві більш як половина робочого часу буде використовуватися на збереження, обробку і передавання інформації [1, с. 3].

Сьогодні право громадян України на отримання інформації гарантується положеннями як Конституції України, так і ряду правових актів як внутрішнього, так і міжнародного характеру. Зазначимо, що без реалізації права на інформацію, реалізацію усього комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків громадянина виконати неможливо. Зазначене набуває особливої актуалізації з огляду на декларацію наміру сформувати в Україні громадянське суспільство, на імплементацію концепції “відкритості” влади та інші суспільно-політичні процеси сучасності. При цьому необхідно зазначити, що належна реалізація зазначеного безпосередньо пов'язана з питанням ефективності управління сферою державної безпеки, з надійним забезпеченням безпеки держави.

Гарантоване право на інформацію стає дедалі більш важливим елементом існування демократичного суспільства. При цьому необхідною складовою механізму здійснення права на інформацію є гарантування доступу громадян до інформації, а також чітка правова регламентація виключних випадків його (доступу) обмеження [2, с. 6].

Питанню актуальності доступу громадян до інформації приділяли увагу ряд вітчизняних науковців, таких як: Арістова І.В., Брижко В.М., Грищенко В.В., Демкова М.С., Денісова О.С., Калюжний Р.А., Костецька Т.А., Кузенко Л.В., Марущак А.І.,

Мозолевська О.М., Гавловський В.Д., Пилипчук В.Г., Попович В.М., Цимбалюк В.С., Фігель В.М., Фурашев В.М., Хрипко С.Л., Яременко О.І. тощо.

Україною здійснено ряд необхідних кроків для виконання своїх зобов'язань, взятих перед європейськими інституціями, щодо імплементації міжнародних, насамперед європейських, принципів доступу громадян до публічної інформації, інтеграції українського законодавства у зазначеній сфері до європейського. Одним із основоположних, на нашу думку, кроків, здійснених Україною у цьому напрямі, було прийняття відповідного Закону [3], яким визначається порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єкта владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, та інформації, що становить суспільний інтерес.

З дня прийняття Закону пройшло 1,5 року, часу достатнього для здійснення відповідного аналізу ефективності застосування норм згаданого Закону, належного забезпечення реалізації прав громадян в інформаційній сфері. Як свідчить практика, формалізація відповідних суспільних відносин в інформаційній сфері ще не гарантує їх чіткого розуміння та бездоганного виконання відповідними посадовими і службовими особами. Тому цілком зрозуміло, що постає необхідність зрозуміти причини зазначеного. Чи це лежить в площині відповідної недосконалості положень Закону, чи це прояв стереотипу минулого щодо зверхнього відношення службових осіб до прагнення громадян реалізовувати свої конституційні права і свободи?

З огляду на зазначене, метою цього дослідження є аналіз відповідності положень згаданого Закону міжнародним правовим зобов'язанням України, а також реального стану виконання службовими особами владних структур правових норм Закону.

Виклад основного матеріалу. На етапі становлення української держави проблема забезпечення прозорості діяльності органів державної влади була однією з перешкод, які стояли на шляху демократичного розвитку нашої держави. Прикладів порушення або перешкоджання реалізації права на доступ до інформації можна навести безліч. Отже, можна констатувати, що існуюча на той час державно-правова практика з питань надання інформації не відповідала стандартам демократичної держави. Однією з таких причин була відсутність відповідного закону, положеннями якого б регулювалися суспільні відносини у сфері надання доступу до інформації, такого закону, що існує у більшості демократичних держав (США, Великобританія, Латвія, Естонія, Словаччина, Словенія, Угорщина тощо), який виступає реальним правовим механізмом реалізації одного з основних прав людини – права на доступ до публічної інформації.

З огляду на це, прийняття згаданого Закону, як зазначали його розробники, було відповідним кроком щодо формалізації відповідних правових механізмів, реалізації права кожного на доступ до інформації, закріпленого як у статті 34 Конституції України, так і у статтях 18 і 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р., в Рекомендаціях Комітету Ради Міністрів Ради Європи № R 19 (1981 р.) про доступ до інформації, що перебуває в розпорядженні органів влади, в Rec(2002) 2 про доступ до офіційних документів. Крім того, зазначене є виконанням вимог Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 року № 1466 “Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною”, Плану заходів з виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, затверджених Указом Президента України від 20 січня 2006 року № 39, Концепції подолання корупції в Україні “На шляху до доброчесності”, затвердженої Указом Президента України від 11 вересня 2006 року № 742 (заміненій на Національну антикорупційну стратегію на 2011 – 2015 роки, схваленої Указом Президента України від 21.10.11 р. № 1001/2011).

Державна влада поставила перед собою мету – забезпечити прозорість і відкритість у діяльності суб’єктів владних повноважень, створити механізми реалізації права кожного на доступ до публічної інформації шляхом: визначення виключних підстав обмеження доступу до інформації; встановлення відповідальності за відмову чи відстрочку у наданні інформації; встановлення максимально коротких строків для розгляду запитів на інформацію тощо. Зазначене впливає з того, що “з кожним роком питання забезпечення доступу фізичних та юридичних осіб до інформації, створення національних мереж інформаційних баз, зміцнення організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності, забезпечення ефективного використання інформації та формування відповідної системи її охорони складають основні напрями сучасної державної інформаційної політики. Але навіть існування ідеальних механізмів реалізації громадянських прав зведе нанівець всі результати демократичних перетворень, якщо людина не вміє ефективно використовувати ці засоби” [4, с. 4], або якщо реалізації права громадянина перешкоджає чиновник з рудиментним мисленням.

Сьогодні все більше і більше громадян цікавить інформація, оскільки вона набуває все більш важливого значення, стає потужним ресурсом, своєрідним товаром. Тому лише у демократичній державі гарантується можливість реалізації права на інформацію в повному обсязі, тим самим така держава знаходиться ближче до створення інформаційного суспільства. Як зазначають дослідники [4, с. 23], лише така держава може мати інформаційне суспільство, яка має таку невід’ємну ознаку, як демократичний владний режим та орієнтацію на побудову правової держави, оскільки інтереси отримання повної, достовірної інформації не стикаються із обмеженням прав людини, цензурою та іншими негативними явищами, що характерні для недемократичного ладу.

Основні положення формування та розвитку інформаційного суспільства у різних країнах були зазначені в Окінавській хартії, прийнятій країнами “Великої вісімки – G8” [5], а основні принципи – в Женевській Декларації принципів [6] та Плану дій, напрацьованих на Всесвітніх зустрічах на вищому рівні з питань інформаційного суспільства (Женева, грудень 2003 року; Туніс, листопад 2005 року). Вони знайшли своє закріплення в Постанові Верховної Ради України [7] та в Основних засадах розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки, затверджених Законом [8], в яких зазначено, що одним із пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя. Основні засади визнані концептуальною основою для розробки завдань щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Необхідно зазначити, що невід’ємною складовою інформаційного суспільства є свобода слова, а складовою останнього – право людини і громадянина на інформацію, насамперед, на публічну, що знаходиться у володінні суб’єкта владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації. І прийняття згаданого вище Закону, як уже зазначалося, є необхідним кроком до формування інформаційного суспільства, так само, як утвердження України в якості демократичної, правової держави.

Як показують українські реалії, на сьогоднішній день у процесі застосування положень Закону [3] в українському суспільстві актуальним є питання доступності інформації про особу, об’єктивності та законності віднесення її до конфіденційної чи до службової інформації, напрацювання законної мотивації при відмові у її наданні. Насамперед зазначене стосується публічних осіб держави. Для прикладу наведемо

наступні негативні факти, які були оприлюднені в електронному виданні “Української правди” [9]. Так, за інформацією кореспондента цього електронного видання Сергія Лещенка, коли згадане електронне видання звернулося до Апарату Верховної Ради України та до Апарату Конституційного Суду України з приводу надання копій присяги народного депутата України шостого скликання Верховної Ради України В.Ф. Януковича та присяги, яку склав Президент України В.Ф. Янукович, йому була надана відмова, яка обумовлювалася віднесенням інформації, яку містили згадані документи, відповідно до конфіденційної (оскільки містить особистий підпис Президента України) та службової (оскільки їй надано гриф “для службового користування”) інформації. Чи відповідають зазначені відмови положенням згаданого Закону та міжнародним зобов’язанням України? Відповідь однозначна – ні. Так само, як і відмова у наданні інформації за згаданою мотивацією щодо того, у якого народного депутата України працює помічником громадянин Микола Даневич. Зазначене – ознака прямої форми правового нігілізму, незважаючи на відповідний освітній рівень, у тому числі і правовий, керівників, які здійснили згадане.

Насамперед, потрібно виходити з того, що всі згадані дійові особи є публічними фігурами. Відповідно до Європейської Декларації про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації від 12 лютого 2004 року, а також рекомендацій, що містяться у Резолюції 1165 (1998) Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканність приватного життя, “публічними фігурами є особи, які обіймають державні посади і (або) користуються державними ресурсами, а також усі ті, хто відіграє певну роль у суспільному житті (у галузі політики, економіки, мистецтва, соціальної сфері, спорті чи в будь-якій іншій галузі)”. У статтях 3, 4 і 6 згаданої Декларації зазначається, що оскільки політичні діячі та посадові особи, які обіймають публічні посади або здійснюють публічну владу на місцевому, регіональному, національному чи міжнародному рівнях, вирішили апелювати до довіри громадськості та погодилися “виставити” себе на публічне політичне обговорення, то вони підлягають ретельному громадському контролю і потенційно можуть зазнавати гострої та сильної громадської критики у засобах масової інформації з приводу того, як вони виконували або виконують свої функції. При цьому зазначені діячі та особи не повинні мати більшого захисту своєї репутації та інших прав порівняно з іншими особами. У зв’язку з цим, межа допустимої критики щодо політичного діяча чи іншої публічної особи є значно ширшою, ніж окремої пересічної особи. Публічні особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення їх слів та вчинків і повинні це усвідомлювати.

Із зазначеного випливає, що публічна фігура має бути максимально відкритою для публічного контролю, включаючи і членів його сім’ї, що погодилися на публічну діяльність їхнього члена сім’ї і на посилену увагу щодо них з боку громадськості. Крім того, якщо звернутися до поняття терміну “підпис”, то в довідковій літературі [10, с. 625] під цим терміном розуміється “графічний начерк, який ідентифікує особу його виконання і здійснюється нею з метою посвідчення документа або підтвердження відомостей, що містяться у документі й свідчать про певне відношення до них того, хто розписується. Його основне призначення – слугувати знаком посвідчення”.

Як видно з наведеного, ні текст присяги, який наведений у відповідних законах, ні особистий підпис, ні дата скріплення тексту присяги не можуть відноситися ні до конфіденційної, ні службової інформації, визначення яких надається у ст.ст. 7 і 9 Закону [3]. Вони мають яскраво виражений публічний характер і є загальнодоступними. Крім того, згадані дії є вчиненням правочину у письмовій формі, регулюються законом і, відповідно до положень ст.ст. 202, 203, 205, 207 Цивільного кодексу України,

спрямовані на набуття встановлених законом відповідних прав та обов'язків особою, яка їх вчинила, виникнення відповідних правовідносин, а також на настання правових наслідків, що обумовлені правочином. Підпис публічно зазначений як на офіційному веб-сайті Президента України, так і на різних біг-бордах з його привітаннями до Українського народу.

Що ж до порушеного питання щодо того, якого депутата є той-є чи інший помічник, то в п.5 ст. 6 Закону [3] чітко зазначено, що “не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно”. Оскільки народний депутат України та його помічник, які є публічними особами, утримуються на державні кошти, то громадськість має законне право знати прізвища та імена отримувачів цих коштів. В іншому випадку – це непрозорість витрат бюджетних коштів, за чим можуть критися корупційні схеми.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в Україні, незважаючи на значні позитивні зрушення у сфері правового регулювання прав громадян на доступ до інформації в цілому та публічної інформації зокрема, проблемним залишається питання належної практичної реалізації зазначеного. Україні притаманні такі негативні факти, як відмова посадовими і службовими особами органів державної влади, за надуманими обставинами, в реалізації права громадян на ознайомлення чи отримання інформації, на яку вони мають законне право. Зазначене не сприяє декларованій відкритості державних органів та ефективності їх взаємодії, заохоченню широких кіл громадськості до участі у вирішенні питань, що становлять суспільний інтерес. Крім того, зазначене не відповідає ні положенню згаданого Закону [3], який прийнято у відповідності до згаданих вище міжнародних актів, ані Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів, прийнятій Комітетом Міністрів 27 листопада 2008 року.

Причина зазначеного може критися в історичних передумовах нашого суспільства, пов'язаних як з безправністю людини, беззаконням, репресіями, авторитаризмом тощо, так і з низькою загальною та правовою культурою, декларативністю законодавства, станом всездозволеності та безкарності в суспільстві й державі, нівелюванням одного із основних правових принципів – невідворотності відповідальності.

Зазначене потребує прискіпливої уваги державної влади до згаданої проблеми та розуміння посадових осіб органів державної влади щодо невідворотності зроблених у державі кроків демократизації суспільного життя, необхідності радикальних змін суспільних, насамперед, правових відносин, які виникають та змінюються у процесі побудови інформаційного, громадянського суспільства.

Використана література

1. Панарін І.М. Технологія інформаційної війни / І.М. Панарін. – М. : “КСП+”, 2003, 320 с.
2. А.І. Марущак. Інформаційне право : доступ до інформації : навчальний посібник. – К. : КНТ, 2007. – 532 с.
3. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
4. Тарасенко Р.В. Інформаційне право : навчально-методичний посібник. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Є.О. Дідоренка, 2010. – 512 с. – (МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Є.О.Дідоренка).

5. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 року. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua). – (ІПС “ Законодавство ”).
6. Женевська Декларація ООН принципів: “Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті” від 12 грудня 2003 року. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua). – (ІПС “ Законодавство ”).
7. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України від 1.12.05 р. № 3175-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 131.
8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 9.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
9. Сергій Лещенко. Секретний підпис Януковича. – Режим доступу : [//www.pravda.com.ua/articles/2012/07/20/6969203](http://www.pravda.com.ua/articles/2012/07/20/6969203)
10. Великий енциклопедичний юридичний словник ; за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2007. – 992 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 351.810:340

ЯРЕМЕНКО О.І., кандидат наук з державного управління, доцент

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті проаналізовано сутність та специфічні риси правового регулювання інформаційної господарської діяльності. Досліджено економіко-правові аспекти інформаційної сфери. Здійснено класифікацію інформаційної господарської діяльності за різними класифікаційними принципами.

Ключові слова: інформаційна сфера, інформаційна господарська діяльність, економічна діяльність, інформаційний продукт, інформаційна послуга.

Аннотация. В статье проанализированы сущность и специфические черты правового регулирования информационной хозяйственной деятельности. Исследованы экономико-правовые аспекты информационной сферы. Осуществлена классификация информационной хозяйственной деятельности по различным классификационным принципам.

Ключевые слова: информационная сфера, информационная хозяйственная деятельность, экономическая деятельность, информационный продукт, информационная услуга.

Summary. The article analyzes the nature and specific features of the legal regulation of the informative economic activities. Investigated the economical and legal aspects of informational sphere. The classification of informational economic activities was carried out on different classification principles.

Keywords: informational sphere, informational economic activity, economic activity, informational product, informational service.

Постановка проблеми. В проєкті Концепції кодифікації інформаційного законодавства України, яка розроблена авторським колективом Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України, передбачається, що однією із основних державно-правових складових упорядкування інформаційних відносин є сприяння розвитку національного ринку інформаційних ресурсів і послуг з наданням правових та фінансово-економічних преференцій для виробників вітчизняної програмної та інформаційної продукції [1, с. 10]. Актуальність цієї проблеми визначається постійним зростанням попиту на інформаційні ресурси, продукти та послуги, що призводить до комерціалізації процесів виробництва, збору, обробки, нагромадження, збереження, пошуку, одержання, передачі і поширення інформації.

Включення інформації в цивільний оборот і в сферу господарювання, набуття нею ознак товару, використання суб'єктами господарювання інформаційних продуктів, інтелектуального капіталу та інформаційно-комп'ютерних технологій обумовлює необхідність створення правової бази для здійснення господарської діяльності в інформаційній сфері та наукових досліджень в цій галузі.

Аналіз останніх досліджень. Вітчизняними науковцями Арістовою І.В., Барановим О.А., Беляковим К.І., Брижком В.М., Гавловським В.Д., Калюжним Р.А., Кохановською О.В., Марущаком А.І., Нижник Н.Р., Пилипчуком В.Г., Святоцьким О.Д., Сосніним О.В., Тихим В.П., Цимбалюком В.С., Швецем М.Я. досліджено окремі правові аспекти інформаційної діяльності, проблемні питання правового регулювання електронної комерції та функціонування Інтернет-банкінгу. Проте, система правового регулювання господарської діяльності в інформаційній сфері потребує подальшого наукового аналізу.

Метою статті є дослідження економічно-правових аспектів інформаційної сфери, аналіз правового регулювання інформаційної господарської діяльності, визначення її специфічних особливостей та класифікація.

Виклад основних положень. Під господарською діяльністю чинне законодавство України розуміє діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. При цьому, Господарський кодекс України здійснює поділ галузей суспільного виробництва на матеріальну та нематеріальну сфери. До сфери матеріального виробництва кодекс відносить галузі, які визначаються видами діяльності, що створюють, відновлюють або знаходять матеріальні блага (продукцію, енергію, природні ресурси), а також продовжують виробництво у сфері обігу (реалізації) шляхом переміщення, зберігання, сортування, пакування продукції чи інших видів діяльності. Усі інші види діяльності у своїй сукупності становлять сферу нематеріального виробництва (невиробничу сферу) [2].

Інформаційна сфера за своєю суттю є нематеріальною і, традиційно, розглядається більшістю науковців через гуманітарні, політичні, правові та організаційні аспекти обігу інформації в суспільстві. Арістова І.В., зокрема, пропонує розглядати національну інформаційну сферу як єдиний інформаційний простір України, який формується суспільством і державою та інтегрується до єдиного європейського інформаційного простору з урахуванням національної інформаційної безпеки. При цьому під поняттям “інформаційний простір України” розуміється соціальне середовище, у якому здійснюється виробництво, збирання, зберігання, поширення та використання інформації і на яке розповсюджується юрисдикція України [3, с. 16].

В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень “Понятійно-категоріальний апарат інформаційної сфери: правовий аспект” зазначається, що інформаційну сферу суспільства складають національний інформаційний простір, інформаційні права та свободи, режими інформації, інформаційна безпека тощо [4].

В проекті закону України “Про Концепцію державної інформаційної політики” інформаційна сфера визначається як сукупність інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури, суб'єктів інформаційних відносин, які забезпечують збирання, зберігання, використання та поширення інформації, а також системи правового регулювання суспільних відносин у цій сфері і організації виробництва засобів [5].

В той же час, ряд вчених розглядають інформаційну сферу в двох вимірах – як сферу економіки, щодо виробництва, обробки, зберігання і розповсюдження інформації і знань, і як сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, які здійснюють збір, формування, розповсюдження і використання інформації, а також систему регулювання виникаючих при цьому суспільних відносин [6].

В законодавстві інших країн, зокрема, Російської Федерації, інформаційна сфера розглядається через призму інформаційної діяльності. Так, Федеральний Закон “Про участь у міжнародному інформаційному обміні” визначає інформаційну сферу як сферу діяльності суб'єктів, пов'язану зі створенням, поширенням, перетворенням та використанням інформації [7]. Таке ж визначення міститься в Угоді про вільний доступ і порядок обміну відкритою науково-технічною інформацією держав-учасниць СНД від 11 вересня 1998 року [8].

Вітчизняні науковці визначають інформаційну діяльність як дії суб'єктів у галузі обігу інформаційних ресурсів та використання інформаційно-комунікаційних технологій (інформаційній сфері), які здійснюються в межах суспільних, корпоративних чи особистих інтересів або проти них [9, с. 69].

Виокремлення інформаційної діяльності як економічної категорії обумовлюється трансформацією інформаційних потреб в системі соціальних відносин. Інформація перетворюється не тільки в супутній елемент різних матеріальних відносин, а й сама стає ресурсом, який відокремлюється від головної субстанції – матеріального світу та інтелектуальної творчості – і займає своє власне місце в системі обміну (і ринку в тому числі) [10, с. 23].

Водночас, роль інформаційного ринку у задоволенні інформаційних потреб споживача зумовлена не тільки тим, що інформація визнана товаром і може бути реалізована на ринку, зокрема як інформаційний продукт, а й широким використанням при цьому інших об'єктів інформаційного ринку: комп'ютерно-комунікаційного обладнання, інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), відповідного програмного забезпечення. При цьому, якщо в процесі формування знанневої бази суспільства деякі інформаційні ресурси ще можуть залучатися на некомерційній основі, то більшість інформаційних продуктів (комп'ютерно-комунікаційне обладнання, програмне забезпечення, бази даних, інформаційні технології) та послуг виступають виключно об'єктами інформаційного ринку [11, с. 117].

Переважає більшість країн вживають активних заходів щодо розвитку інформаційного ринку. Так, в США реалізується програма створення Національної інформаційної інфраструктури, яка базується на принципових положеннях про те, що інформація – це найважливіший національний ресурс, чинник державного управління та товар. Програма має стратегічні цілі, які стосуються фактично всіх сфер суспільної життєдіяльності: використання можливостей сфери інформатизації для розвитку освіти, культури, охорони здоров'я; надання якісних інформаційних послуг за оптимальною вартістю; створення нових робочих місць в інформаційній сфері; досягнення лідируючих позицій США в усіх галузях інформаційних технологій [12, с. 317].

З метою статистичного аналізу розвитку інформаційної індустрії Міністерством торгівлі США було внесено зміни до Північноамериканської системи класифікації галузей економіки. Нова класифікаційна система передбачає виділення в галузевій структурі економіки інформаційного сектора, який раніше був розподілений в таких розділах як обробна галузь промисловості, транспорт, комунікації та комунальні послуги (телекомунікації, радіо- і телемовлення), сфера послуг (розробка програмного забезпечення, виробництво фільмів, обробка інформації, он-лайн інформаційні послуги та бібліотечна справа). Нова класифікаційна система досить чітко провела відмінність між галузями економіки, що виробляють інформаційно-комп'ютерні технології, і галузями економіки, що їх споживають [13, с. 67].

Організаційно-правові спроби виділити інформаційну індустрію в окремий сектор економіки відбуваються і на міжнародному рівні. Так, Організацією Об'єднаних Націй в 2005 році було переглянуто і видано третю версію Міжнародної стандартної галузевої класифікації всіх видів економічної діяльності (далі – ISIC). Однією із основних причин внесення змін до класифікації було прохання багатьох країн включити до неї інформаційний сектор, який вже не відповідав традиційним видам економічної діяльності. При цьому, включення інформаційної діяльності в систему економічних відносин могло суттєво вплинути на всю структуру класифікатора, тому, з метою мінімізації деструктивних наслідків, було прийнято рішення створити альтернативний розділ і включити в нього інформаційну діяльність.

За третьою версією ISIC інформаційний сектор охоплює три види процесів: генерування та розподіл інформаційних та культурних продуктів; створення засобів передачі і розподілу цих продуктів, даних чи повідомлень; обробку даних.

В третій версії ISIC було також закладено принципи для ідентифікації сектора інформаційно-комп'ютерних технологій. Так, за класифікатором призначенням виробів цієї групи повинна бути обробка інформації, її передача та відтворення на екрані або ці вироби повинні використовуватися для електронної обробки різноманітних характеристик фізичних явищ, їх реєстрації чи управління фізичними процесами [14].

Однак вже через кілька років виникла потреба вдосконалення інституалізації інформаційного сектора економіки. В 2009 році було прийнято четверту версією ISIC, в якій чіткіше було розмежовано інформаційну сферу і сферу інформаційно-комп'ютерних технологій. Так, в новій версії для визначення видів діяльності в галузі інформаційно-комп'ютерних технологій використовується наступна дефініція: “Виробництво товарів і послуг даної галузі повинно бути спрямовано на виконання функції обробки інформації і зв'язку за допомогою електронних засобів, включаючи передачу і візуальне відтворення даних”. Види діяльності сектора ІКТ поділяються на сферу виробництва (виробництво електронних плат, деталей, комп'ютерів, засобів зв'язку), сферу торгівлі (торгівля комп'ютерами, периферійним та комунікаційним обладнанням) і сферу послуг (розробка програмного забезпечення, обробка даних, хостинг).

Також було виділено сектор контенту і засобів масової інформації, який трактується як виробництво товарів і послуг, спрямованих на інформування, навчання або розважання людей засобами масової інформації. Ці галузі включають в себе виробництво, видання та розповсюдження інформаційних продуктів та продуктів культурного та розважального призначення. До діяльності в цій сфері віднесено видання друкованої продукції, створення кінофільмів та відеопродукції, звукозапис, радіомовлення тощо. Слід зазначити, що види діяльності, включені в сектор контенту і засобів масової інформації альтернативного розділу, тотожні видам діяльності, що містяться в основному розділі класифікатора “Інформація і зв'язок” [15].

В Україні в Класифікаторі видів економічної діяльності (далі – КВЕД), який набув чинності з 1 січня 2012 року, інформаційна діяльність розподілена між кількома секціями. Так, до секції “Інформація та телекомунікації” включено такі розділи як видавнича діяльність; виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозапису; діяльність у сфері радіомовлення та телевізійного мовлення; телекомунікації; комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність; надання інформаційних послуг; діяльність із керування комп'ютерним устаткуванням, інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем.

В той же час в секції “Професійна, наукова та технічна діяльність” знаходяться такі види інформаційної діяльності як консультування з питань керування – діяльність у сфері зв'язків із громадськістю, консультації з питань комерційної діяльності; рекламна діяльність; дослідження кон'юнктури ринку.

Крім цього, в секції “Мистецтво, спорт та розваги” розміщено окремі розділи, що стосуються інформаційної діяльності – функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури.

Слід зазначити, що КВЕД сам є інформаційним об'єктом із складною юридично-економічною природою, оскільки він встановлює основи для підготовки та поширення статистичної інформації за видами економічної діяльності. КВЕД призначений забезпечувати статистичний облік підприємств і організацій за видами економічної діяльності, проведення державних статистичних спостережень та аналізу статистичної інформації, зіставлення національної статистичної інформації із міжнародною [16].

Тобто КВЕД – це статистичний інструмент для впорядкування статистичної інформації і закріпити повну класифікацію інформаційної діяльності в сфері господарювання цей документ не може.

На наш погляд, в процесі класифікації господарської діяльності в інформаційній сфері слід виходити із специфічних рис інформації та інформаційної діяльності в сфері економіки, до яких належить те, що:

по-перше, інформаційна діяльність є обов’язковою складовою будь-якого виду суспільного виробництва, що дає підстави кваліфікувати її як метадіяльність;

по-друге, процеси створення інформації та операції з нею є самостійним видом економічної діяльності;

по-третє, ряд видів інформаційної діяльності підлягають державному ліцензуванню;

по-четверте, інформаційною діяльністю, як видом господарської діяльності, мають право займатися як господарські організації, так і суб’єкти інформаційної діяльності, які не належать до категорії суб’єктів господарювання;

по-п’яте, інформація є об’єктом товарних відносин, а її окремі види можуть бути внеском до статутного капіталу суб’єктів господарювання;

по-шосте, інформація відіграє важливу роль в процесах економічної конкуренції;

по-сьоме, правовий режим багатьох видів економічної інформації передбачає вільний доступ до них на безоплатній основі або за мінімальними цінами;

по-восьме, ряд видів інформації, пов’язаної із господарською діяльністю, підлягає обов’язковому оприлюдненню суб’єктами господарювання, тобто належить до категорії публічної.

Аналіз чинного законодавства України дає можливість поділити інформаційну діяльність в господарській сфері на кілька видів, взявши за основу різні класифікаційні принципи.

Так, за правовим режимом інформаційна діяльність поділяється на два види – підприємницьку діяльність та некомерційну господарську діяльність.

До підприємницької належить самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик інформаційна діяльність суб’єктів господарювання з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Так, окремі види інформаційної діяльності закріплюються в законодавстві України виключно як підприємницькі. Наприклад, згідно із Законом України “Про рекламу”, процеси виробництва та розповсюдження реклами визнаються тільки підприємницькою діяльністю і не поширюється на відносини щодо розповсюдження інших видів інформації [17].

Некомерційна інформаційна діяльність – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб’єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. Зокрема, діяльність державного підприємства Міністерства юстиції України “Інформаційний центр” ставить за мету технічне, технологічне забезпечення створення та супроводження програмного забезпечення ведення автоматизованих систем Єдиних та Державних реєстрів, що створюються відповідно до законодавства України, надання доступу фізичним та юридичним особам до реєстрів, забезпечення збереження та захисту даних [18].

За суб’єктами інформаційну діяльність в господарській сфері можна класифікувати на ту, яка здійснюється суб’єктами господарювання, і діяльність, яка здійснюється не господарюючими суб’єктами. Тобто однорідну за змістом діяльність в інформаційній сфері, згідно законодавства України, можуть здійснювати як господарські організації, так

і об'єднання громадян, релігійні організації, установи і заклади. Так, законодавство України, визначаючи видавничу справу як сферу суспільних відносин щодо створення, виготовлення і розповсюдження видавничої продукції, відносить до суб'єктів видавничої справи як господарські організації, так і неприбуткові організації. Економічний та неекономічний дуалізм інформаційної діяльності, в залежності від суб'єктного складу, закріплений також в Законі України “Про інформаційні агентства”, який, передбачаючи, що діяльність інформаційних агентств – це збирання, обробка, створення, зберігання та підготовка інформації до поширення, водночас встановлює, що інформаційні агентства можуть мати статус як суб'єктів інформаційної діяльності, так і суб'єктів господарської діяльності [19].

Важливим принципом для класифікації інформаційної діяльності в господарській сфері є її соціальне значення. На цій основі інформаційну діяльність можна поділити на ту, яка має загальносуспільне значення, діяльність, яка має корпоративне значення і та яка має індивідуальне значення.

Інформаційна діяльність загальносуспільного значення є елементом державної політики і здійснюється під управлінням органів держави. Так, згідно із ст. 3 Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” держава гарантує умови для зберігання, примноження та використання Національного архівного фонду, сприяє досягненню світового рівня в розвитку архівної справи та діловодства [20]. Відповідно до Закону України “Про бібліотеки та бібліотечну справу” основою державної політики в галузі бібліотечної справи є реалізація прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загальної доступності інформації та культурних цінностей [21].

Корпоративна та індивідуальна інформаційна діяльність здійснюється для задоволення інформаційних потреб фізичних осіб-підприємців та підприємств в господарській сфері.

Інформаційну діяльність можна також класифікувати за її питомою вагою в системі економічної діяльності на три види: основний вид – якщо інформаційна продукція та послуги складають найбільший обсяг від загального виробництва; другорядний – на який припадає незначний внесок у загальному виробництві; допоміжний – коли інформаційна діяльність використовується для обслуговування основного або другорядного видів діяльності.

За характером інформаційна господарська діяльність поділяється на первинну і вторинну. В результаті первинної інформаційної діяльності відбуваються процеси виробництва або створення інформації. Вторинна інформаційна діяльність пов'язана із такими процесами, як обробка, одержання, використання, зберігання тощо.

Інформаційну діяльність також можна класифікувати в залежності від того, які права виникають у суб'єкта інформаційної діяльності на її результат. За цим критерієм її можна поділити три види.

До першого виду належить інформаційна діяльність, в результаті якої виникають об'єкти права інтелектуальної власності. Наприклад, згідно із Законом України “Про кінематографію”, відносини, що виникають у процесі виробництва та використання фільмів, регулюються законом “Про авторське і суміжні права”, в той же час, в КВЕДі України виробництво кінофільмів знаходиться в секторі “Інформація”.

Другий вид – це діяльність, в результаті якої виникають інформаційні об'єкти, на які поширюється право власності. Слід зазначити, що питання про право власності на інформацію є досить дискусійним в юридичній науці. Зокрема, Бачило І.Л., аналізуючи проблему інформаційної власності, зазначає, що право поки що не володіє іншими інститутами, крім інституту речової власності та інституту власності інтелектуальної [22,

с. 19]. В той же час, чинне законодавство України поширює режим права власності на певні види інформації. Так, відповідно до положення “Про порядок розпорядження геологічною інформацією”, геологічна інформація може належати на праві власності державі, фізичним та юридичним особам [23].

Третій вид – інформаційна діяльність, в результаті якої виникають об’єкти, на які поширюється право особливого роду (*sui-generis*). Так, ст. 10 Закону України “Про авторське та суміжні права” зазначає, що бази даних, які не відповідають критеріям оригінальності (розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники та інші аналогічні бази даних), не відносяться до об’єктів авторського права і на них поширюється право *sui-generis* (своєрідне право, право особливого роду) [24].

До запропонованої класифікації доцільно зробити кілька застережень:

по-перше, вона не охоплює всі можливі класифікаційні принципи і, відповідно, всі види інформаційної діяльності в сфері господарювання;

по-друге, на практиці, як правило, здійснюється комбінована інформаційна господарська діяльність, тобто така, яка одночасно належить до кількох видів даної класифікації;

по-третє, класифікація не включає діяльність в сфері інформаційно-комп’ютерних технологій, оскільки, її можна розглядати як самостійний вид діяльності, пов’язаний із матеріальним і нематеріальним виробництвом; окремий вид інформаційної діяльності; допоміжний вид діяльності у всіх сферах соціально-економічної діяльності.

Висновки.

Під інформаційною господарською діяльністю слід розуміти діяльність суб’єктів господарювання та суб’єктів інформаційних відносин у сфері нематеріального виробництва, яка спрямована на створення інформаційної та інтелектуальної продукції, її комерційний та некомерційний оборот, а також надання інформаційних послуг з метою отримання прибутку або для досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

Інформаційна діяльність, як вид господарської діяльності, тісно пов’язана із інтелектуальними, духовними, політичними, соціальними та іншими аспектами інформаційної сфери. Розмежування інформаційної діяльності в сфері господарювання від інших видів діяльності, пов’язаних із інформацією, здійснюється за допомогою системи правового регулювання.

Специфічною рисою законодавства, яке регулює господарську діяльність в інформаційній сфері, є його міжгалузевий характер, оскільки нормативно-правові акти, що регулюють інформаційну діяльність, відносяться до різних галузей права – адміністративного, господарського, інформаційного, цивільного та інших. Аналіз цих законодавчих актів дає можливість виділити окремі види інформаційної господарської діяльності за різними класифікаційними ознаками: за правовим режимом, суб’єктами здійснення, соціальним значенням, питомою вагою в системі економічної діяльності суб’єкта тощо.

Однією із проблем в системі правового регулювання інформаційної господарської діяльності є її співвідношення із діяльністю у сфері інформаційно-комп’ютерних технологій, що може бути предметом подальших досліджень в цьому напрямку.

Використана література

1. Концепція кодифікації інформаційного законодавства України : проект // Інформація і право. – 2012. – № 1. – С. 5 – 15.

2. Господарський кодекс України від 16.01.03 р. № 436-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Стор. 303. – Ст. 462.
3. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України : організаційно-правові засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук. : спец.12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право / І.В. Арістова, Національний університет внутрішніх справ МВС України. – К., 2002. – 37 с.
4. Понятійно-категоріальний апарат інформаційної сфери: правовий аспект: аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. – Режим доступу: [//www.niss.gov.ua](http://www.niss.gov.ua)
5. Про Концепцію державної інформаційної політики: проект Закону України від 13.10.10 р. № 7251. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).
6. Вершинская О.Н. Глоссарий по информационному обществу. Сто базовых терминов / О.Н. Вершинская, Ю.Д. Волынский, Т.В. Ершова. – Режим доступу : [//www.iis.ru/glossary/index](http://www.iis.ru/glossary/index)
7. Об участии в международном информационном обмене: Федеральный закон Российской Федерации от 4 июля 1996 года № 85-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – № 28. – Ст. 3347.
8. Про вільний доступ і порядок обміну відкритою науково-технічною інформацією держав-учасниць СНД: угода від 11.09.98 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_889](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_889)
9. Беляков К.І. Інформаційна діяльність: зміст та підходи до класифікації / К.І. Беляков // Інформація і право. – 2012. – № 4. – С. 63 – 73.
10. Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. пособие / И.Л. Бачило. – М. : Издание г-на Тихомирова М.Ю., 2001. – 352 с.
11. Іванова В.В. Особливості взаємозв'язку інформаційного ринку та економіки, заснованої на знаннях / В.В. Іванова // Європейський вектор економічного розвитку. – 2011. – № 2. – С. 117.
12. Матов А. Проблеми і можливості входження України до глобального інформаційного суспільства / А.Матов // Комп'ютери у Європі. Минуле, сучасне та майбутнє : Міжнародний симпозиум з історії створення перших ЕОМ та внеску європейців в розвиток комп'ютерних технологій 5 – 9 жовтня 1998 року. – К., 1998. – С. 316 – 324.
13. Никитенкова М.А. Влияние развития информационно-коммуникационных технологий на формирование инфраструктуры инновационной экономики / М.А. Никитенкова // “Россия и Америка в XXI веке”. – 2010. – № 1. – Режим доступа : [//www.iskran.ru](http://www.iskran.ru)
14. Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности (МСОК) // Статистические документы департамента по экономическим и социальным вопросам ООН. – Статистический отдел : серия № 4, rev. 3.1. – Нью-Йорк, 2005. – Режим доступа : [//www.unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/seriesm_4rev3_1r](http://www.unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/seriesm_4rev3_1r)
15. Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности : Четвертый пересмотренный вариант // Статистические документы департамента по экономическим и социальным вопросам ООН. – Нью-Йорк, 2005. – Режим доступа : [//www.unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/seriesm_4rev3_1r](http://www.unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/seriesm_4rev3_1r)
16. Про затвердження та скасування національних класифікаторів : наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.10 р. № 457. – Режим доступу : [//www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
17. Про внесення змін до Закону України “Про рекламу” : Закон України від 11.06.03 р. № 1121-IV // Відомості Верховної Ради України – 2004. – № 8. – Ст. 62.
18. Про державне підприємство “Інформаційний центр” Міністерства Юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.99 р. № 1272. – Режим доступу : [//www.minjust.gov.ua](http://www.minjust.gov.ua)
19. Про інформаційні агентства : Закон України від 28.02.95 р. № 74/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 83.

20. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.93 р. № 3814-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. –1994. – № 15. – Ст. 86.

21. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 7. – Ст. 45.

22. Бачило И.Л. Информация как объект отношений, регулируемый Гражданским кодексом РФ // Научно-техническая информация. – 1999. – № 5. – С. 6 – 14. – (Серия 1. Организация и методика информационной работы).

23. Про затвердження Положення про порядок розпорядження геологічною інформацією : постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.95 р. № 423. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)

24. Про внесення змін до Закону України “Про авторське право і суміжні права” : Закон України від 11.07.01 р. № 2627-ІІІ. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 346.3

БЄЛКІН Л.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
Голова правління ЗАТ “Біт”

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ ЩОДО МАНІПУЛЮВАННЯ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

***Анотація.** Розглядаються інформаційні та правові проблеми збору доказової бази щодо маніпулювання на фондовому ринку за українським законодавством.*

***Ключові слова:** інформаційне забезпечення, маніпулювання, фондовий ринок.*

***Аннотация.** Рассматриваются информационные и правовые проблемы сбора доказательной базы относительно манипулирования на фондовом рынке по украинскому законодательству.*

***Ключевые слова:** информационное обеспечение, манипулирование, фондовый рынок.*

***Summary.** The informational and legal problems of collection of evidential base in relation to manipulation at the fund market on the Ukrainian legislation are examined.*

***Keywords:** informational providing, manipulation, fund market.*

Постановка проблеми. Поняття “маніпулювання на фондовому ринку” (далі – “маніпулювання”) введено в українське законодавство відносно недавно: Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 21.04.11 р. № 3267-VI. Цим законом в деякі закони України внесена низка норм, які визначають ознаки “маніпулювання на фондовому ринку” та відповідальність за відповідні діяння. Однак для об’єктивної оцінки певних дій, обмеження власного розсуду та стримування сваволі контролюючих органів відповідні поняття повинні бути наповнені необхідною інформаційною (доказовою) базою, чого законодавство України не містить [1]. Водночас, світовий досвід свідчить про складність вирішення цієї проблеми, як це відбувається, наприклад, в Росії [2].

Широкий розсуд контролюючих органів влади є особливо неприпустимим в умовах тотальної корумпованості української влади, яка свої дискреційні повноваження завжди використовує проти суб’єкту приватного права [3]. Як зазначають експерти [4], “крупнейшие регуляторы экономической системы [в Украине – Авт.] поливают напалмом все, что может в будущем накопить капитал”. Тому дослідження регуляторної поведінки органів влади України в сфері так званого “маніпулювання на фондовому ринку” є актуальним. Це є особливо актуальним, оскільки від даної діяльності суб’єкта владних повноважень з’явилися перші “постраждалі” [5 – 7 та ін.].

Аналіз останніх досліджень. В Україні відсутні наукові дослідження, інформаційно-правове забезпечення та експертне середовище щодо доказового з’ясування та встановлення фактів “маніпулювання”. В історично близькій нам Росії, але із значно розвиненішим фондовим ринком, Федеральна служба з фінансових ринків Російської Федерації (далі – ФСФР РФ) підходить до вирішення цієї проблеми вкрай обережно: проводить роз’яснювальну роботу [2], створює експертне середовище [8], розробляє Методичні рекомендації [9]. В Україні цього немає, але застосовуються фінансові санкції та є намір застосовувати їх й далі, не плануючи розробки будь-якого наукового обґрунтування [6, 7 та ін.]. Тому дослідження практики правозастосування в цій сфері є актуальним.

Метою статті є дослідження та аналіз практики правозастосування у сфері “маніпулювання на фондовому ринку” в Україні на прикладі прийняття Постанови про накладення санкції [5].

Виклад основного матеріалу. Законом України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” № 3267-VI (далі – ЗУ “Про держрегулювання”) введена стаття 10-1 “Маніпулювання на фондовому ринку” наступного змісту: “Маніпулюванням цінами на фондовому ринку є:

1) здійснення або **намагання здійснити операції** чи надання заявки на купівлю або продаж фінансових інструментів, які надають або можуть **надавати уявлення** щодо поставки, придбання або ціни фінансового інструменту, що не відповідають дійсності, та вчиняються одноосібно або за попередньою змовою групою осіб і призводять до встановлення інших цін, ніж ті, **що існували б за відсутності** таких операцій або заявок;

2) здійснення або **намагання здійснити операції** чи надання заявки на купівлю або продаж фінансових інструментів шляхом вчинення умисних протиправних дій, в тому числі шахрайства чи використання інсайдерської інформації;

3) поширення інформації через засоби масової інформації, у тому числі електронні засоби масової інформації, або будь-якими іншими способами, яке призводить або **може призвести до введення в оману учасників ринку** щодо ціни, попиту, пропозиції або обсягів торгів фінансових інструментів на фондовій біржі, що не відповідають дійсності, зокрема поширення недостовірної інформації, у разі коли особа, яка поширила таку інформацію, знала або повинна була знати, що ця інформація була недостовірною;

4) купівля або продаж фінансових інструментів перед закриттям торговельної сесії фондової біржі з **метою введення в оману учасників ринку** щодо цін, які склалися наприкінці торговельної сесії;

5) **неодноразове** протягом торговельного дня укладення двома або більше учасниками торгів угод купівлі чи продажу фінансових інструментів у власних інтересах чи за рахунок одного і того ж клієнта, за якими кожен з учасників торгів виступає як продавець та покупець одного і того ж фінансового інструменту за однаковою ціною в однаковій кількості або які не мають **очевидного економічного сенсу** або очевидної законної мети хоча б для одного з учасників торгів (або їх клієнтів), а також надання клієнтом кільком учасникам біржових торгів доручення на укладення в його інтересах однієї або більше угод з одним і тим самим фінансовим інструментом, під час яких покупець та продавець діють в інтересах клієнта;

б) неодноразове протягом торговельного дня здійснення або **намагання здійснити операції** чи надання заявки на купівлю або продаж фінансових інструментів, що не мають **очевидного економічного сенсу** або очевидної законної мети, якщо за результатами таких торгів власник таких фінансових інструментів не змінюється;

7) неодноразове невиконання учасником біржових торгів зобов'язань за біржовими контрактами, укладеними протягом торговельного дня у власних інтересах або за рахунок клієнтів, якщо укладення зазначених контрактів спричинило **значне збільшення або зниження** ціни фінансового інструменту, за умови, що такі контракти мали **суттєвий вплив на ціну** такого інструменту;

8) укладення на фондовій біржі угод з фінансовим інструментом за ціною, що має **суттєве відхилення** від ціни відповідного фінансового інструменту, яка склалася на фондовій біржі тієї ж торговельної сесії (поточна ціна) шляхом подання безадресних заявок, за умови, що угоди укладені від імені та/або за рахунок осіб, між якими (працівниками яких) існувала попередня домовленість про придбання або продаж фінансового інструменту за ціною, що має **суттєве відхилення від поточної ціни**”.

Виділені напівжирним шрифтом граматичні обороти мають настільки загальний та неконкретний характер, що створюють величезне поле для суб’єктивних тлумачень та зловживань з боку правозастосовувача. На це вказується і у Зауваженнях Головного юридичного управління Верховної Ради України (далі – ВРУ) [1], де вказується, що норми, які визначають поняття та ознаки “маніпулювання на фондовому ринку”, не містять об’єктивних і достатніх критеріїв, які надають змогу віднести певні дії до “маніпулювання на фондовому ринку”, оскільки такі оціночні поняття, як “намагання здійснити операції”, “очевидний економічний сенс”, “надавати уявлення” тощо, не мають конкретної правової природи. Тому застосування на практиці зазначених положень через їх неоднозначність та відсутність належного механізму реалізації не сприятиме досягненню мети, заявленої у законопроекті, та **створюватиме передумови для корупційних зловживань** [1].

До того ж, згідно нововведеного п. 37-1 ч. 2 ст. 7 ЗУ “Про держрегулювання”, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – Комісія) одноособово встановлює наявність ознак маніпулювання на фондовому ринку, а згідно п. 11 ст. 11 цього Закону, застосовує штрафні санкції у розмірі від десяти до п’ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі до ста п’ятдесяти відсотків прибутку (надходжень), одержаних в результаті цих дій. Отже, потенційний розмір санкцій може становити від 170.000 до 850.000 гривень, або у кратній сумі від прибутку, методика визначення якого також невідома. І все це у позасудовому порядку. Отже, корупціогенність вказаних норм не викликає сумніву.

Слід, правда, зазначити, що після набрання чинності ЗУ № 3267-VI Комісія прийняла Порядок запобігання маніпулюванню цінами під час здійснення операцій з цінними паперами на фондовій біржі, затверджений Рішенням Комісії від 14.06.11 р. № 716, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України від 05.09.11 р. за № 1045/19783 (далі – Порядок № 716) і тому обов’язковим до виконання. В п. 4 цього Порядку передбачається, що він охоплює всі способи “маніпулювання”, передбачені законом та перелічені вище. В п.п. 12 – 14 Порядку передбачається така процедура встановлення наявності чи відсутності фактів “маніпулювання”:

п. 12 – фондова біржа протягом одного дня після складання відповідного документа з висновком щодо можливого маніпулювання надає Комісії документ з обґрунтованим описом підстав щодо його складання;

п. 13 – Комісія надає висновок, підготовлений фондовою біржею щодо можливого маніпулювання, до саморегулювальної організації (далі – СРО) професійних учасників фондового ринку;

п. 14 – СРО зобов’язана протягом 30 календарних днів надати до Комісії свої висновки та пропозиції щодо можливого маніпулювання, які розглядаються Комісією при винесенні рішення щодо наявності факту маніпулювання.

Отже, в даному випадку СРО є тим експертним середовищем, яке повинне винести більш-менш об’єктивне професійне судження про наявність чи відсутність факту “маніпулювання”, яке повинна враховувати Комісія при винесенні рішення щодо наявності факту маніпулювання. Ця вимога є імперативною і не може залежати від настроїв чиновників Комісії. Однак, як свідчить процес прийняття Постанови про накладення санкції [5], ці положення грубо порушуються самою ж Комісією.

Розглянемо практику правозастосування при прийнятті вказаної Постанови. Постанова винесена за умисні дії, що, начебто, мають ознаки “маніпулювання”, визначені п. 3 ст. 10-1 ЗУ “Про держрегулювання” (поширення недостовірної інформації, яка призводить або може призвести до введення в оману учасників ринку щодо ціни, попиту,

пропозиції або обсягів торгів фінансових інструментів на фондовій біржі). Постанова винесена за скаргою емітента цінних паперів (акцій) – ПАТ “Трест Житлобуд-1” (АО “Трест Жилстрой-1”; далі – емітент), щодо акцій якого, начебто, здійснене маніпулювання. Постанова винесена відносно брокерської компанії ТОВ “С.” за наслідками публікації нею об’яви наступного змісту щодо її намірів відносно емітента (мовою оригіналу): “Уважаемые акционеры АО “Трест Жилстрой-1” г. Харьков, ул. Артема, 43. ООО “С.” (г. Киев) являющееся одним из крупнейших акционеров АО “Трест Жилстрой-1”, в связи с неблагоприятной экономической ситуацией в строительной отрасли, с целью защиты прав акционеров инициирует вынесение на рассмотрение в повестку дня общего собрания акционеров, которое состоится согласно действующего законодательства, следующие вопросы: 1. Ликвидация АО “Трест Жилстрой-1” (г. Харьков, ул. Артема, 43, код ОКПО 1270285) по решению высшего органа эмитента. 2. Избрание Ликвидационной комиссии, утверждение порядка и сроков ликвидации. 3. Порядок распределения между акционерами имущества, которое остается после удовлетворения требований кредиторов. 4. Утверждение ликвидационного баланса. Телефон для справок...”.

Саме вказана інформація визнана Комісією такою, що не відповідає дійсності (недостовірною). Отже, предметом доказування у даній справі повинні бути дві принципи обставини:

- а) чи є поширена інформація недостовірною?
- б) чи доведений негативний вплив цієї інформації на акції емітента?

Розглянемо, як правозастосовувач – Комісія – підходить до обґрунтування, начебто, недостовірності інформації.

Наприклад, в Постанові [5] Комісія приходить до такого висновку: *“Враховуючи зазначене, твердження ТОВ “С.” що загальні збори акціонерів ПАТ “Трест Житлобуд-1” відбудуться, а також, що загальні збори товариства відбудуться саме відповідно до діючого законодавства, не відповідає дійсності, оскільки, на дати публікації, здійснених за ініціативою ТОВ “С.”, будь-яка інформація щодо скликання та проведення ПАТ “Трест Житлобуд-1” загальних зборів акціонерів товариства була відсутня”*.

Однак, згідно ч. 2 ст. 32 Закону України “Про акціонерні товариства”, акціонерне товариство **зобов’язане** щороку скликати загальні збори (річні загальні збори). Отже, подія *“загальні збори акціонерів ПАТ “Трест Житлобуд-1” відбудуться”* є неминучою, якщо тільки це товариство буде дотримуватися вимог закону (в іншому випадку ці збори можна скликати через суд). Тому твердження про неминучість цієї події є апріорі достовірним. Звідти слідує, що не відповідає дійсності висновок Комісії про те, що твердження *“загальні збори акціонерів ПАТ “Трест Житлобуд-1” відбудуться”* не відповідає дійсності.

Ще більш парадоксальним є висновок Комісії відносно того, що не відповідає дійсності твердження про те, що *“загальні збори товариства відбудуться саме відповідно до діючого законодавства”*. Це означає, що Комісія вважає, що в майбутньому будь-які збори ПАТ “Трест Житлобуд-1” будуть відбуватися не у відповідності із чинним законодавством, тобто з порушенням останнього.

Разом із тим, ТОВ “С.” ніколи не стверджувало, що обов’язково відбудуться збори саме із запропонованим порядком денним. Сенс спірної інформації полягає в тому, що ТОВ “С.” повідомляло про свій намір (своє прагнення) внести у порядок денний будь-яких зборів, які будуть скликані відповідно до чинного законодавства, вказані питання. Саме достовірність інформації про наявність наміру підлягає оцінці. В цьому сенсі з’ясувалося, що ТОВ “С.” дійсно мало намір включити в порядок денний найближчих зборів дані питання і подавало про це заяву до Наглядової Ради.

Отже, спірна інформація не містить тверджень про те, що збори з запропонованим порядком денним неминуче відбудуться, а тільки про те, що ТОВ “С.” хоче, щоб такі збори відбулися і буде діяти в цьому напрямі. В такому контексті інформація є абсолютно достовірною. Разом із тим, якраз не відповідають дійсності твердження Комісії про недостовірність тверджень **“загальні збори акціонерів ПАТ “Трест Житлобуд-1” відбудуться”** та **“загальні збори товариства відбудуться саме відповідно до діючого законодавства”**, оскільки якісь збори обов’язково відбудуться і відбудуться саме відповідно до законодавства.

Комісія також визнала недостовірною інформацію **“...в связи с неблагоприятной экономической ситуацией в строительной отрасли...”**. Комісія прийшла до висновку, що справи у будівельній галузі у 2011 році є однозначно позитивними, а будь-які сумніви з цього приводу є недостовірною інформацією. Однак існує і кардинально інша точка зору на цю проблему.

Так, у Звіті [10] зазначається, що у сфері житлового будівництва, на якому саме спеціалізується емітент, обсяг капітальних вкладень на будівництво житла у 2011 році складав лише 78,2 % до відповідного періоду 2010 року, обсяг введення в експлуатацію житла – відповідно 93,5 %. Тобто, у 2011 році, коли подавалася спірна інформація, порівняно із 2010 роком показники житлового будівництва знизилися. Деяке поживлення у будівельній галузі в цілому, на яке посилається Комісія, експерти пов’язують із таким тимчасовим чинником, як капіталовкладення в об’єкти Євро-2012 [11], а це не забезпечує гарантій у довгостроковій перспективі. Водночас, в контексті довгострокової перспективи в аналітичному огляді [12] від 15.04.11 р. зазначається, що **“будівельна галузь продовжує перебувати в глибокій комі”**.

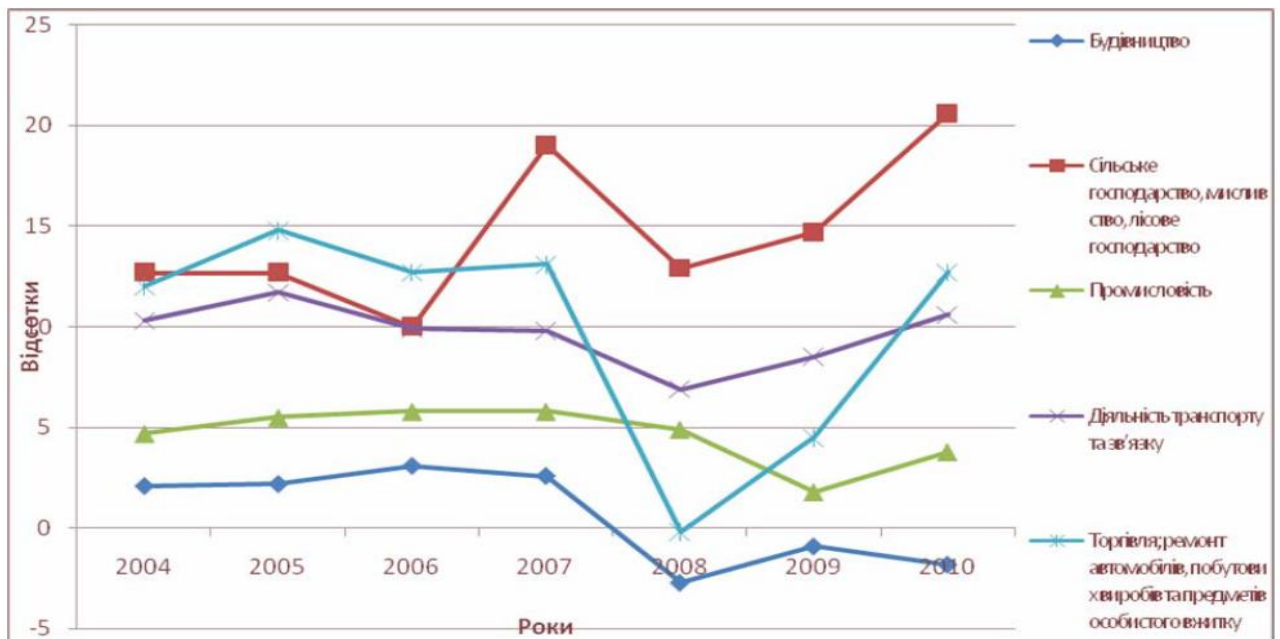
Більш об’єктивне ставлення інвесторів до будівельної галузі надає дослідження [13], в якому автор прийшов до висновку, що будівельна галузь підпадає під вплив негативних факторів зовнішнього економічного середовища більше за інші, й їх вплив на стан будівельного сектору є значним. Цей висновок ґрунтується, зокрема, на тому, що будівельна галузь має найменший рівень інвестицій в основний капітал підприємств та стабільно негативну рентабельність, при цьому серед галузей промисловість, транспорт, сільське господарство, торгівля та будівництво тільки останнє демонструє стабільно негативну рентабельність (Мал. 1, 2).

Вельми негативними є фінансові показники діяльності самого емітента. Так, відповідно до Річної фінансової звітності емітента за 2011 рік (начебто, позитивний для будівельної галузі) фінансовий стан емітента погіршується [14]. Зокрема, обсяг активів станом на кінець 2011 року, порівняно із аналогічним показником 2010 року, знизився (з 534,0 млн. грн. до 426,6 млн. грн., тобто на 107,4 млн. грн.; це може також свідчити про навмисне виведення активів), прибуток товариства зменшився з 7,1 млн. грн. у 2010 році до 0,8 млн. грн. у 2011 році, тобто майже у 9 разів. На нормальному фондовому ринку тільки таке погіршення показників могло суттєво зменшити ціну акцій без будь-якого маніпулювання.

Більше того, начебто ображений емітент у своєму звіті вказав [14], що **“галузь виробництва, в якій здійснює діяльність Товариство – будівництво – знаходиться в стані спаду... Конкуренція в галузі невелика, внаслідок того, що немає перспективи для успішного розвитку бізнесу в цій галузі”**. Таким чином, саме емітент офіційно заявив про те, що **“будівництво знаходиться в стані спаду”** та що **“немає перспективи для успішного розвитку бізнесу в цій галузі”**. Таким чином, у ТОВ “С.” були всі підстави використати оціночне судження **“...в связи с неблагоприятной экономической ситуацией в строительной отрасли ...”**.

Мал. 1. Динаміка інвестицій в основний капітал підприємств матеріального виробництва за 2005 – 2010 рр. [13]

Мал. 2. Рентабельність (збитковість) підприємств основних галузей матеріального виробництва в 2004 – 2010 рр. [13]

Вичерпну характеристику сутності спірної інформації надано в Постанові Київського апеляційного господарського суду від 06.06.12 р. у справі № 5023/429/12-5011-20/2675-2012 [15], в якій вказано: “З наявних у матеріалах справи документів також вбачається, що ТОВ “С.”, дійсно, зверталосся до [емітента] з вимогою скликати позачергові загальні збори акціонерів... та винести на розгляд вищого керівного органу акціонерного товариства питання ліквідації Товариства. На думку судової колегії, висловлені ТОВ “С.” відомості, за ознакою відсутності у ній фактичних даних, є відтворенням власного суб’єктивного уявлення ТОВ “С.” про права та необхідні дії акціонера у правовідносинах

із іншими акціонерами та акціонерним товариством в цілому в умовах несприятливої економічної ситуації у будівельній галузі та його (ТОВ “С.”) суб’єктивне оціночне відношення до цього, тобто є судженнями, а не відомостями.

Таким чином, приймаючи Постанову про накладення санкції [5], Комісія керувалася власними суб’єктивними судженнями про достовірність/недостовірність інформації, не маючи для цього об’єктивних критеріїв і не користуючись відповідними експертними оцінками.

Крім того, як зазначалося вище, незалежно від оцінки якості спірної інформації, окремо повинна встановлюватися обставина, чи доведений негативний вплив цієї інформації на певні цінні папери. В Постанові [5] негативний вплив спірної інформації абсолютно не доведено. Але якщо факт впливу інформації на наслідки операцій з цінними паперами не доведений, “маніпулювання” не може встановлюватися.

За таких умов відповідальні регулятори фондового ринку намагаються впровадити методики об’єктивної оцінки наявності чи відсутності маніпулювання, як, наприклад, згадані вище Методичні рекомендації [9], а не встановлювати цей факт “на глаз”. Так, в п. 2 вказаного документу зазначається, що встановлені критерії застосовуються для оцінки наявності чи відсутності фактів маніпулювання цінами. Наведений документ свідчить, по-перше, про те, що встановлення таких фактів є результатом складного аналітичного дослідження, а не домислів будь-яких посадових осіб. При цьому не можна ігнорувати цей документ тільки внаслідок його закордонного походження, оскільки вся історія з так званим “маніпулюванням” запозичена з-за кордону. Так, в Пояснювальній записці [16] до майбутнього Закону України № 3267-VI вказано, що розробка проекту Закону обумовлена також наявністю відповідних зауважень експертів Спеціального комітету Ради Європи MONEYVAL до законодавства України, які висловлені за результатами III раунду оцінки (2008 р.). Отже, і при застосуванні закону потрібно враховувати міжнародний досвід.

Більше того, згідно нововведеного п. 37-2 ч. 2 ст. 7 ЗУ “Про держрегулювання”, Комісія встановлює критерії суттєвого відхилення ціни від поточної ціни фінансового інструменту на фондовій біржі залежно від виду, ліквідності та/або ринкової вартості такого інструменту. Отже, зазначені Методичні рекомендації [9] цілком відповідали б вказаній вимозі українського закону, однак український регулятор нічого не зробив з цього приводу, тобто почав застосовувати норми ЗУ № 3267-VI, не забезпечивши передбачену законом нормативну базу.

За таких умов слід зазначити, що згідно п. 4 Методичних рекомендацій [9], для обліку ринкової вартості цінного паперу при встановленні Критеріїв рекомендується використовувати показник волатильності, який визначається відповідно до цих Методичних рекомендацій. При цьому, згідно п. 11 зазначених Методичних рекомендацій, показник волатильності, який визначається відповідно до цих Методичних рекомендацій, **не рекомендується використовувати** у відношенні цінних паперів, для яких абсолютні значення показників, передбачених у пункті 7 цих Методичних рекомендацій, складають: за обсягом торгів цінним папером – менше 50 млн. руб. для акцій та облігацій і менше 1 млн. руб. для інвестиційних паїв; за кількістю угод з цінним папером – менше 100.

Отже, об’єктивно чинники маніпулювання можна встановити тільки за умови не менше 100 угод з даними цінними паперами. За умови, що з акціями ПАТ “Трест Житлобуд-1” укладено всього 4 угоди за рік, говорити про встановлення ознак маніпулювання є повна нісенітниця.

Також зазначимо, що ФСФР РФ створює експертну комісію з істотних ринкових відхилень. Комісія створюється виключно в цілях протидії маніпулюванню ринком. Її головним завданням буде **формування думки найбільш авторитетних представників фінансового співтовариства про суттєвості відхилення ціни, попиту, пропозиції** або обсягу торгів фінансових інструментів, що публічно обертаються, у випадку, якщо ці відхилення не можна оцінити за допомогою об'єктивних критеріїв. В основному це торкнеться неліквідних цінних паперів [8]. Отже, об'єктивне встановлення фактів маніпулювання можливе тільки за належною експертною оцінкою, а не за свавіллям чиновників.

Як зазначено вище, усуненню даних прогалин могло б сприяти послідовне застосування Порядку № 716, але практично Комісія ігнорує встановлені нею ж процедури, в тому числі і при прийнятті Постанови [5].

Таким чином, викладене свідчить про те, що прийняття Постанови [5] носить абсолютно волонтаристський характер, не ґрунтується на об'єктивних критеріях, прийнятих на цивілізованих фондових ринках, побудовано на домислах і припущеннях, що не може бути покладено в основу такого серйозного обвинувачення, як “маніпулювання на фондовому ринку”, та порушує Порядок № 716, встановлений самою ж Комісією. Говорячи словами російського прислів'я, “первый блин вышел комом” (“перший млинець вийшов глевким”).

Висновки.

1. Закон України № 3267-VI прийнятий без належного інформаційного, методичного та юридичного забезпечення, а також без необхідних антикорупційних запобіжників, що робить у даному вигляді неефективним його застосування на практиці відповідно до мети його прийняття. Фактично цей Закон є зняряддям додаткового тиску на суб'єктів фінансового ринку України. Справдилися застереження Головного експертного управління ВРУ [17] відносно того, що прийняття Закону у даній редакції дасть можливість лише формально “доповісти” міжнародному співтовариству про виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань щодо боротьби із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. На практиці запропоновані норми навряд чи будуть дієвими через їх неясність, розпливчастість та відсутність механізму їх реалізації.

Крім того, справдилися застереження Головного експертного управління ВРУ [1] відносно корупціогенності даного Закону.

2. Новації, введені Законом України № 3267-VI, не можуть продовжувати застосовуватися без відповідних правових гарантій належного інформаційного забезпечення збирання доказової бази наявності чи відсутності ознак “маніпулювання на фондовому ринку”.

3. З метою реалізації такого підходу пункт 37-1 ч. 2 ст. 7 Закону України “Про держрегулювання” пропонується викласти в такій редакції: “...встановлює наявність ознак маніпулювання на фондовому ринку на підставі визначеного нею Порядку, критеріїв суттєвого відхилення ціни від поточної ціни фінансового інструменту на фондовій біржі, встановлених відповідно до пункту 37-2 цієї частини, обов'язкових висновків біржі, де знаходиться в обігу даний фінансовий інструмент, та саморегулювальної організації торговців цінними паперами”.

Вказані зміни унеможливають суб'єктивне одноособове прийняття посадовими особами Комісії життєво важливих для торговців цінними паперами висновків про “маніпулювання на фондовому ринку” – без відповідного інформаційного забезпечення, методик та врахування думки експертного середовища.

Використана література

1. Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України до проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом)” (реєстраційний № 8274). – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39960](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39960)
2. Почему ФСФР не хвастается противодействием манипулированию рынком: 23.08.2012 г. – Режим доступа : [//www.profi-forex.org/news/entry1008135382.html](http://www.profi-forex.org/news/entry1008135382.html)
3. Белкін Л.М. Дискреційні повноваження органів влади як чинник корупції / Л.М. Белкін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : науково-практичний журнал. – 2011. – № 24. – С. 91 – 100. – (Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю).
4. Орлова О. Экономика больше нет / О. Орлова // Экономическая правда. – 21.08.12 г. – Режим доступа : [//www.epravda.com.ua/rus/publications/2012/08/21/332375](http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2012/08/21/332375)
5. Про накладення санкції за правопорушення на ринку цінних паперів : Постанова Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 284-ЦА-КП-Т від 25.05.12 р. – Режим доступу : [//www.smida.gov.ua/db/participant/33633840](http://www.smida.gov.ua/db/participant/33633840)
6. НКЦПФР вперше оштрафувала компанію за маніпуляції на ринку. – Режим доступу : [//www.real-economy.com.ua/news/7987.html](http://www.real-economy.com.ua/news/7987.html)
7. Нацкомісія з цінних паперів та фондового ринку виявила факт маніпулювання на ринку цінних паперів. Регулятор застосував фінансову санкцію до правопорушника, брокерської компанії, в розмірі 170 тис. гривень. – Режим доступу : [//www.24tv.ua/home/showSingleNews.do?natskomisiya_z_tsinnih_paperv_viyavila_manipulyuvannya_na_fondovomu_rinku&objectId=222544](http://www.24tv.ua/home/showSingleNews.do?natskomisiya_z_tsinnih_paperv_viyavila_manipulyuvannya_na_fondovomu_rinku&objectId=222544)
8. ФСФР создаст экспертную комиссию по существенным рыночным отклонениям : Интерфакс, 19.01.2012 г. – Режим доступа : [//www.fomag.ru/trends/fs2001.html](http://www.fomag.ru/trends/fs2001.html)
9. Методические рекомендации по установлению критериев существенного отклонения цены ликвидных ценных бумаг : Приказ ФСФР РФ от 19.05.11 г. № 11-21/пз-н. – Режим доступа : [//www.referent.ru/1/184364](http://www.referent.ru/1/184364)
10. Звіт про базове відстеження результативності Закону України “Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва”. – Режим доступу : [//www.minregion.gov.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=1133](http://www.minregion.gov.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=1133)
11. Тарасова Н. Будринок-2011 : ілюзія відродження / Н. Тарасова // UGMK.INFO. – Режим доступу : [//www.realt.aviso.ua/uk/news?id=bd24597a-d5d9-4386-ba9e-1128a9a653ee](http://www.realt.aviso.ua/uk/news?id=bd24597a-d5d9-4386-ba9e-1128a9a653ee)
12. Дубинський О. Недобудування і недокредитування / О. Дубинський, В. Пасочник / Дзеркало тижня. – № 14. – 15.04.2011. – Режим доступу : [//www.dt.ua/ECONOMICS/nedobuduvannya_i_nedokredituvannya-79621.html](http://www.dt.ua/ECONOMICS/nedobuduvannya_i_nedokredituvannya-79621.html)
13. Турко М.О. Аналіз ризикованості будівельної галузі України / М.О. Турко // Держава та регіони : науково-виробничий журнал. – 2011. – № 5. – С. 86 – 91. – (Серія : Економіка та підприємство).
14. Загальнодоступна бази даних SMIDA. – Режим доступу : [//www.smida.gov.ua/db/emitent/year/showform/77/233490](http://www.smida.gov.ua/db/emitent/year/showform/77/233490)
15. Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : [//www.reyestr.court.gov.ua/Review/24694097](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24694097)
16. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом)”. – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39960](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39960)
17. Зауваження Головного експертного управління Верховної Ради України до проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом)” (реєстраційний № 8274). – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39960](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39960)

УДК 342.5:002.6

БЕЛЄВЦЕВА В.В., кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕЖИМУ ОБІГУ СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ПОНЯТТЯ ТА ЗАХИСТ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню питань щодо розкриття сутності та змісту режиму обігу службової інформації. У роботі наведено визначення поняття службової інформації, правові межі дії режиму обігу службової інформації та характеристика основних його складових.

Ключові слова: службова інформація; порядок доступу; інформаційна безпека; інформаційні правовідносини.

Аннотация. Статья посвящена исследованию вопроса относительно раскрытия сущности и содержания режима обращения служебной информации. В работе приведено определение понятия служебной информации, правовые рамки действия режима обращения служебной информации и характеристика основных его составляющих.

Ключевые слова: служебная информация; порядок доступа; информационная безопасность; информационные правоотношения.

Summary: The article is devoted to research of question in relation to opening of essence and matter of the regimes of circulation of official information. Determination of concept of official information is in-process resulted, legal scopes of action of the regimes of circulation of official information and description of its basic constituents.

Keywords: official information; order of access; informational safety; informational legal relationships.

Постановка проблеми. Інформація торкається сьогодні практично усіх сфер суспільного життя – політичної, соціально-економічної, культурно-освітньої, службової тощо. Навіть попередній погляд на суспільні трансформації, що відбуваються, свідчить про стрімкий розвиток саме службових відносин. Виникає проблема службових відносин як феномену соціального життя, невіддільного від проблем службової інформації. Зростання значущості цього явища в суспільстві, необхідність дослідження його впливу як на особистість посадовця, так і на суспільство у цілому створюють потребу теоретичного узагальнення службової інформації в рамках юридичної науки.

Метою статті є дослідження питання правового обігу службової інформації.

Виклад основних положень. Аналіз чинного законодавства свідчить про те, що Закон України “Про інформацію” у ст. 21 поділяє інформацію з обмеженим доступом на три категорії [1]: а) конфіденційну інформацію, б) таємну інформацію, в) службову інформацію.

Згідно зі ст. 9 іншого законодавчого акта, а саме – Закону України “Про доступ до публічної інформації”, до службової інформації може належати, окрім зібраної в процесі оперативного-розшукової, контррозвідувальної діяльності та діяльності у сфері оборони країни, лише інформація, що міститься в документах суб’єктів владних повноважень, які становлять внутрішньовідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов’язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень [2].

Вищенаведене положення містить обов'язкові і виключні умови, за одночасним існуванням яких інформацію можна буде віднести до службової, зокрема:

1. Інформація має міститися у внутрішньовідомчій службовій кореспонденції, доповідних записках і рекомендаціях.

2. Такі документи мають бути пов'язані з розробкою напряму діяльності відповідного органу чи зі здійсненням його контрольних-наглядових функцій.

3. Такі документи мають передувати публічному обговоренню та/або прийняттю рішень.

Окремо слід відзначити те, що не може бути віднесено до службової інформації, а саме:

- інформацію, яка міститься у міжвідомчій кореспонденції;

- документи, не пов'язані з розробкою напрямів діяльності органів державної влади або здійсненням їх контрольних-наглядових функцій (наприклад, інформацію про фінансову діяльність);

- інформацію у документах, що не передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень, наприклад, власне рішення, тобто нормативно-правові чи індивідуально-правові акти.

Іншими словами, відповідно до законодавства України держава (органи влади, посадові особи) та органи місцевого самоврядування взагалі не мають права надавати гриф “Для службового користування” і не оприлюднювати абсолютно всі (за винятком тих, що мають гриф таємності за Законом України “Про державну таємницю”) нормативно-правові акти.

Слід зазначити, що це повністю відповідає ч. 3 ст. 17 Закону України “Про інформацію”, відповідно до якої “з метою забезпечення доступу до законодавчих та інших нормативних актів фізичним та юридичним особам держава забезпечує офіційне видання цих актів масовими тиражами у найкоротші строки після їх прийняття” [1].

Проте саме ст. 9 Закону України “Про доступ до публічної інформації”, яка дозволяє обмежувати доступ лише до того, що передувє рішенням суб'єктів владних повноважень, а не до самих рішень, перекреслює норму п. 7 Указу Президента України від 10.06.1997 № 503/97 “Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності” про те, що “акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, які не мають загального значення чи нормативного характеру, можуть не публікуватися за рішенням відповідного органу” [3]. Кожен має право на активний (запит) чи пасивний (прочитати в офіційному виданні чи на сайті) доступ до будь-якого правового акта, окрім тих, доступ до яких обмежено на підставі Закону України “Про державну таємницю”, має всі підстави вимагати їх надання у судовому порядку та вимагати визнання неправомірним п. 7 даного Указу.

Крім цього, слід зазначити, що ч. 3 ст. 21 Закону “Про інформацію” встановлено, що “порядок віднесення інформації до <...> службової, а також порядок доступу до неї регулюються законами” [1]. Попри це, жодного єдиного порядку віднесення інформації до службової законодавчо не встановлено. Так, Закон України “Про доступ до публічної інформації” теж лише повторює бланкетну норму, що обмеження доступу до службової інформації регулюється відповідно до закону.

Проте Закон “Про доступ до публічної інформації” визначає (ч. 2 ст. 6) три загальні умови обмеження доступу до інформації [2]:

- виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони

здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

- розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;
- шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Наявність одночасно всіх цих умов суб'єкт владних повноважень має встановити, приймаючи рішення про обмеження доступу до певної інформації. Важливіше інше – наявність одночасно всіх цих умов має встановити і суд, коли в порядку адміністративної юрисдикції оскаржується відмова у наданні певній особі службової інформації. Крім того, суд має перевіряти (ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України) рішення, дію, бездіяльність відповідного суб'єкта владних повноважень також і щодо того, чи прийняті або вчинені вони [4]:

- на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;
- з використанням відповідних повноважень та компетенції;
- обґрунтовано з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії);
- безсторонньо (неупереджено);
- добросовісно;
- розсудливо;
- з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи несправедливій дискримінації;
- пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія);
- з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення;
- своєчасно, тобто протягом розумного строку.

І навіть якщо адміністративний суд відмовить у задоволенні позову – це в умовах сучасного пріоритету захисту прав людини відкриє шлях до Європейського суду з прав людини, який буде оцінювати, крім наведених вище умов, також наявність (відсутність) тих чи інших обмежень у доступі до інформації за умов “її необхідності у демократичному суспільстві”.

Концептуалізація службової інформації означає процес створення моделі дослідження тих або інших інформаційно-службових явищ, фактів, процесів. В цьому відношенні концептуалізація є співвідсною з інтерпретацією, що дозволяє вводити одне знання в інше, більш загальне, зокрема визначити характеристику основних понять службової таємниці як виду інформації з обмеженим доступом.

Так, службова інформація (таємниця) – це відомості, дані про фінансову діяльність, господарську діяльність (яка не пов'язана з комерційною та банківською таємницею) та внутрішньовідомчу, міжвідомчу службову діяльність установи, її посадових, службових осіб та кореспонденцію (доповідні записки, листування між підрозділами тощо), які пов'язані з процесом прийняття рішень та передують їх розробці й прийняттю.

Однак, слід зазначити, що обіг службової інформації (таємниці) законодавчо не врегульований. Тому не дивно, що її поняття може вмещувати в себе величезну кількість значень та аспектів. Незважаючи на такий широкий підхід, дане поняття є одним з найдискусійніших: від уявлень на рівні процесів свідомості, світогляду й відносин між суб'єктами інформаційної сфери. В даний час наука намагається знайти загальні

властивості й закономірності, притаманні багатогранному поняттю “службова інформація (таємниця)”, але поки воно багато в чому залишається інтуїтивним та одержує в основному змістовні наповнення в різних галузях людського пізнання. На наш погляд концептуалізація досліджуваного явища припускає його поділ на певні види. Тобто службова інформація (таємниця) поділяється на:

- офіційну інформацію – відомості, дані про офіційну діяльність установи, її посадових, службових осіб та офіційні документи. Офіційна інформація може бути віднесена до публічної інформації та конфіденційної інформації;

- публічну інформацію – відомості, дані, які вільно збираються, отримуються, зберігаються, використовуються та поширюються. Обмеження права для збирання, одержання, зберігання, використання та поширення публічної інформації зумовлюються лише умовами зберігання, специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності, що визначаються чинним законодавством;

- конфіденційну інформацію – відомості, дані, що є таємницею, розголошення якої може завдати шкоди державі, юридичній чи фізичній особі або правам і свободам громадян. Збирати, отримувати, зберігати, використовувати та поширювати конфіденційну інформацію мають право лише уповноважені на це суб'єкти, установи лише у межах своєї компетенції для цілей, визначених законодавством, або з дотриманням умов, визначених договором (угодою) в законодавчих межах;

- професійно-службову інформацію – відомості або дані, які використовуються у процесі та у зв'язку з виконанням посадовими особами своїх функціональних обов'язків і які забороняється розголошувати у будь-якій формі до моменту прийняття публічного рішення про їх оприлюднення. Збирати, отримувати, зберігати, використовувати та поширювати професійно-службову таємницю мають право за згодою установи, власника даної інформації, за винятком професійно-службової таємниці, яка є іншим видом таємної інформації, або уповноважені згідно із законодавством установи лише в межах своїх прав, функцій та повноважень;

- лікарську таємницю – відомості, дані, які стали відомі про особу (пацієнта) лікарю (лікуючому персоналу), обслуговуючому персоналу, посадовим особам та службовому персоналу медичної установи при здійсненні ними своїх професійних обов'язків;

- адвокатську таємницю – відомості, дані досудового слідства, адміністративного та цивільного провадження чи інформація від особи та про особу (клієнта), яка стала відома адвокату, помічнику адвоката, посадовим особам та службовому персоналу адвокатської установи при здійсненні ними своїх професійних обов'язків;

- журналістську таємницю – відомості, дані про явища, події, особу, яка бажає залишитися анонімним джерелом інформації журналіста, що стала відома журналісту, посадовим особам, журналістському персоналу та службовому персоналу журналістської установи при здійсненні ними своїх професійних обов'язків;

- слідчу таємницю – відомості або дані, які стали відомі оперативним співробітникам, слідчим, прокурорам, суддям, посадовим особам, службовому та обслуговуючому персоналу компетентних органів при здійсненні ними своїх обов'язків та розголошення якої може завдати шкоди оперативним заходам, розслідуванню, дізнанню чи створити загрозу життю і здоров'ю учасників кримінального процесу.

При цьому слід наголосити, що порядок віднесення інформації до будь-якого з наведених видів службової таємниці та умови (режим) її захисту (охорони), збирання, одержання, зберігання, використання та поширення повинні визначатися законодавством, що на сьогоднішній момент є значною прогалиною інформаційного правопорядку.

У зв'язку з цим, необхідно зазначити, що згідно із Законом України “Про доступ до публічної інформації” публічна інформація є відкритою, крім окремих випадків, встановлених законом. І слово “законом” тут є ключовим, оскільки за чинною редакцією Закону України “Про інформацію” відкритість або можливість обмеження доступу до інформації фактично повністю дається на відкуп органів державної влади, яким дозволено власними підзаконними актами обмежувати доступ до інформації.

Відтепер встановлення обмежень на доступ до інформації регулюватиметься виключно Законом України “Про доступ до інформації” та іншими законами, що регулюють правовий режим певних видів утаємниченої інформації (закони України “Про державну таємницю”, “Про банки і банківську діяльність” – банківська таємниця, “Про адвокатуру” – адвокатська таємниця та ін.). При цьому обмеження доступу до інформації застосовуватиметься тільки за наявності наступних трьох умов (ст. 6 Закону України “Про доступ до публічної інформації”):

1) обмеження здійснюється виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди вищезгаданим інтересам;

3) шкода від розголошення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Такий підхід має застосовуватися до всіх випадків обмеження владою доступу до інформації, зокрема віднесення інформації до службової інформації. З часом може змінитися співвідношення перелічених у п. 1 охоронюваних законом інтересів та інтересу суспільства в отриманні утаємниченої інформації, тому ч. 4 ст. 6 Закону України “Про доступ до публічної інформації” передбачено обов'язок розпорядника надавати інформацію, якщо відпали законні підстави для обмеження у доступі до такої інформації [2].

Утаємниченню відтепер підлягатиме саме інформація, а не документ, який її містить, тому в частині відкритої інформації документи суб'єктам владних повноважень надавати таки доведеться.

Відкритою повинна стати уся інформація про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, окрім відомостей у сферах національної безпеки, оборони, розслідування чи запобігання злочинам. Дана норма повинна допомогти у викритті багатьох корупційних діянь. Також відкриваються декларації про доходи осіб та членів їхніх сімей, які претендують на зайняття чи займають виборну посаду в органах влади або обіймають посаду державного службовця, службовця органу місцевого самоврядування I або II категорії.

До розпорядників інформації, які зобов'язані будуть надавати її на запити, тепер належатимуть суб'єкти владних повноважень, юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів – стосовно інформації щодо використання цих коштів, виконавці делегованих повноважень суб'єктів владних повноважень – стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків, суб'єкти господарювання, що займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями, – стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг та цін на них.

Також до розпорядників прирівняні інші суб'єктів, що володіють суспільно значимою інформацією. При визначенні того, чи належить інформація до суспільно

значимої і чи буде її власник прирівнюватися до розпорядника інформації, необхідно виходити із положень Закону щодо наступних аспектів: зіставляти інтерес власника не надавати інформацію та інтерес суспільства в її отриманні; це робитиме сам потенційний розпорядник або суд.

Згідно з ч. 4 ст. 13 Закону “Про доступ до публічної інформації” при вирішенні питань доступу до інформації всі розпорядники мають керуватися саме цим Законом, а не якимось іншим (оновленим Законом “Про інформацію”, законом про відповідний орган, процедуру його діяльності, якими іноді намагаються аргументувати відмови в задоволенні запитів) [2].

Виходячи з того, що всі суб’єкти владних повноважень функціонують на кошти платників податків, їхня інформація не може мати конфіденційного характеру і має бути або відкритою, або віднесеною до певного виду таємниці чи службової інформації. Наразі в Законі України “Про інформацію” було закріплене поняття “конфіденційної інформації, що є власністю держави”, яке суперечить ч. 2 ст. 5 Конституції України, оскільки перешкоджає суспільному контролю за владою. З набуттям чинності Законом “Про доступ до публічної інформації” і новою редакцією Закону України “Про інформацію” вказане правове поняття ліквідоване.

Таємною є інформація з обмеженим доступом, яка має вищий порівняно з іншими категоріями утаємниченої інформації ступінь захисту, оскільки її розголошення однозначно спричинить завдання шкоди певній особі, суспільству, державі. Надання інформації статусу таємної має здійснюватися після застосування механізму трискладового тесту, що не характерно для конфіденційної інформації – з огляду на особливості регулювання відносин щодо неї (більше свободи у суб’єкта) приватні суб’єкти відносять інформацію до конфіденційної на власний розсуд. До таємної інформації відноситься державна таємниця, професійні таємниці (адвокатська, лікарська тощо), таємниця слідства та інші види таємної інформації, які визначені спеціальними законами. Варто звернути увагу на професійні таємниці: до них належить інформація почасти у володінні приватних суб’єктів, але на відміну від конфіденційної інформації випадки віднесення певної інформації до професійної таємниці значно чіткіше прописані в законах, тому суб’єкт не може відносити до професійної таємниці будь-яку інформацію суто на власний розсуд.

Порядок доступу до таємної інформації регулюється Законом України “Про доступ до публічної інформації” в частині віднесення її до таємної на підставі зняття статусу таємності, надання/ненадання її на запит (в такому разі аналізується співвідношення суспільного інтересу в її отриманні та охоронюваного втаємниченням конкуруючого інтересу). Цей порядок також регулюється спеціальними законами – в частині допуску до таємниці осіб, що здійснюють її опрацювання, охорону [2].

Законом “Про доступ до публічної інформації” вводиться нова категорія інформації з обмеженим доступом – службова інформація (ст. 9) на заміну незаконним грифам “ДСК”, “не для друку” [2]. Можливості застосування статусу службової інформації порівняно з указаними грифами буде суттєво звужено. До такої інформації належатимуть відомості:

1) з документів суб’єктів владних повноважень, що становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов’язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

2) зібрані в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, які не віднесено до державної таємниці.

Щодо підкатегорії службової інформації, зазначеної в п. 1, то після прийняття органом чи установою рішення дана інформація має бути вилучена з категорії службової й втрачатиме статус інформації з обмеженим доступом або ж буде віднесена повністю чи частково до іншої категорії інформації з обмеженим доступом – якщо в процесі розробки напряму діяльності, здійснення нагляду змінилися (стали відомі нові) обставини й проявився переважаючий інтерес в утаємниченні інформації повністю чи частково.

Потреба в утаємниченні службової інформації пов’язана тим, що органам влади в певних випадках потрібно обговорювати й приймати рішення непублічно (щоб не спричинити ажіотажу, спекуляцій на ринку, приховування доказів чи фактів правопорушень тощо), якщо йдеться про інформацію з вищевказаного пункту 1, а також тим, що окремі масиви інформації правоохоронних органів не потребують складних заходів захисту як державної таємниці, але їхнє оприлюднення дуже ймовірно зашкодить інтересам держави, суспільства чи окремих суб’єктів, якщо йдеться про інформацію з п. 2.

Висновки.

Враховуючи проаналізовані концептуальні підходи до визначення службової інформації (таємниці), а також її видів та їх характерних ознак, можна зробити висновок, що велика кількість прогалин та відсутність належного рівня законодавчого забезпечення функціонування службово-інформаційної сфери в державі впливає на стабільність інформаційної безпеки, а тим самим й на забезпечення державної безпеки. Тому багато вказаних аспектів залишаються поза межами законодавчого захисту. Використання розроблених і запропонованих автором пропозицій справить позитивний вплив на вирішення існуючих правових безпекових проблем, а також надасть поштовх для подальших наукових досліджень у сфері службово-інформаційних відносин.

Використана література

1. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію”: Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – С. 29. – Ст. 446.
3. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.97 р. № 503/97 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 24. – С. 11.
4. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.05 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №№ 35, 35 – 36, 37. – С. 1358. – Ст. 446.

~~~~~ * * * ~~~~~

Соціальні комунікації

УДК 342.721:654.1

СУЛАЦЬКИЙ Д.В., кандидат юридичних наук, викладач кафедри спеціальної техніки, інформатики та інформаційних технологій факультету кримінальної міліції Донецького юридичного інституту МВС України

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВПЛИВИ НА СПОЖИВАЧІВ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

Анотація. Про роль і місце сучасних телекомунікацій у реалізації інформаційно-психологічних впливів індивідуального та масового спрямування.

Ключові слова: глобалізація, інформаційне суспільство, сфера телекомунікацій, інформаційно-психологічні впливи.

Аннотация. О роли и месте современных телекоммуникаций в реализации информационно-психологических воздействий индивидуальной и массовой направленности.

Ключевые слова: глобализация, информационное общество, сфера телекоммуникаций, информационно-психологические влияния.

Summary. About the significance of telecommunications for the realization of informational and psychological influence on the person and society.

Keywords: globalization, informational society, sphere of telecommunications, informational and psychological influence.

Постановка проблеми. Сімдесяти роки ХХ сторіччя започаткували процес виходу з-під жорсткого державного контролю національних і транснаціональних корпорацій, пов'язаних із бізнесом у “сфері телерадіокомунікаційних послуг і засобів масової інформації”. Сьогодні ці неурядові організації, покриваючи всю планету “павутиною власної мережної інфраструктури”, контролюють проходження значного потоку інформації. Побіжно, через приховане оперування вказаними потоками на основі новітніх досягнень у галузі психології та інших наук, забезпечується керуючий інформаційний вплив на людську свідомість у власних потребах. По суті мова йде про всеохоплюючу й усюдисущу “технологію влади”, подальше зростання могутності й впливовості котрої фахівці напряму пов'язують із інноваціями в інформаційно-телекомунікаційній сфері [1; **Ошибка! Источник ссылки не найден.**2, с. 169; 3 с. 43 – 45; 4, с. 407 – 408].

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного вивчення сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових концепцій, а також узагальнення відповідних емпіричних даних з'ясувати роль і місце телекомунікацій у реалізації інформаційно-психологічних впливів на людину та суспільство, включаючи маніпулювання індивідуальною та суспільною (масовою) свідомістю.

Виклад основних положень. Насамперед, вважаємо за необхідне з'ясувати природу досліджуваного феномену: “У загальному плані такий вплив на людину має назву рефлексивного (від слова “рефлекс” – мимовільна реакція на зовнішні або внутрішні подразники, надбані в результаті неодноразової їх дії) управління думкою. Якщо вплив (зокрема, інформаційний) на людину здійснюється свідомо та за допомогою обману, то це розглядається як маніпулювання її свідомістю у корисних інтересах, що

створює умови порушення прав і свобод” [2, **Ошибка! Источник ссылки не найден.** с. 141]. Для більш ґрунтового розуміння

© Сулацький Д.В., 2012

сутності маніпулювання¹ приведемо її конститутивні ознаки, які можна виділити на основі узагальнюючого вивчення відповідних робіт авторитетних українських і зарубіжних дослідників:

1) це вид духовної, психологічної дії (не фізичне насильство, але може передбачати загрозу насильства; мішенню дій маніпулятора є дух, психічні структури людської особистості та колективів людей);

2) це прихована дія, факт якої не повинен бути помічений об’єктом маніпуляції. “Ще ретельніше ховається головна мета – так, щоб навіть викриття самого факту спроби маніпуляції не призвело до з’ясування подальших намірів”;

3) “...це дія, яка вимагає значної майстерності і знань... Оскільки маніпуляція суспільною свідомістю стала технологією, з’явилися професійні працівники, що володіють цією технологією (або її частинами). Виникла система підготовки кадрів, наукові установи, наукова і науково-популярна література...” [2, с. 45].

В свою чергу, різновиди проявів “маніпулювання та прихованого примушення людини” можна визначити через наведення таких понять, що “використовуються у повсякденній мові та у практиці управління й науки”, як: “афера”, “блеф”, “демагогія”, “інтрига”, “махінація”, “обман”, “хитрість”, “шахрайство” (включаючи “шахрайство в Інтернеті” або “кібернетичне шахрайство”), “дезінформація”, “стратагеми (стратагемна політика)”, “спеціальні і таємні операції”, “політичні ігри й інтриги”, “лобізм” тощо. Крім того, вітчизняні та зарубіжні фахівці виділяють й інші методи “інформаційно-психологічного”, “психогенного”, “психоаналітичного”, “нейролінгвістичного”, “психотропного” та “психотронного” впливу на розум і поведінку людини² [5, с. 150 – 151; 6, с. 64 – 66; 7, с. 29 – 30].

Необхідно відмітити, що розглянуті керуючі технології вже доволі давно взяті на озброєння та досить активно застосовуються всіма сучасними суб’єктами прихованого геостратегічного протистояння як “...у заходах таємних операцій щодо об’єктів розвідувальних спрямувань”, так і для реалізації інших “...заходів вигідного прихованого впливу на партнерів, конкурентів, супротивників чи ворогів” [1; 2, с. 169 – 182]. Навіть засновники та лідери “новітніх і нетрадиційних культів” маніпулюють релігійною свідомістю своїх прихожан за схожими принципами. Більш того, “неокульти” дедалі більше впливають на соціально-політичну ситуацію в країнах свого

---

¹ Слово “маніпуляція” має корінням латинське слово *manus* – “рука” (*manipulus* – “жменя”, від *manus* і *ple* – “наповнювати”). У словниках європейських мов слово тлумачиться як поведження з об’єктами з певними намірами, цілями (наприклад, ручне управління, огляд пацієнта лікарем за допомогою рук і т. д.). Мається на увазі, що для таких дій потрібна спритність і вправність. У техніці ті пристосування для управління механізмами, які нібито є продовженням рук (важелі, рукоятки), називаються маніпуляторами. Звідси з’явилося сучасне переносне значення слова – спритне поведження з людьми як з об’єктами, речами [2, с. 44].

² Наприклад: “переконання; навіювання; гіпноз; нейролінгвістичне програмування; наркодії; фармакоуправління; технотронні прийоми (ультразвук, інфразвук, НВЧ-випромінювання, електрошок, торсіонні випромінювання); зомбування...” та інші методи. Причому, одні з них “...вимагають лише специфічної підготовленості (переконання, навіювання, підкуп), а інші ще і спеціальної апаратури (технотронні пристрої, зомбування)” [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 93].

базування: “...маніпулюючи колективною свідомістю, формують електоральну поведінку і громадську думку через своїх парафіян, кількість яких постійно збільшується” [8]. Загалом, у сучасному світі діє безліч маніпуляторів – “...від несумлінного продавця і ринкового шахрая, до цілих організацій, що спеціалізуються на економічних аферах і політичному інтриганстві, озброєних найсучаснішими знаннями і щонайпотужнішим апаратом інформаційної дії на психіку людини” [2, с. 82; 7, с. 30].

Отже, можна цілком погодитися з висновком українського вченого В.М. Брижка щодо характеру інформаційно-психологічного впливу як стосовно конкретної людини, так і цілих соціальних груп: “...маніпуляція свідомістю здійснюється завжди прихована, й це позбавляє індивідуума свободи в набагато більшому ступені, ніж пряме примушення. Жертва маніпуляції повністю втрачає можливість раціонального вибору, бо її бажання програмуються ззовні... Фактично, це – ліквідація головних громадянських прав, а значить, ліквідація найпринциповішої основи західної цивілізації. На її місці виникає нова, гірша форма тоталітаризму (“інформаційна диктатура”, “інфократія”, “медіакратія” тощо. – *Авт.*), що замінила батіг набагато ефективнішим і більш антигуманним інструментом – “індустрією масової культури”, що перетворює людину на програмованого робота” [2, с. 144; 9, с. 53, с. 243 – 244].

За переконанням абсолютної більшості світових науковців і практиків, вирішальну роль у глобальному поширенні вказаної тенденції відіграють засоби масової інформації [9, с. 243 – 244; 10, с. 20 – 27]. Саме вони виступають головним зряддям урядових і приватних структур щодо маніпулювання суспільною думкою шляхом створення певного емоційного настрою та закріплення необхідних психологічних установок у кінцевих споживачів масової інформації. На нашу думку, сутність існуючої ситуації дуже влучно визначає французький учений П. Нора: “У сучасних суспільствах саме через засоби масової інформації, і лише через них, людина прилучається до події, яка просто не може її оминати. Преса, радіо, телебачення діють не лише як засоби, від яких події зберігають відносну незалежність, а як сама умова їхнього існування. Про подію людина може вести мову тоді, коли про неї знає. Ось чому, на думку дослідника, спорідненість між певним типом події і певним засобом масової інформації настільки близька, що вони видаються неподільними. Таким чином, інформація забезпечує засобам мас-медіа майже цілковиту владу над подіями” [10, с. 25 – 26]. І саме вказаними чинниками обумовлена заява колишнього найвищого військового посадовця армії Сполучених Штатів Америки генерала Дж. Шалікашвілі: “Ми не перемагаємо, поки CNN (телекомпанія “The Cable News Network” – *Авт.*) не повідомляє, що ми перемагаємо” [7, с. 31 – 32].

Водночас, як слушно зауважує В.М. Брижка, масова інформація нерідко виступає “...лише будівельним матеріалом, зовнішньою оболонкою, упаковкою, в яку поміщається істинне “послання” [2, с. 90], задля чого здійснюється “...навмисне спотворення реального стану справ шляхом замовчування одних фактів і “випинання” інших, публікації помилкових повідомлень, пробудження у аудиторії відповідних емоцій за допомогою словесних образів або візуальних засобів (зокрема, жестів) впливу на свідомість” та використовуються інші прийоми з “маніпуляційного арсеналу” [2, с. 68; 7, с. 32]. При цьому функція інформування фактично зводиться до мінімуму, по суті перетворюючись на приховану пропаганду [11, с. 192]. Адже, як зазначає видатний канадський філософ М. Маклюен, форма медіа-повідомлення впливає “...на здобутий людьми із спілкування сенс не менше, якщо не більше, аніж його зміст” [10, с. 23 – 24].

Разом із тим, у контексті тематики даної статті виникає потреба визначення не лише сутності розглянутих інформаційно-психологічних впливів, а й специфіки їх

трансформації в умовах глобального розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій та послуг. З означеного питання цілком логічним постає висновок щодо ключової ролі в даних процесах всесвітньої інформаційної системи загального доступу Інтернет, що представляє собою сукупність телекомунікаційних мереж та засобів для накопичення, обробки, зберігання та передавання даних [12, ст. 1].

Для більш детальної ілюстрації поточних змін розглянемо одну з новацій у маніпулюванні індивідуальною свідомістю. Вона пов'язана з можливістю використання в інформаційно-телекомунікаційних системах вищезгаданої “психотронної зброї”. Зокрема, такого її різновиду, що субсенсорно (підсвідомо) впливає на людську психіку інформацією аудіовізуального характеру [6, с. 65 – 66]. Яскравим прикладом може виступати розробка та розповсюдження комп'ютерного вірусу, призначеного для неусвідомлюваного деструктивного коригування психофізіологічного стану користувача персонального комп'ютера. Механізм його дії заснований на “принципі дії колірних плям” і “феномені 25-го кадру” та спрямований на зміну серцевої діяльності та порушення кровообігу головного мозку людини. За даними спеціального дослідження, тільки в пострадянських країнах зафіксовано майже півсотні літальних випадків від такого програмного продукту [2, с. 73 – 74].

Спираючись на вищевикладене, можна передбачити появу нового покоління подібних вірусів, які будуть поширюватися через телекомунікації та здійснювати замасковане звукове управління психікою та поведінкою слухача [2, с. 95]. Досить вірогідно, що це буде проблемою значно більшого порядку, оскільки зараз кінцеве обладнання, що призначене для обміну інформацією голосом у реальному часі (голосової телефонії) в телекомунікаційних мережах як фіксованого, так і рухомого (мобільного) зв'язку, у своїй абсолютній більшості не забезпечено антивірусним або ж іншим захистом [12, ст. 1; 13, с. 18 – 19].

Аналогічним випадком “психотронної” дії на психіку людини виступає масова “телевізійна епідемія”, що спалахнула в Японії 1 грудня 1997 року після демонстрації популярного анімаційного серіалу. Внаслідок вказаної епідемії понад 700 дітей було госпіталізовано з симптомами епілепсії та спазматичним припиненням дихання через сприйняття численних епізодів з інтенсивними різнокольоровими спалахами [2, с. 74].

Зауважимо, що останній приклад скоріше пов'язаний із впливом засобів масової інформації на суспільну свідомість. Отже, перейдемо до розгляду новацій означеного різновиду маніпулювання. Професор І.В. Арістова, говорячи про зміни в указаній сфері, насамперед виділяє переведення всіх засобів масової інформації (преси, радіо, телебачення) в цифрову форму. Цей процес охоплює як усі стадії виробництва інформаційного продукту, так і стадію кінцевого споживання його електронної версії в Інтернеті [11, с. 194 – 195]. Наведемо деякі інші погляди на характер проявів і наслідки даного явища:

1) на споживчому рівні спрощується доступ до “традиційних” засобів масової інформації, між основними видами яких відбувається своєрідна уніфікація [11, с. 195];

2) формується та розвивається сектор електронних “мас-медіа”, більшість з яких є не творінням і дзеркальним відображенням представників “традиційних” засобів масової інформації, а самостійними від них “травцями медіа-ринку” [7, с. 36];

3) “Здатність електронних засобів масової інформації досягати масової аудиторії інтерпретується як їх всесилля” [10, с. 23 – 26];

4) “Наявність багатьох структурованих і упорядкованих незалежних джерел інформації розширює для масового користувача можливості одержання достовірної інформації в зручній для нього формі...” [11, с. 183];

5) “...нові засоби масової інформації, спрямовуючи інформацію за індивідуальним замовленням різним групам споживачів, у майбутньому можуть призвести до перенасичення аудиторії інформацією, з одного боку, та до різкого подорожчання інформації – з іншого” [10, с. 24 – 25];

б) цифрове подання масової інформації, зокрема графічного, аудіо й аудіовізуального характеру, підвищує швидкість та рівень якості її спотворення в маніпуляційних цілях [2, с. 90 – 93; 7, с. 37];

7) відбувається конвергенція (взаємопроникнення) інформаційного та телекомунікаційного секторів [4, с. 396 – 397].

Зупинимося детальніше на з'ясуванні сутності останнього тезису. Так, у Концепції розвитку телекомунікацій в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.06.06 р. № 316, зазначається, що за принципами побудови глобальної інформаційної інфраструктури телекомунікації є її складовою, що забезпечує вільний рух інформації між її численними інформаційно-спеціалізованими складовими, такими як джерела і споживачі інформації, сховища та бази даних, переробники і розповсюджувачі інформації тощо (розділ 4) [14]. Відповідно, й функціонування електронних “мас-медіа”, особливо в частині донесення інформації до кінцевих споживачів, забезпечується саме телекомунікаціями. Таким чином, сучасній формі інформаційного обміну властиві як інформаційні, так і телекомунікаційні риси. Наприклад, Інтернет-послуги “...можна поділити на дві основні частини: послуги щодо доступу до мережі; послуги щодо використання мережі. Перший вид послуг – це приклад саме телекомунікаційних послуг, другий – саме інформаційних послуг” [11, с. 311].

Висновки.

Нині телекомунікаційні послуги виступають незамінним елементом комунікативних взаємозв'язків соціуму як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Саме вони безпосередньо забезпечують доступ до інформації, виступаючи своєрідним посередником у наданні та споживанні інформаційних послуг, а значить і реалізацію всіх інших видів інформаційної діяльності (на жаль, і злочинного характеру в їх числі). У свою чергу, провідну роль у виявленні та нейтралізації вищезгаданих інформаційно-психологічних негативів для існування людини та розвинення суспільства відіграє держава у процесі забезпечення інформаційної складової національної безпеки – інформаційної безпеки України.

Використана література

1. Кузьменко А.М. Транснаціональні корпорації як суб'єкти розвідувальної діяльності / А.М. Кузьменко // Юридичний журнал. – К. : Юстиніан, 2007. – № 2. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2556>
2. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія / В.М. Брижко. – К.: ТОВ “ПанТот”, 2009. – 415 с.
3. Брижко В.М. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / В.М. Брижко, В.С. Цимбалюк та ін. – К. : НДЦПІ АПрН України, 2007. – 234 с.
4. Фример К. Як спливає час : Від епохи промислових революцій до інформаційної революції / К. Фример, Ф. Лука ; [пер. з англ. Р. Ткачука]. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 510 с.
5. Горбулін В.П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія / В.П. Горбулін, О.Г. Додонов, Д.В. Ланде ; ПНБ при РНБОУ. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 164 с.
6. Основы информационной безопасности : пособ. для ВУЗов / Е.Б. Белов, В.П. Лось, Р.В. Мещеряков, А.А. Шелупанов. – М. : Горячая линия - Телеком, 2006. – 544 с.

7. Сулацький Д.В. Організаційно-правові засади забезпечення інформаційної безпеки людини як споживача телекомунікаційних послуг : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д.В. Сулацький. – Херсон : Міжнар. ун-т бізнесу та права, 2011. – 290 арк.

8. Кузьменко А.М. Аналіз соціально-правової регламентації діяльності новітніх і нетрадиційних культур у конкурентній боротьбі з публічною посткомуністичною владою України / А.М. Кузьменко // Юридичний журнал. – К. : Юстініан, 2006. – № 9. – Режим доступу : [//www.justinian.com.ua/article.php?id=2396](http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2396)

9. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 / Б.А. Кормич. – Харків : НУВС, 2004. – 427 арк.

10. Григор О.О. Формування інформаційного суспільства в Україні в контексті інтеграції в Європейський Союз (державно-управлінський аспект) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. з держ. управління : спец. 25.00.01 / О.О. Григор. – Львів : Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України, 2003. – 229 арк.

11. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 / І.В. Арістова. – Харків : НУВС, 2002. – 476 арк.

12. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1280-15&p=1269285227358668](http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1280-15&p=1269285227358668)

13. Трофимов О.И. Правовая охрана баз данных операторов электросвязи : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 / О.И. Трофимов. – М. : Российская правовая академия Министерства юстиции РФ, 2008. – 22 с.

14. Концепція розвитку телекомунікацій в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.06.06 р. № 316-р. – Режим доступу : [//www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=316-2006-%F0&p=1247747516744013](http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=316-2006-%F0&p=1247747516744013)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 004.62

УХАНОВА Н.С., фахівець 1 категорії НДЦПІ НАПрН України

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПОШИРЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ (НА ПРИКЛАДІ ТВИТТЕРА)

Анотація. Досліджено специфіку та основні соціальні, культурні та психологічні наслідки розповсюдження твіттера¹ в сучасному суспільстві.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, твіттер, розповсюдження сервісу, соціально-психологічні ефекти, наслідки.

Аннотация. Исследовано специфику и основные социальные, культурные и психологические последствия распространения твиттера в современном обществе.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, твиттер, распространения сервиса, социально-психологические эффекты, последствия.

Summary. Specific features and basic social, cultural and psychological consequences of twitter expansion in modern society are discussed.

Key words: information & communication technologies, twitter, distribution of service, social & psychological effects, consequences.

Актуальність теми обумовлена наступними обставинами сучасного розвитку суспільства:

- ринок інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) надає споживачам обсяг послуг, який постійно розширюється. У цьому процесі швидкість створення нових технологій може істотно відрізнятись від швидкості їх освоєння суспільством, в результаті чого запропоновані продукти використовуються або не повністю, або не за своїм призначенням, або навіть на шкоду самим експлуатантам технологій;

- за низкою причин економічного і культурного характеру суспільство зіткнулося з проблемою заповнення вільного часу, для вирішення якої продукти ІКТ виявилися дуже доречні, дозволяючи значно розширити інформаційне поле для організації та насичення дозвілля особистості. Багатоваріантність способів використання ІКТ фактично розмиває межу між дозвіллям і трудовою діяльністю;

- в умовах домінування ринкової пропозиції над попитом при вирішенні завдання збуту нових товарів використовується потужний арсенал засобів масової інформації, що чинить агресивний вплив на смаки і потреби суспільства. При цьому поряд із задоволенням нагальних потреб відбувається нав'язування потреб в значній мірі штучного характеру, які поступово вплітаються в інформаційну культуру особистості і формують контур позитивного зворотного зв'язку, коли нова технологія знаходить статус корисності у свідомості особистості тільки тому, що вона нова.

Науковцями, крім позитивних моментів впливу ІКТ на соціально-економічний розвиток (збільшення швидкості обробки даних), визначаються негативні тенденції:

- різке зростання впливу на суспільство інформаційних технологій завдяки засобів масової інформації можуть руйнувати приватне життя людей;

© Уханова Н.С., 2012

¹ Твіттер – від англ. дієслова to twitter, в прямому перекладі – щебетати, в переносному – базікати, далі в тексті – Тві.

- існує небезпека культурного розриву між “інформаційною елітою” (людьми, що професійно займаються розробкою і популяризацією інформаційних технологій) та рядовими споживачами;

- за допомогою засобів масової інформації можливе маніпулювання громадською думкою, створення необхідних психологічних передумов для формування політичних рішень у різних сферах діяльності.

Метою статті є аналіз соціально-психологічних наслідків використання твіттеру, порівняно нового продукту у сфері ІКТ, що одержує широке поширення у світі, особливо серед споживачів технологічно розвинених країн. Інтенсивне входження Тві в інформаційну культуру суспільства, починаючи з 2006 р., змушує звернути увагу на супроводжуючі цей процес негативні ефекти і наслідки, тим більше що, через новизну технології ці питання залишаються недостатньо вивченими в науковій літературі. Тому основною базою джерел дослідження були обрані спеціалізовані Інтернет-форуми, що об’єднують активних користувачів ІКТ. Вважаємо, що такий підхід в змозі забезпечити достатню широту думок щодо особистісної мотивації застосування Тві. Нижче Тві розглядається як інструмент, здатний вирішувати релевантні його природі завдання, які слід правильно визначити (не буває абстрактно поганого або хорошого інструменту: якість кожного з них оцінюється тільки в контексті його цільового призначення). І зворотно: у статті розглянуто ряд інформаційних, комунікаційних і психологічних потреб особистості з точки зору можливості їх задоволення за допомогою Тві.

У технологічному сенсі Тві – це сервіс мікроблогінгу² з можливістю комунікації між учасниками, гібрид інформаційного блогу з системою миттєвих розсилок ICQ. Він дозволяє користувачеві відправляти короткі повідомлення в свою стрічку новин, на яку інші люди можуть підписатися. Технологія така: як тільки хтось з тих, за ким ви стежите, публікує нове повідомлення, воно з’являється у вашій стрічці або клієнта роботи з Тві (тобто Тві працює за тим же принципом, що і соціальні Інтернет-мережі). Зареєструвавшись, можна залишати свої записи і коментувати записи так званих “фоловерів” (людей, на чиї блоги ви підписані, to follow – слідувати, англ.). Довжина повідомлення складає максимум 140 знаків (рахується все: літери, цифри, знаки пунктуації та пробіли). У Тві можна відповідати на публікації інших людей. При цьому ця відповідь буде видно всім, хто підписаний і на вас, і на людину, якій ви відповідаєте. Обмеження в 140 символів засноване на обмеженнях SMS-протоколу. У свою чергу це обмеження, на думку творців Тві, пов’язано з довжиною тексту в поштової листівці (розробники GSM SMS-формату, підрахувавши тексти листівок, з’ясували, що вони рідко перевищують 140 символів). Останнім часом набирає силу Google Buzz – основний конкурент Тві, що з’явився чотирма роками пізніше, у відносно менших масштабах набули поширення й інші різновиди мікроблогінгу (identi.ca, Tumblr та ін.)

Вважається, що у порівнянні з іншими інструментами ІКТ “у Тви два главных преимущества – скорость и глобальность (тут і нижче у всіх цитатах збережено семантику, граматику і синтаксис їх авторів. У Тви есть свой поиск по ключевым словам, позволяющий увидеть твиты (повідомлення в Тві – Авт.), написанные всего несколько секунд назад любым из пользователей Тви, независимо от того, подписаны вы на него или нет. Ни один поисковик в мире, будь то Гугл, Яндекс, или любой другой, не обеспечивает такой скорости. Если вас интересуют новости, связанные с Microsoft, вы просто набираете в поиске Тви “microsoft” и получаете страницу с твитами о Microsoft, обновляющуюся в режиме реального времени со скоростью десятки твитов в

² Блог – Інтернет-журнал подій, Інтернет-щоденник з можливістю публічної полеміки з його автором. Приставка “мікро-” характеризує формат блогу з укороченими повідомленнями.

минуту. Глобальність же Тви обусловлена тем, что этот сервис популярен во всём мире” [1]. Однак, на думку відомого аналітика в сфері ІКТ Р. Дмитрієва, атрибут глобальності в російськомовному сегменті Тві знаходиться під сумнівом.

Розглянемо основні аргументи прихильників Тві на користь подальшого ринкового розповсюдження сервісу. У першу чергу вважається, що жорстке обмеження кількості символів змушує викладати свої думки гранично лаконічно, що позитивним чином позначається на інформативності стрічки новин. З цією тезою важко посперечатися: такий режим – дійсно непогане тренування для журналістів, однак далеко не всім необхідно бути професіоналами швидкого пера, не всі й психологічно схильні до репортерської стилістики. Ситуація загрожує тоталітаризмом в плані нав’язування людині моделі мислення з боку окремих груп старожилів Тві. Цю думку добре ілюструє наступний пасаж: “Мысль, совет, подсказка, информация, вопрос и ответ. Здесь выражаются предельно четко и лаконично. Здесь учатся мыслить иначе. Твиттер побуждает перестроить мышление вообще. Очистить его от шелухи. Стиль непревзойденного Исаака Бабеля, помните? Краткие и ёмкие фразы. Без украшений. Новое время. Новые инструменты. Новые возможности и перспективы. Еще одно явление новой эпохи: резко возрос поток информации. Ее нужно уметь обработать быстро и эффективно. Не сойти с ума. Не словить передоз. Усвоить. Освоить. И, может быть, применить. Может здесь и сейчас. Может – завтра. Неважно. Избранное? Бросьте. Вы к нему не вернетесь. Сотни ссылок будут лежать мертвым грузом. 3 тысячелетие предполагает новую скорость мышления. И новый темп восприятия. Прочитать 2 десятка статей. Прослушать пару подкастов. Просмотреть десяток видео и 3 десятка фото. 2 статьи написать. Плюс пяток твитов. И – не отрываясь от текущей работы. Это может каждый, кто прошел закалку в Твиттере. Не надо себя принижать. Захотел. Начал действовать. Всё!” [3].

Категоричні інтонації при обґрунтуванні корисності Тві – не єдині. Іншими респондентами наголошується, що Тві може посприяти розвитку деяких корисних письменницьких здібностей, зокрема навичок редагування, вмінню виражатися лаконічно і збільшенню словникового запасу (маючи обмеження по довжині, природно робити пошук більш коротких слів і виразів). Обґрунтування стислості будується на принципі економії часу – і суб’єкта, який пише, і читача. При цьому, однак, забувається про тимчасові витрати на підбір фраз, синонімів та перебудову стилю мислення в цілому. Читач же більше втрачає час не на прочитанні тексту (буде в ньому 140 знаків або 560 – це не надто принципово!), а на його пошуку в загальному інформаційному масиві та на очікуванні коментарів, які надходять.

Є претензії і до інтерфейсу сервісу: “Тви похож на командную строку, для использования которой нужно знать строгий синтаксис, базовые команды и вообще писать как робот. Говорят “краткость – сестра таланта”, но в данном случае человек абсолютно лишается возможности хоть мало-мальски раскрыть свою мысль. В результате каждое сообщение похоже на обрывок фразы, случайно услышанный от проходящего мимо человека. Вроде смысл какой-то есть, но додумываешь его сам, так как не слышал, ни начала, ни конца всего монолога, что именно имел в виду человек не знаешь и вообще человека толком не знаешь, так как никогда ничего от него, кроме этих самых обрывков фраз, не слышал... вести в Тви свой блог – это, извините, извращение. Фразы приходится урезать в ущерб смыслу, приходится насыщать текст англоязычными хештегами (текстовими заміниками – *Авт.*) для краткости заменяя ими русские слова, вместо обращения по имени – ник (псевдонім – *Авт.*)... чтобы узнать, кто кому ответил и посмотреть дискуссию – высший пилотаж” [4]. Втім, Тві цілком може допомогти в задоволенні специфічних лінгвістичних потреб: “Мне Тви очень помогает в общении

по-англійськи и розвитку знання цього языка. Очень увлекают жаргонные сокращения англоязычной молодежи, и поиск их значений на сторонних ресурсах. Получается так, что если узнаешь, что обозначает то или иное буквосочетание, то не забудешь его уже никогда” [5]. Як то кажуть, на кожен товар – свій купець. Полемізувати тут безглуздо.

Основний аргумент на користь поширення ІКТ – це економія часу для одержання необхідної інформації. Однак етика мережевої комунікації може споживання часу, навпаки, збільшити. Економія часу у одних користувачів сервісу обертається втратами в інших. У цьому випадку інформаційний компонент сервісу потрапляє під вплив аспекту комунікаційного, котрий, власне, і виступає провідним у ринковому просуванні Тві.

Для цього маркетинговими службами ІКТ-компаній задіяний цілий арсенал засобів психологічного впливу. Так колабораційно (з особами, які просувають Тві) налаштованими користувачами найчастіше згадуються такі моменти: “в Тви масса людей, которые готовы донести до Вас информацию. Ваша задача – просто выбрать. Если очень хочется, можно создать поисковый запрос, сохранить его и наслаждаться. В Тви Вам не придется шарить по разным сайтам в поисках мнений, представляющих все стороны – Вы получите все, сразу и, зачастую, быстрее, чем другие. Тви – самый простой способ донести свои мысли до неограниченного количества читателей. Не надо заводить блог, не надо писать посты... Главное достоинство Тви – наличие сообщества мировых лидеров Интернета, активно общающимися между собой и своими “фолловерами” (обычно простыми смертными). Это общение достаточно прозрачно для наблюдения и дискуссии, хотя и требует определенных навыков. Для любителей читать чужие комментарии это очень полезно... Тви доступен для обычных людей, а не просто технически подкованных вундеркиндов... Тви приглянулся звездам политики, телевидения, кино и музыки. Когда кто-то из звезд публикует сообщение, вы можете вступить в разговор, спросить или поспорить. Где еще такое возможно? Тви стал отличным способом для запуска благотворительных мероприятий, получения самых свежих новостей и общения с друзьями, коллегами, знакомыми со всего мира. Общение упрощено и можно всегда сделать коротенькую запись с ссылкой и поясняющим текстом. Ну, что-то вроде “Советую посмотреть прикольные картинки: <http://лялятополя>”. В автономных блогах таких записей никто не делает. Автономный блог – это уже самостоятельный сайт, и оставлять такие “лытдыбровые” записи просто несолидно, особенно если блог сугубо тематический” [6].

Наведені вище думки свідчать про змішування декількох потреб користувачів та очікувань щодо способу їх задоволення. Першою слід виділити загальну комунікаційну потребу особистості та пов’язану з нею проблему нестачі цільової аудиторії для спілкування. Тут може бути як незадоволеність існуючими каналами в суто технічному сенсі: складно прямо зателефонувати президентові або іншій відомій людині, а через Тві, можливо, і відповідь... (зрозуміло, якщо ця особа – користувач Тві – в стані відповіді). Звичайно, шанс отримання зворотного зв’язку при такому способі комунікації вище, ніж при його повній відсутності, однак існують серйозні сумніви в тому, що відомі люди безпосередньо зацікавлені в повноцінному обоїльному зв’язку (минаючи прес-служби і фахівців з піару). Я тут не беру до уваги питання психології взаємодії “зірок” та їхніх шанувальників, але їхня вага в суспільній свідомості, на наш погляд, значно переоцінена. Тому Тві виявляється “нішевим” інструментом для відповідної цільової аудиторії, тим не менше доповнюючим засоби масової інформації в частині спрямованості на роздмухування інтересу до публічних осіб: так повідомленням в Тві нерідко бездоказово надається статус надійної інформації, що експлуатується в ЗМІ. З іншого боку, в попиті на використання Тві можуть бути присутні і більш глибокі психологічні мотиви: “Тви –

это когда хочется отправить СМС, а некому” [7], тобто особистості не вистачає співчутливої аудиторії і останню необхідно терміново відшукати.

Крім мінімізації часу для отримання інформації, аргументація на захист Тві базується і на принципі економії трудових і творчих зусиль у процесі формування комунікації. При цьому економія повинна забезпечуватися як за рахунок широти звернення, яка забезпечується Тві як ІКТ, так і радикального зниження “літературних” вимог до повідомлення. Комплекс неука добре ілюструють наступні коментарі користувачів: “Не всегда бывает время сесть и написать пост. Да и всякую фигню в блог постить не хочется. Зато вот в Тви можно кидать какие-то бредовещи, которыми хочешь поделиться, заинтересовавшие тебя статьи, и разные штуки. Так что Тви вполне полезная вещь” [8], “пользователи любят Тви... за самый простой способ поделиться с другими тем, что замучаешься надиктовывать голосом (це щодо 140 символів-то! – *Авт.*), ...ограничение ведет к тому, что микропосты оказываются написаны на относительно литературном языке – людям не “в лом” перечитать две строчки” [9], “у вас никогда не было дискомфорта от того, что вы изводите целый чистый лист бумаги ради нескольких слов? Если да, то вот вам ещё одна причина завести Тви” [10]. Ці висловлювання, на наш погляд, свідчать про виникнення стійкого зворотного зв’язку між характеристиками Тві як інструменту та його користувачами, при якій свідомість останніх опиняється в підпорядкованій ролі: прочитати повідомлення розміром більше двох рядків (навіть не те, щоб їх написати!) для сучасної людини стає вже скрутним.

Тут виникає питання, а яким саме людям такі особливості поведінки можуть бути притаманні? Феномен експансії електронного листування в останнє десятиріччя (у порівнянні з вживанням паперових носіїв інформації) у цієї соціальної страти викликає складнощі в раціональному користуванні папером. Для старшого і середнього поколінь, які живуть на пострадянському просторі, ця проблема абсолютно незрозуміла: в радянській середній школі абсолютна більшість населення навіть у підлітковому віці справлялася з написанням творів на задану вчителем (тобто ззовні) тему протягом однієї-двох навчальних годин. Фобія незаповненого листа була відсутня в принципі, тому що один лист зошита якраз відповідав мінімальному обсягу твору (звичайно, якщо учень прагнув до вищесередньої оцінки). Так що страх роботи з паперовими носіями є наслідком еволюції (деградації) сучасної системи освіти і виникнути він може лише у її випускників. Тому проблема “видає” молодіжний вік її суб’єкта. Це підтверджується й іншими, стилістично типово молодіжними оцінками потенціалу Тві: “Твиттер используем как пейджер с массовой рассылкой. Собраться толпой в кино или ещё что-нибудь. Удобно... Плюс еще и в том, что напечатать пост можно прямо на ходу, при помощи мобильного телефона. Пришла, например, в голову, гениальная мысль, прямо в транспорте, по дороге с учебы или с работы. Ты её опубликовал, а вернувшись домой, уже можешь прочитать комментарии своих друзей...” [там же]. В обох повідомленнях акцентується прагнення до досягнення масовості у комунікації (прямо говориться про збирання натовпу) при відносній неважливості як приводу для неї, так і складу референтної групи: і геніальні думки, і запрошення в кіно адресуються всім бажаним. Саме на особливостях сприйняття цієї вікової групи і будується реклама Тві. Поряд із використанням підліткової мотивації застосовується й імідж обраності технологічно просунутих осіб: “У мене є Твіттер” – це серйозно! Зовсім не те ж саме, як “я просиджую годинами в чатах”, “весь день торчу в асьці” або “у мене вже 150 чоловік в Контакті” [12]. Тут присутня маніпуляція свідомістю на рівні соціальних, точніше стадних стереотипів, перенос уваги на кількість контактів, якщо це шкодить їх якості.

Захисники Тві аргументують на користь сервісу і способом “від протилежного”: “В Тви все говорят о том, что ели на завтрак. Это одно из самых стойких заблуждений, которое доносится от людей, не знающих, как все обстоит на самом деле. Может быть, это наша вина как журналистов/блогеров, когда мы впервые попытались объяснить, в чем суть Тви (“короткие сообщения о том, что вы сейчас делаете”), что и выпустило этот слух в массы. Тви демонстрирует вам прекрасную модель того, чем заняты умы человеческие по всему миру. Задумайтесь, если бы все твиттерили о еде, вырос бы Тви до 300 млн. пользователей?” [13]. Цей риторичний прийом парюється тим, що, цільове використання Тві як інструменту одержання новин при всьому при цьому становить лише 4 %, тому в основному говорять все-таки “про їжу”: частка світської бесіди та обговорення – 79 %, самореклама і спам – 10 % (вивчався англомовний Тві станом на 2009 р.) [14]. Спростовуючи тезу про те, що користування соціальними мережами займає забагато часу, захисники вважають, що “я не трачу время на твиты. Я “твиттеру”, пока кого-нибудь жду, пока смотрю телевизор (це називається переглядом телепередачі? – *Авт.*) или когда мне нужен короткий перерыв во время работы. Тви, как и дыхание, не отнимает у меня времени (очікування інформації – це підсвідоме “твітеріння” і воно якраз триває довго – *Авт.*). Средний американец смотрит телевизор больше 4 часов каждый день. Как насчёт оторваться на полчаса от этого отупляющего занятия и пообщаться с интересными людьми?” [15]. “Работает Тви в режиме реального времени, каждое новое сообщение мгновенно появляется на “ленте”... стоишь ли в пробке, сидишь ли на заседании, лежишь ли на диване – читай, пиши, общайся” [там же]. При цьому захисниками не обґрунтовується, чому телепередача обов’язково отупляюча, а автори Тві повідомлень – апріорно цікаві, та наскільки авторитетні в планетарному масштабі звички середнього американця. Тобто обговорення корисності технології поступово переходить у площину нав’язування певної моделі поведінки людини, причому новий стереотип формується шляхом боротьби з попереднім стереотипом, зазвичай хибним, що створює видимість природності його появи. До того ж чомусь вважається, що на робочому засіданні, як і в “пробці” людині робити нічого, і цей час обов’язково має бути заповненим. Таким чином, Тві поступово перетворюється в простір для маргінального листування у мережі. При цьому теза про брак часу у користувача Тві входить в протиріччя з непереборною потребою заповнювати Інтернет-простір новими масивами інформації, а також з важким сприйняттям наявності вільного часу. Тому наступною психологічною проблемою сучасного споживача ІКТ є постійна незадоволеність, яка виникає внаслідок культивування інформаційного вампіризму. Незадоволеність при цьому виникає не через брак цільової аудиторії, а через виникнення залежності людини від процесу прискореного поглинання інформації (переробка тут присутня далеко не завжди) без зв’язку з безпосередніми інформаційними потребами особистості: “А ссылки есть, а поделиться хочется. И реакцию хочется услышать сразу, а не через час, а то и день, когда читатели прочитают это в автономном (в автономному режимі, наприклад у формі листа на електронну пошту – *авт.*)” [16]. Варіант сприйняття, обробки та формування неквапливого інформаційного потоку для людини стає неприйнятним, через що свідомість і підбирає зручні виправдання щодо радикальних вимог нібито якісно нової епохи (згадаємо позицію шанувальника творчості І. Бабеля).

В Тві поширені і “чисті” вуайеризм і ексгібіціонізм: “Никто всерьез не предполагает, надеюсь, что Эштон Катчер, Барак Обама (склад осіб у списку цитування має варіюватися – *Авт.*) заметит именно их. Но, Боже мой, как приятно наблюдать за вербализированным процессом чесания ноги и думать: “Ну какой же он идиот!” [18].

Звичайно, треба мати дуже специфічні потреби, щоб регулярно витратити час на спостереження за чужим життям або на публічну демонстрацію власного, але вже згадана проблема заповнення вільного часу багатьох людей штовхає до цього. Так відомий американський експерт Т. О'Рейлі пропонує поспостерігати за популярними користувачами сервісу три тижні, після чого, запевняє, що “ви будете поглинені їх ритмом” [17]. З даного питання відбулася ціла дискусія: “За даними маркетингової компанії Nielsen Online, навпаки, 60 % нових користувачів Тві “щебетання” швидко набридає. Нейропсихолог Д. Льюїс з Університету Сассексу стверджує, що Тві користуються невпевнені в собі люди. На думку М. Сандомирського, психотерапевта, який використовує Тві при постановці експериментів, Тві є “формою інформаційно-інтелектуальної наркоманії. Люди, які населяють Тві, в реальному житті відчувають дефіцит довірливого спілкування, тому намагаються заповнити цю прогалину в он-лайн... мотиви використання Тві для більшості людей такі: бажання отримати загальне визнання, прагнення бути поміченим масами; спроба самовираження, самоствердження і бажання підкреслити свою оригінальність” [22]. Однак поруч з цим “Тви вызывает привязанность, переходящую в твиттероманию как крайнюю стадию твиттерозависимости. Проявляется в графоманстве, иногда в захламлении чужих лент своими бесконечными и не всегда интересными и полезными комментариями, в острых “ломках”, когда Тви “лежит”: сервис отключается под огромным наплывом посетителей. Обычно это происходит в середине рабочего дня по времени США” [23]. Виходячи з цих фактів, виникають і дуже жорсткі оцінки сервісу: “Тви является рассадником случайной и, как правило, бесполезной информации, которая отвлекает и подталкивает к импульсивному поведению” [24].

Таким чином, функціонал Тві в значній мірі компенсується технологіями SMS і ICQ, за винятком атрибуту масовості розсилок. А в свою чергу масовість розсилок за відсутності чіткого розуміння мети цього кроку (далеко не всім життєво необхідні відгуки тисячі респондентів) перетворюється на опис поточного стану свідомості (в кращому випадку) і літопис власного побутової поведінки (у гіршому). Так, “The Wall Street Journal” відзначає, що соціально-мережеві послуги, подібні Тві, викликають змішані почуття у технологічно підкованих людей, які були ранніми їх адептами. Але деякі користувачі починають відчувати себе “занадто зв’язаними”, отримують величезні рахунки за мобільний телефон і вважають зайвим, що потрібно обов’язково сказати знайомим, що у них на вечерю. Для багатьох людей ідея опису діяльності в таких подробицях абсурдна” [28].

Вивчаючи наслідки використання Тві для фізіології функціонування мозку, “британські вчені заявили, що використання сервісу мікроблогів Тві і перегляд відео на YouTube послаблюють вміння запам’ятовувати і переробляти інформацію. Доктор Т. Алоуей з університету Стірлінга в Шотландії займалася дослідженням робочої пам’яті людини. На її думку, в Тві відбувається отримання нескінченного потоку стислої інформації, яку не потрібно переробляти. У зв’язку з цим концентрація уваги знижується, і робота мозку сповільнюється [31]. Цікаву думку щодо функції Тві як “протеза” реального спілкування повідомляє нейробіолог Університету Оксфорда С. Грінфілд: “маленькі діти потребують постійного підтвердження факту їх існування”. Мій страх полягає в тому, що технології соціальних мереж трансформують мозок користувача на стадію маленьких дітей, котрих приваблюють шум і яскраві вогні, які не можуть довгий час концентруватися на одному і тому ж і живуть теперішньою миттю. Комп’ютерні ігри, чати і соціальні мережі можуть перетворити наших дітей в покоління з розсіяною увагою... вчителі відзначають у своїх учнів різке зниження спроможності

розуміти один одного. Вона також згадала, що людям з аутизмом, як правило, складно спілкуватися, але дуже зручно користуватися комп'ютером” [32].

Для розуміння ситуації важливо звернути увагу на історичні обставини процесу поширення ІКТ. Так, на думку Д. Чистова “Тви починався и развивается как сервис для “тиков” – Интернет-маньяков, которые не расстаются с Интернетом ни дома, ни на улице, ни в очереди в кассу супермаркета. С другой стороны, кроме “тиков” Тви используют те, кому необходим мощный инструмент public relations – знаменитости и политики. Но основная масса пользователей – это простые читатели, которые почти ничего не пишут. В такой ситуации вполне логично, что сообщения наиболее активных пользователей расходятся огромным количеством ретвитов: “тики” цитируют “тиков”, рядовые пользователи цитируют политиков и звезд” [33]. Як повідомляє газета The Daily Telegraph, “близько половини всіх “твітів” генерують тільки 20 тисяч користувачів (серед зареєстрованих понад 200 млн. чол. по всьому світу – *Авт.*). Дослідники з Yahoo в період з 28.07.2009 р. по 8.03.2010 р. вивчили 260 млн. “твітів”, а потім визначили авторів тих чи інших повідомлень. У результаті з'ясувалося, що близько 50 % всіх записів зробили 20 тисяч користувачів. Серед цієї “елітної” групи – знаменитості, представники ЗМІ та блог-стрічок різних компаній. А найбільшу кількість інформації в Тві генерується в блогах різних ЗМІ” [34]. Таким чином, стратифікація в Тві дуже значна. З одного боку це активні користувачі Інтернетом через мобільні телефони. На думку Р. Дмитрієва, “в России костяк этой группы на Тви состоит из людей, работа которых состоит в написании обзоров различных технических новинок. Им приходится много ездить по выставкам, много тестировать и тут же писать отзывы на устройство. Далее – спамеры: воспользовавшись тем, что все ссылки с Тви заменяются сокращением ссылок, когда пользователь не знает, на какой сайт ведет ссылка, нехорошие люди начали активно пользоваться Тви как средством распространения вирусов и нежелательных сообщений”. В распространении Тви также заинтересованы пиарщики брендов и менеджеры рекламных агентств: “подхватив моду с запада, российские компании начали предлагать своим клиентам различные услуги по продвижению в Тви. Единственной метрикой качества, доступной для рекламодателя, является число переходов по ссылке. Это оказалось и просто, и удобно” [35].

Для репрезентативності наведу відгук “тіка” про призначення Тві: “Навпаки, в Тві (принаймні, у мене) більшість тих, хто не належить до групи “не асирил”. Просто в Тві ми відпочиваємо – ділимося посиланнями, новинами з життя, трохи розмовляємо. Це не зовсім блогінг, це скоріше інтелігентний чат або конференція яка не припиняється. Тим більше, що коли пишеш в аську, джаббер чи смску відправляєш, треба чітко собі уявляти – що ти хочеш спілкуватися з саме цією людиною. А в Тві просто ділишся, а якщо комусь цікаво – заводиться розмова, або не заводиться. Така собі неспішна конференція” [36]. На протилежному полюсі ставлення до розвитку Тві розташувалася остання група – обивателі: “После того, как в Тви пришли бренды и кумиры, то за ними подтянулись обыватели. И оказалось, что у среднестатистического человека в жизни ничего интересного не происходит, о чем он мог бы часто делиться со всеми. Либо это поездка на отдых, в результате которой появляется набор фотографий для загрузки в фотохостинг, либо разговор с соседом Петей о непонятных и ненужных вещах. Написать большой и связный рассказ могут немногие. Когда это стало очевидным, в российском Интернете предприняли попытки скопировать успех Тви, но безрезультатно” [37]. На нашу думку, пояснення тут криється у домінуючому культурно-поведінковому зразку, а саме у погляді на публічність та зміст комунікації: у долі будь-якої людини можна відшукати цікаве, але чи слід це виносити на загальний огляд, чи краще віддати перевагу трансляції інформації

конкретним адресатам – ось у чому питання! Відмінності між американським та слов'янськими менталітетами тут особливо різючі.

Слушна **оцінка** щодо **перспектив Тві на пострадянському просторі** дається А. Востровим: “в більшості випадків вони користуються не тому що це востребовано, зручно або необхідно, а тому що це модно. Русскоязычний Тви являє собою яскравий приклад сліпого підрадянської культури без розуміння суті. Лише небагато використовують Тви таким способом, під який він, власне, і “заточен”: повідомити друзям, де знаходишся і чим займаєшся; дізнатися про них те ж саме³. У нас жентони більшості тви-акаунтів в кращому випадку представляють із себе монологи. А такої функції востребовано небагатьма” [44]. На думку К. Діксона: “Безумовно, ретвити та коментарі – це спочатку слабкі зв'язки, але часто саме з них починаються справжні обговорення, дружба і ділові відносини. Як і більшість взаємин, вони не стають значимими до тих пір, поки не вийшли за межі соціальних медіа – спочатку обмін СМС-ками, потім телефонний дзвінок і нарешті, зустріч наживо. Чим далі відносини йдуть від Тві, тим більше зростає їх значення. Реальний світ дає цінність відносинам – це саме те, що часто не можуть помітити й зрозуміти фанати соціальних мереж, які б'ються під прапорами сучасних технологій. Тві і Фейсбук вводять в оману навіть вельми не дурних людей так, що вони вважають, що можуть завести важливі взаємини за допомогою всього 140 символів. І точно так само помиляються мільйони людей, які висловлюють свою думку за допомогою нескінченних безглузких цифрових жестів підтримки замість того, щоб просто вийти на вулицю або виписати чек. З іншого боку, соціальні медіа дозволяють студенту з Техасу дізнатися про те, що в Молдові проходять протести. Навряд чи він знає, де знаходиться ця країна, і ще менш ймовірно, що він би почув про цю подію, якби не Тві” [38].

Не розбираючи таланти техаського студентства, тут ми стикаємося з **особливою областю використання Тві – зі сферою політики**, що обумовлено механізмом функціонування сервісу. А саме з можливістю чіткої локалізації думок і намірів особистості в певний момент часу і, відповідно, організації тотального контролю над нею: “Так, сейчас поспотрим в Тви, чим ти займаєшся в даний момент... ага, значить в цей момент ти безпечен для держави” [39]. Силові структури Російської Федерації, які мають профільні підрозділи по роботі в Інтернеті, за останні роки кілька разів заявляли, який підхід вони вважають правильним. Цей підхід можна назвати “тотальною реєстрацією користувачів” – щоб знати, кому пред'являти звинувачення в екстремізмі: реєстрація з внесенням паспортних даних користувачів Інтернету, реєстрація власників стільникових номерів і телефонів. Зазначимо, що і в поліцейській практиці Німеччини і Франції відсутність у підозрюваного мобільного телефону інколи трактується як намір сховатися від стеження [40].

Іншим напрямком політичного застосування Тві є організація так званих Тві-революцій. Приклади визвольних рухів в останні десятиріччя показують, що вони були не тільки результатом дії ієрархічних організацій, але і наслідком оперативного поширення інформації через ЗМІ (автобуси з активістами завжди супроводжувалися журналістами). Більше того, в сучасному світі нормативність, створювана соціальними мережами, може бути більш сильнішою, ніж думка та згуртованість невеликих груп. У подібних структурах самі по собі соціальні мережі не приймають рішень, але вони підключаються до великих політичних організацій або рухів і працюють на їх посилення. [41]. У зв'язку з цим Державний департамент США опрацював специфічний

³ Дивно, що завдання задоволення цієї потреби виявилось достатнім стимулом для розробки нової технології, а також те, що традиційні способи зв'язку були оцінені як недостатні.

напрямок політичного неоконсерватизму – так званий “кібер-консерватизм”, який робить ставку на соціальні мережі як спосіб розповсюдження нібито демократичних цінностей і повалення неугодних режимів (Молдова, Туніс, Єгипет, Лівія, Сирія), а в прославленні соціальних мереж відзначилися майже всі провідні західні ЗМІ. “Особливою ситуацією є використання Тві в “бойовій обстановці... дозволяє швидко слати повідомлення з одного телефону мільйонам людей в усьому світі, а крім того, спецслужбам важко боротися з поширенням Тві – повідомлень” [42]. Зокрема в результаті використання підбурювальних розсилок по Тві в Молдові вдалося вивести на вулиці до 15 тис. осіб. Увагу Тві приділяють й сучасні російські політологи: наприклад, на думку О. Дугіна “эта модель миметического оружия будет запущена против любого режима, точно так же, как сетевые войны действуют как против врагов, так и против друзей. Мы вступаем в общество, которое хочет постоянно подстраивать под себя существующую политическую систему – не раз в какой-то срок, не путём репрезентативной демократии, а быстрее. Назревает глобальная смена скорости или глубины демократии. Сегодня хаос идет вместе с модернизацией. Модернизация – другое название хаотизации. Человек, который включается в процесс, сразу же приобретает средства мобильной связи, в которых заложены сервисы революции” [43]. Чим не ідея В. Леніна щодо масової газети як інструменту політичного впливу на оновленій технологічній базі? Тим більше – з прив’язаною до Тві частиною населення, референтна група якої може сама бути “в темну” використана політичними силами (звернемо увагу на свідоме змішання смислів модернізації та хаотизації).

Висновки.

Беручи до уваги сукупність технологічних та соціальних аспектів сервісу, вважаємо, що експансія Тві є більш-менш обґрунтованою лише в обмеженому числі випадків, зокрема його використання доцільне для контактів з суб’єктами:

- глобалізованими у світовому просторі, тобто коли зустрінитися особисто або зателефонувати виявляється набагато дорожче економічно або ускладнено фізично;
- “віртуалами”, тобто прихильниками технічно-опосередкованого способу комунікації, які фактично “живуть” в Інтернеті та мають схильність до регулярного використання Тві в режимі “реального часу”;
- тими, хто віддає перевагу поверхневому (як в емоційному, так і інформаційному аспектах) рівню контакту та зниженим вимогам до якості змісту тексту та його стилістики;
- тими, хто орієнтований на тотальність комунікаційного процесу та взаємодії з максимально широкою аудиторією і допускає себе в ролі, як суб’єкта, так і об’єкта контролю в мережевих структурах.

В результаті активного використання Тві відбувається штучна екстравертизація особистості, яка супроводжується різким збільшенням інформаційного шуму в її сприйнятті. **Закріплюється новий “нештатний” режим функціонування психіки, в результаті чого знижується здатність людини до технічно неопосередкованої комунікації, концентрації уваги та мислення в цілому. Відбувається змішування психологічного та інформаційного компонентів при формуванні систем мотивації та потреб, причому процес отримання інформації набуває характеру наркотичної залежності.** І це – в результаті прагнення до економії за допомогою Тві інтелектуальних, емоційних і матеріальних ресурсів для комунікації. Для повноцінної взаємодії на психологічному рівні Тві, безумовно, недостатній (хоча в ряді ситуацій він може бути дуже корисним – наприклад, на початковій стадії встановлення контактів, а вже від самої особистості залежить те, як цими контактами розпорядитися). Набагато більш значущу загрозу для соціуму несе розширення використання Тві в сферах з

навпаки, першочергово зниженим особистісним фактором. У зв'язку з цим Тві стає особливо значущим в політичному аспекті – як інструмент безпосередньої організації акцій в сучасних квазідемократичних системах, і, що особливо важливо – як **засіб формування відповідного людського матеріалу для них – зі зниженим рівнем критичності, внутрішньо залежного від думки авторитетів та податливого для технологій зовнішнього маніпулювання.**

Вважаємо, що головним для подолання ситуації, яка склалася, є усвідомлення хибності сучасних тенденцій розвитку суспільства у культурному аспекті. Протистояння процесу розвитку ІКТ в правовому аспекті є безглуздом, але варто чинити опір сумнівним практикам застосування цих технологій. Для цього може бути слушною пропаганда цінності технічно-неопосередкованих способів спілкування, штучності масового розповсюдження культурних стереотипів Інтернет-маніяків та хибності сучасних політичних практик в цілому. Власне кажучи, мова йде про **блокування тенденції перетворення суспільства на масу носіїв підліткового світосприйняття** (типаж останніх підтримується як ЗМІ, так і виробниками ІКТ в маркетингових цілях). Першим кроком на цьому шляху є організація контр-кампанії з висвітлення курйозних та культурно-неадекватних прикладів використання ІКТ та Тві зокрема. Цим можна вплинути на решту верств дорослішого населення, зазвичай більш критичного до реформування моделі поведінки. У такій атмосфері Тві поступово залишиться інструментом лише тих осіб, кому він конче необхідний в професійній практиці, а для молоді в цілому стане не більш, ніж тимчасовою розвагою до появи у неї більш нагальних життєвих потреб. Бажано обмежити використання Тві в політичній практиці. Нічого надзвичайного в публічній реєстрації власних інформаційних каналів для дорослої людини немає: це вже давно практикується починаючи від обслуговування стаціонарного телефону до банківської картки.

Напередодні важливої події – виборів у Верховну Раду України – принципово важливою стає цілеспрямована і системна робота, особливо з молодими людьми в Інтернеті, який дуже популярний серед юнацтва, ефективно сприяє політичній свідомості молоді. Ряд громадських організацій і політичних партій організували підготовку молодіжних Інтернет-комісарів для роботи в соціальних мережах та інформування про діяльність своїх політичних сил. Вони добиваються, щоб інформаційні хвилі в Інтернеті розходилися як можна ширше і сприяли участі молоді в обговоренні актуальних проблем на форумах. Разом з тим Тві допомагають, особливо молоді, у навчанні і працевлаштуванні, утвердженні гуманних, колективістських взаємин між людьми, оволодінні навиками управління державними справами.

З іншого боку, завдяки “світової павутини”, впливового інформаційного навідника, відбулись так звані “кольорові революції”. Тві впливають на протестні дії, які набувають все більш заорганізованого характеру. Як і в цілому Інтернет, Тві виконує визначене соціальне замовлення, служить засобом нав'язування користувачам конкретних світоглядних, культурних, політичних та ін. уяв, маніпулює суспільною свідомістю.

Інтернет суспільство поступово перетворюється у глобалізовану касту, із усередненою свідомістю, специфічною мовою, обмеженої рамками Тві світосприйняттям. Він маргіналізує, примітивізує, відучує від властивих індивідууму комунікативних якостей в спілкуванні із собі подібними Homo sapiens. Він створює навколо людини віртуальний, штучний світ, в перспективі може ускладнити йому життя в буденному, реальному світі. Відвернення людини від книги, театру, художніх цінностей позбавляє її багатьох притаманних якостей, робить легкокерованим роботом, із набором потрібних будь-кому характеристик, сповна може слугувати визначеним правлячим угрупованням з метою досягнення вузьких корпоративних інтересів. Не випадково навіть термінологія Інтернет

суспільства по суті глобалізована, інтернаціональна, стирає індивідуальні, національні, культурні та ін. відмінності, перетворює його адептів в ТОВ (натовп).

Використана література

1. – Режим доступу : [//www.news.softodrom.ru/ap/b6545.shtml](http://www.news.softodrom.ru/ap/b6545.shtml)
2. – Режим доступу : [//www.politonline.ru/ventilyator/4980.html](http://www.politonline.ru/ventilyator/4980.html)
3. – Режим доступу : [//www.uatwitter.livejournal.com/2959.html](http://www.uatwitter.livejournal.com/2959.html)
4. – Режим доступу : [//www.falkeyn.ya.ru/replies.xml?item_no=1681](http://www.falkeyn.ya.ru/replies.xml?item_no=1681)
5. – Режим доступу : [//www.wildo.ru/copywriting/kak-twitter-uluchshaet-vashe-umenie-pisat](http://www.wildo.ru/copywriting/kak-twitter-uluchshaet-vashe-umenie-pisat)
6. – Режим доступу : [//www.twitterian.info/p/twitter.html](http://www.twitterian.info/p/twitter.html)
7. – Режим доступу : [//www.rutvit.ru/spoofi/tvit/1314932642](http://www.rutvit.ru/spoofi/tvit/1314932642)
8. – Режим доступу : [//www.sly2m.livejournal.com/278736.html](http://www.sly2m.livejournal.com/278736.html)
9. – Режим доступу : [//www.twitter.tabaru.com/blog/31663_Zachem_nuzhen_Twitter.html](http://www.twitter.tabaru.com/blog/31663_Zachem_nuzhen_Twitter.html)
10. – Режим доступу : [//www.exler.ru/blog/item/8778/](http://www.exler.ru/blog/item/8778/)
11. – Режим доступу : [//www.twitter.tabaru.com/blog/31663_Zachem_nuzhen_Twitter.html](http://www.twitter.tabaru.com/blog/31663_Zachem_nuzhen_Twitter.html)
12. – Режим доступу : [//www.okinternet.ua/article/Twitter-sotovarischi.html](http://www.okinternet.ua/article/Twitter-sotovarischi.html)
13. – Режим доступу : [//www.liveinternet.ru/users/twitter_ru](http://www.liveinternet.ru/users/twitter_ru)
14. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B2%D0%B8%D1](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B2%D0%B8%D1)
15. – Режим доступу : [//www.imho.aspu.ru/?p=3835](http://www.imho.aspu.ru/?p=3835)
16. – Режим доступу : [//www.alex-krivoy.com/?p=217](http://www.alex-krivoy.com/?p=217)
17. – Режим доступу : [//www.internetua.com/vuaerizm-i-eksbicionizm-v-Twitter](http://www.internetua.com/vuaerizm-i-eksbicionizm-v-Twitter)
18. – Режим доступу : [//www.twitter.tabaru.com/blog/31663_Zachem_nuzhen_Twitter.html](http://www.twitter.tabaru.com/blog/31663_Zachem_nuzhen_Twitter.html)
19. – Режим доступу : [//www.twitter.com/IamHenryVIII](http://www.twitter.com/IamHenryVIII)
20. – Режим доступу : [//www.rutwitter.com/pisat-v-tvitter-na-svadbe](http://www.rutwitter.com/pisat-v-tvitter-na-svadbe)
21. – Режим доступу : [//www.panchul.livejournal.com/101493.html](http://www.panchul.livejournal.com/101493.html)
22. – Режим доступу : [//www.max1net.com/zachem-nuzhen-tvitter-i-est-li-za-nim-budushhee](http://www.max1net.com/zachem-nuzhen-tvitter-i-est-li-za-nim-budushhee)
23. – Режим доступу : [//www.rusdoc.ru/articles/16818](http://www.rusdoc.ru/articles/16818)
24. – Режим доступу : [//www.diggreader.ru/2010/04/26/sotsialnyie-smi-divnyiy-novyiy-mir](http://www.diggreader.ru/2010/04/26/sotsialnyie-smi-divnyiy-novyiy-mir)
25. – Режим доступу : [//www.smorodina.net/archives/15](http://www.smorodina.net/archives/15)
26. – Режим доступу : [//www.sly2m.livejournal.com/278736.html](http://www.sly2m.livejournal.com/278736.html)
27. – Режим доступу : [//www.skopych.kiev.ua/2011/03/26/socialnye-seti-i-rassuditelnost-v-cifrovom-mire-dzhon-mak-artur](http://www.skopych.kiev.ua/2011/03/26/socialnye-seti-i-rassuditelnost-v-cifrovom-mire-dzhon-mak-artur)
28. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki/%D2%E8F2F2E5F0](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/%D2%E8F2F2E5F0)
29. – Режим доступу : [//www.epochtimes.ru/content/view/46040/7](http://www.epochtimes.ru/content/view/46040/7)
30. – Режим доступу : [//www.devaka.ru/articles/why-people-use-twitter](http://www.devaka.ru/articles/why-people-use-twitter)
31. – Режим доступу : [//www.webplanet.ru/news/research/2009/09/08/fcbk_vs_twtr.html](http://www.webplanet.ru/news/research/2009/09/08/fcbk_vs_twtr.html)
32. – Режим доступу : [//www.sociofan.ru/2009/02/socialnye-seti-negativno-vliayut-na-detskij-mozg](http://www.sociofan.ru/2009/02/socialnye-seti-negativno-vliayut-na-detskij-mozg)
33. – Режим доступу : [//www.delo.ua/tech/jadro-polzovatelej-twitter-sos-154915](http://www.delo.ua/tech/jadro-polzovatelej-twitter-sos-154915)
34. – Режим доступу : [//www.publicity.kiev.ua/catalog/Kritika/Elitniy_otryad_pravit_bal_v_Twitter.html](http://www.publicity.kiev.ua/catalog/Kritika/Elitniy_otryad_pravit_bal_v_Twitter.html)
35. – Режим доступу : [//www.politonline.ru/ventilyator/4980.html](http://www.politonline.ru/ventilyator/4980.html)
36. – Режим доступу : [//www.smorodina.net/archives/15](http://www.smorodina.net/archives/15)
37. – Режим доступу : [//www.politonline.ru/ventilyator/4980.html](http://www.politonline.ru/ventilyator/4980.html)
38. – Режим доступу : [//www.mobilnik.oboz.ua/articles/615.html](http://www.mobilnik.oboz.ua/articles/615.html)
39. – Режим доступу : [//www.blogfront.ru/zachem-nuzhen-twitter](http://www.blogfront.ru/zachem-nuzhen-twitter)
40. – Режим доступу : [//www.webplanet.ru/news/life/2009/04/17/mobile_eu.html](http://www.webplanet.ru/news/life/2009/04/17/mobile_eu.html)
41. – Режим доступу : [//www.telekritika.ua/daidzhest/2011-02-25/60624](http://www.telekritika.ua/daidzhest/2011-02-25/60624)
42. – Режим доступу : [//www.rusmir.in.ua/pol/1132-twitter-oruzhie-massovogo-unichtozheniya.html](http://www.rusmir.in.ua/pol/1132-twitter-oruzhie-massovogo-unichtozheniya.html)
43. – Режим доступу : [//www.evrazia.info/modules.php?name=News&file=article&sid=4480](http://www.evrazia.info/modules.php?name=News&file=article&sid=4480)
44. – Режим доступу : [//www.seoded.ru/istoriya/internet-history/twitter.html](http://www.seoded.ru/istoriya/internet-history/twitter.html)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 004.031.43, 004.414.28

ПОЛІНОВСЬКИЙ В.В., кандидат технічних наук,
ОГУРЦОВ М.І., Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

АРХІТЕКТУРА СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ НАУКОВОЇ УСТАНОВИ

***Анотація.** Пропонується методика розробки архітектури систем електронного документообігу в наукових установах.*

***Ключові слова:** системи електронного документообігу, архітектура, електронний документ, категорії документів, наукова установа.*

***Аннотация.** Предлагается методика разработки архитектуры систем электронного документооборота в научных учреждениях.*

***Ключевые слова:** системы электронного документооборота, архитектура, электронный документ, категории документов, научное учреждение.*

***Summary.** Methods of electronic document management systems architecture development in scientific organizations are proposed.*

***Keywords:** systems of electronic document management, architecture, electronic document, categories of documents, scientific establishment.*

Постановка завдання. Системи електронного документообігу (далі – СЕД) великих та середніх підприємств невпинно поширюються в Україні та у світі в цілому. Корисність електронного документообігу (далі – ЕДО) підтверджується законами та державними програмами, що регулюють цю область [1 – 2], які постійно розвиваються та оновлюються. Впровадження ЕДО є актуальною задачею сучасного суспільства.

СЕД наукових установ (далі – НУ) мають свою специфіку впровадження, пов’язану з: особливостями організаційної структури НУ; неспрямованістю діяльності НУ на отримання прибутку (як наслідок – неможливість виділення значних коштів на систему ЕДО); слабкою формалізацією внутрішніх процесів НУ; наявністю типів документів (наукові статті, науково-технічні звіти тощо), що не специфічні для інших типів організацій і погано піддаються формалізації.

Зазначене вимагає розробки окремої архітектури систем ЕДО НУ, оскільки на даний момент ця задача для наукових установ ще не вирішувалась. Це дозволить ефективно впроваджувати та використовувати СЕД в сучасній науковій діяльності [3].

Проблемою СЕД є відсутність чіткої та обґрунтованої архітектури подібних систем. В результаті майже кожна система будується за часто недосконалою архітектурою, що може не відповідати потребам підприємства. Тому формування архітектури вхідного та вихідного потоків документів системи ЕДО є актуальною науковою задачею, яка вирішена в даній роботі з урахуванням специфіки наукових установ.

Виклад основних положень. Розглянемо принципи побудови архітектури СЕД для НУ. Практично будь-яка наукова установа України є державним підприємством, яке має значні обсяги документів різних категорій, що охоплює як специфічні для НУ, так і загальні для усіх типів підприємств документи (наприклад, бухгалтерська звітність) [1].

Основою системи ЕДО є документ. Документ – певним чином впорядкована інформація. Він є типовим інформаційним об’єктом, що фіксує і регламентує діяльність

на підприємствах. Документи є елементами системи ЕДО. Діяльність з організації проходження документів усередині підприємства прийнято називати діловодством даної конкретної організації. В основі діловодства лежить фундаментальне поняття структури інформаційного обміну – документообіг.

Насамперед слід розглянути основні принципи, які мають бути покладені в основу будь-якої СЕД. Частина принципів та функцій системи залежить від специфіки роботи організації. Наприклад, для торговельного підприємства важливе значення має рух товарів і грошей, автоматизація торгової діяльності та ін. Але серед основних принципів СЕД можемо виділити наступні [4]:

- комплексне охоплення діяльності підприємства;
- відстеження руху документів впродовж всього життєвого шляху;
- отримання поточної інформації, а також взаємовідношення з партнерами;
- проведення досліджень наслідків діяльності організації за будь-який період часу;
- представлення даних в українському або міжнародному стандарті;
- можливість вибірки необхідної інформації за складним критерієм і представлення її в зручному вигляді: у друкованій формі, таблиці, файлі тощо;
- гнучкість в налаштуванні системи і в розподілі прав доступу;
- робота в мережі з великими обсягами даних; розподілений характер системи;
- максимальна відкритість та прозорість системи;
- відстеження руху грошових коштів;
- легкість в освоєнні і адаптивність до задач клієнта;
- можливість інтеграції з іншими програмними продуктами.

Для ефективного керування діяльністю підприємства інформаційні потоки повинні чітко відстежуватись і керуватись. Для будь-якої організації можна виділити три основні потоки документів: вхідні, внутрішні і вихідні, які і називають потоками документів.

Функції ведення діловодства складаються з обробки вхідних документів, пересилки їх усередині організації, відправки вихідних документів, обліку, реєстрації, контролю за виконанням, формування справ, організації зберігання і т.д. Розглянемо найбільш поширені категорії документів у сучасних організаціях.

Таблиця

Категорії документів у процесі документообігу

Категорія документа	Документообіг		
	вхідної інформації	внутрішніх документів	вихідної інформації
Електронні документи	Повідомлення електронної пошти, факсимільна інформація	Повідомлення в корпоративній мережі, факси	Відповіді і листи по електронній пошті, факсимільна інформація
Паперові документи	Листи, договори і контракти, нормативні документи, періодичні видання, книги, реклама, анкети	Накази, інструкції звіти, службові записки, документи по відрядження, бухгалтерські документи	Листи, договори і контракти, прес-релізи

Використання мереж і засобів електронної пошти дозволяє миттєво пересилати документи з одного підрозділу в інший без затримок часу на передачу паперового документа, спрощує зберігання, контроль, пошук, архівацію, включаючи ведення довготривалого архіву документів. Проблема впровадження СЕД полягає у великому числі документів, існуючих лише в паперовому вигляді. Класичними прикладами є листи і факси, періодичні видання. Перехід від паперового ведення діловодства до електронного стримується через недостатньо розвинену технологію оптичного розпізнавання текстів (optical character recognition – OCR). Останні досягнення в цій області послужили поштовхом до активного впровадження технологій ЕДО, у тому числі й в Україні. Привабливість введення тексту без використання клавіатури визначає інтерес і до технологій розпізнавання голосу. Сумісно з технологіями архівації, індексації і пошуку документів це створює основу побудови СЕД [5].

Тепер на основі наведених даних сформуємо класифікацію документів, які будуть брати участь в системі ЕДО НУ, набір можливих станів або статусів документа для кожної з цих категорій та список ключових слів, які відносяться до кожної категорії документів. При цьому слід мати на увазі, що ключові слова поділяються на обов'язкові (які мають бути присутніми для кожного документа даного виду) та необов'язкові (які розширюють опис конкретного документа).

Усі документи, що є частиною СЕД, належать до загального типу “Документ”. Можливі стани: демо-версія, в розвитку, проект, затвердження, узгодження, на підпис, підписаний, відхилений, затверджений, архів, вхідний, надісланий, на доопрацювання, видана, невидана, очікує видання, передано, діючий, на знищення.

Тип “Документ” наукової установи можна розділити на чотири основні категорії [6]:

- вхідні документи (ключові слова ВХІДНИЙ ДОКУМЕНТ);
- вихідні документи (ключові слова ВИХІДНИЙ ДОКУМЕНТ);
- внутрішні документи (ключові слова ВНУТРІШНІЙ ДОКУМЕНТ);
- науково-технічна документація (ключові слова НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ДОКУМЕНТ).

Особливостями вхідних та вихідних документів є те, що вони потребують обов'язкової реєстрації, за якої кожен документ отримує відповідно вхідний/вихідний реєстраційний номер, відповідний запис у журналі реєстрації, копія кожного документа має зберігатись в архіві. Вихідні документи повинні відсилатись разом зі супроводжувальним листом. Внутрішні документи не потребують номерів. Особливістю науково-технічної документації є те, що кожен документ може мати значну кількість варіантів – проект документа, проміжні, робочі версії та фінальну версію, причому різні версії одного й того ж документа можуть мати статус вхідного, внутрішнього та вихідного документів.

Підтип науково-технічних документів є унікальним і притаманним лише НУ, інші три категорії (у дещо змінній формі) придатні для застосування по відношенню до підприємств інших напрямів діяльності.

Ключові слова для конкретного типу документів формуються наступним чином: відбувається наслідування ключових слів від типу документів більш високого рівня та вживаються ключові слова, притаманні даному конкретному типу документів. Наприклад, постанова, отримана від НАНУ, матиме наступні ключові слова: “Документ”, “Вхідний документ”, “Постанова”, “Постанова від НАНУ”. Схема зіставлення списку ключових слів для конкретного документа представлена на Рис. 1.

Формування списку ключових слів має властивості наслідуваності, однозначності та несуперечності. Однозначність відповідає за те, що кожен повний набір ключових слів дає змогу однозначно ідентифікувати тип документа, якому цей

набір відповідає. Несуперечність означає, що ключові слова кожного рівня поставлені у відповідність лише одному типу документів даного рівня.

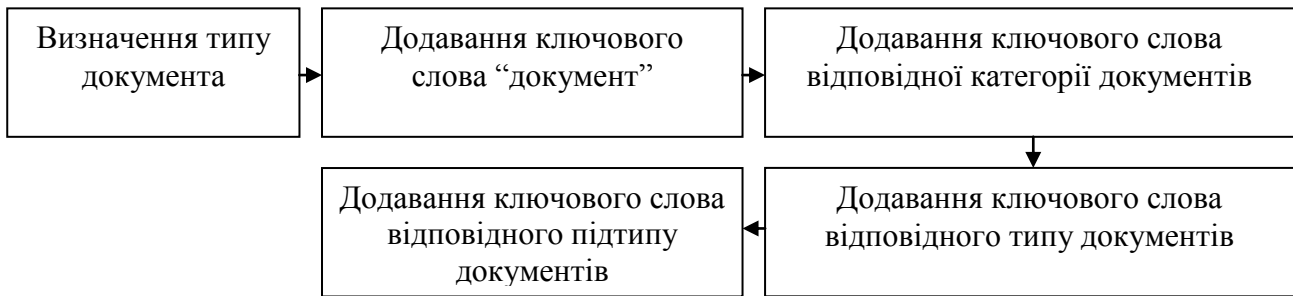

Рис. 1. Схема формування ключових слів у СЕД НУ

Основні вимоги до системи ЕДО [7]. Для інформаційного обміну СЕД повинна:

- включати обчислювальну мережу (з робочими місцями);
- взаємодіяти з електронною поштовою системою і автоматизованими засобами управління НУ;
- допускати цілодобовий режим функціонування;
- мати засоби діагностики й індикації поточного стану системи, ресурсів, що використовуються;
- дозволяти нарощувати кількісні функціональні характеристики системи;
- забезпечувати зміну характеристик, параметрів, адресатів передачі документів і т.п. залежно від зміни регламенту документообігу НУ (норм, правил, порядку, форматів і т.п.);
- будуватись на основі апаратних платформ, що масштабуються, зокрема, технологічно простої заміни серверів і пристроїв зберігання інформації на більш продуктивні;
- забезпечувати з достатньою точністю розпізнавання документів на українській, російській і основних європейських мовах, а також повнотекстову індексацію текстового документа.

Особлива увага має надаватися обсягам зберігання, одночасному доступу до документів і термінам їх зберігання. Тому рекомендований склад програмних інструментальних і технологічних засобів СЕД НУ, а також засобів реалізації процедур роботи з документами може бути представлений таким чином:

- засоби для введення паперових документів і розпізнавання образів;
- засоби для створення електронних документів;
- засоби для організації і роботи з електронним архівом;
- технологічні засоби, орієнтовані на управління документообігом;
- технологічні засоби, орієнтовані на управління документами;
- інструментальні засоби розробки додатків, що реалізують специфічні функції і технології роботи з документами.

На кожний документ в електронному архіві заповнюється реєстраційна картка. Набір атрибутів у картці для різних типів документів може розрізнятися.

Таким чином, якщо на основі вищенаведених даних представити СЕД як сукупність базових модулів, вона отримує наступного вигляду (Рис. 2).

Ця структура в цілому є універсальною для будь-яких типів підприємств. Для реалізації особливостей діяльності конкретного підприємства слід внести до структури СЕД потрібні додаткові модулі.

Щоб забезпечити захист електронного обміну даними [9], необхідно застосувати деякі механізми безпеки системи ЕДО:

- автентифікація інформаційних об’єктів, з якими здійснюється зв’язок. Найчастіше для неї застосовуються криптографічні алгоритми;
- контроль доступу, що дозволяє визначати для кожного файлу і для прикладної програми легітимних користувачів та їх права;
- конфіденційність. Звичайно досягається криптографічними методами: інформація шифрується так, щоб унеможливити її зчитування для зловмисників;
- збереження цілісності інформації – методи захисту від спотворення або знищення документа чи його частини. Основане на завадозахищеному кодуванні та криптографії;
- відновлення, що забезпечує працездатність системи після усунення виникаючих проблем з безпекою;
- нагляд за мережею. За допомогою цього механізму можна виявити відхилення від норми технічних параметрів систем передачі інформації (наприклад, збої в електроживленні), а в деяких випадках і спроби проникнення;
- ведення облікових журналів. Дозволяє відтворити послідовність виконання операцій.
- відмітки часу в повідомленнях. Дають можливість уникнути повтору послідовності операцій.

Рис. 2. Структура системи ЕДО

Тепер на основі вищезазначених механізмів та структурних елементів побудуємо архітектуру СЕД в НУ. Згідно з виділеними підтипами документів в архітектурі можна виділити вхідний, вихідний та внутрішній рух документів.

Почнемо формування архітектури СЕД НУ з архітектури вхідного потоку документів (Рис. 3). Усі вхідні документи спочатку поступають до канцелярії. Там вони (крім періодичних видань) отримують вхідний номер. Після цього копія кожного з цих документів повинна поступати до архіву вхідних документів. Далі усі вхідні документи (окрім періодичних видань, що виписані конкретними співробітниками) надходять до директора НУ.

Побудуємо архітектуру вихідного потоку документів системи ЕДО в НУ, при цьому варто ввести таке поняття, як проміжна посадова особа (Рис. 4). Під проміжною посадовою особою частіше за все розуміють начальника відділу, начальника сектору чи наукового секретаря, які отримують завдання від директора установи чи його заступника та передають його кінцевим виконавцям.

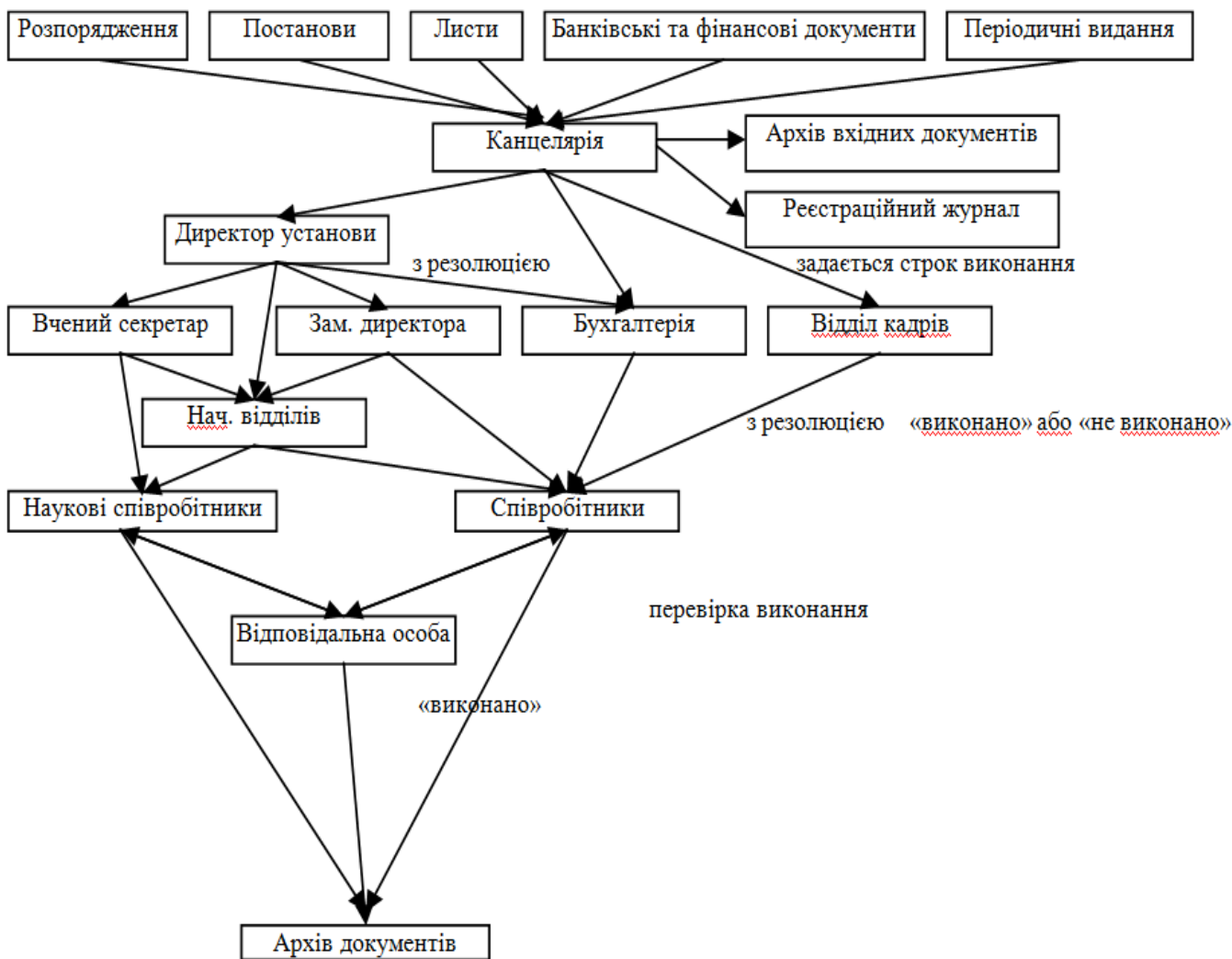

Рис. 3. Архітектура вхідного потоку документів системи документообігу

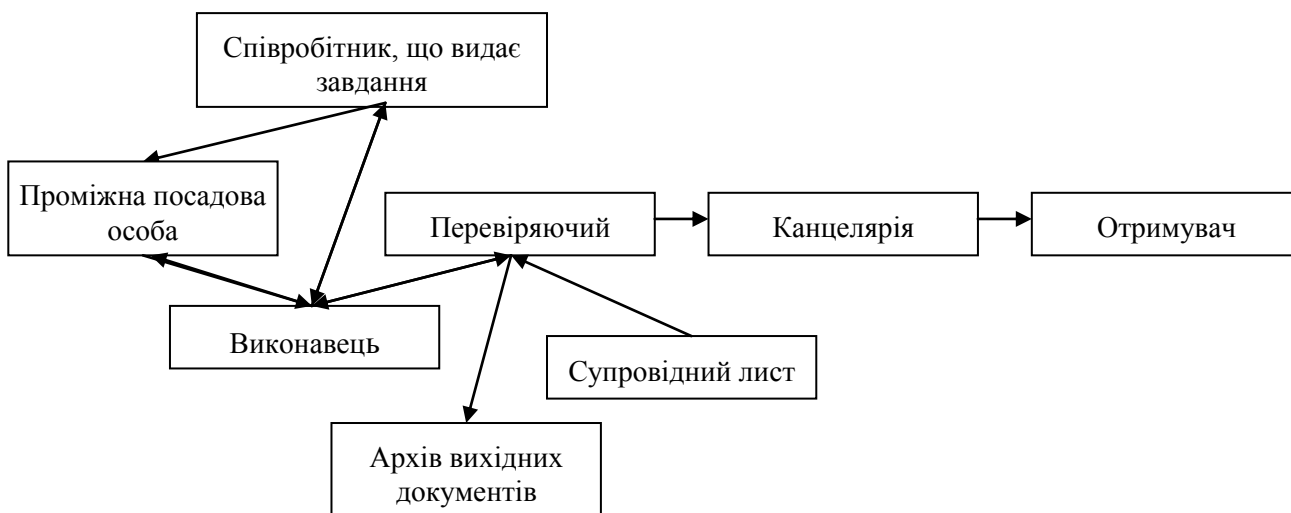

Рис. 4. Архітектура вихідного потоку документів у НУ

На основі цієї архітектури розглянемо рух документів у СЕД НУ на типовому прикладі вхідного документа – постанови Кабінету Міністрів України стосовно наукової діяльності (Рис. 5):

Рис. 5. Типовий “життєвий шлях” документа в НУ

Представимо тепер типовий “життєвий шлях” документа в НУ у вигляді блок-схеми для більш наглядного її сприйняття (Рис. 6).

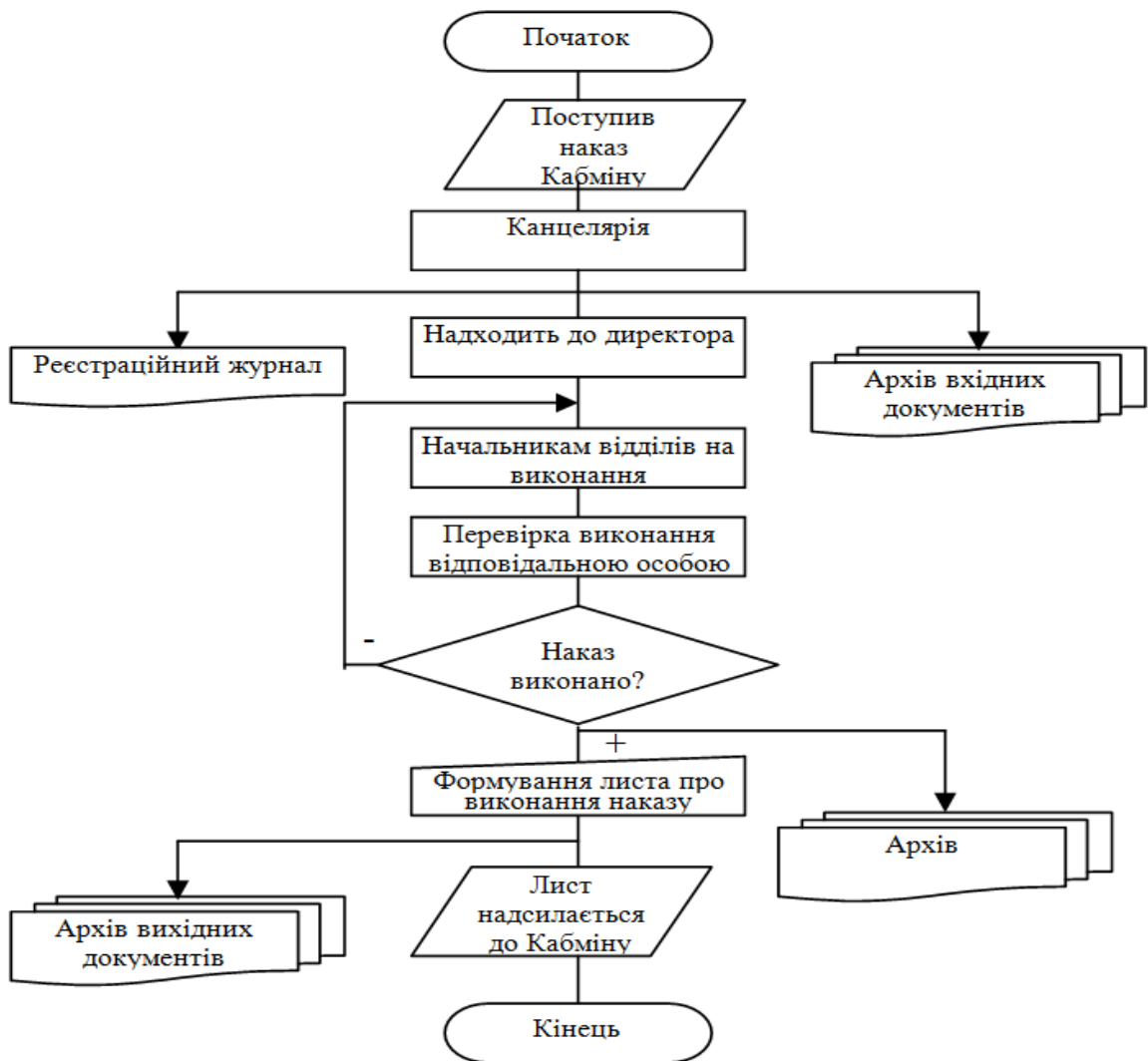

Рис. 6. Блок-схема типового “життєвого шляху” документа в НУ

Тепер розглянемо питання архітектури СЕД НУ на більш високому рівні. Після впровадження системи ЕДО в установі буде спрощено процес її взаємодії з іншими установами, де ця система вже встановлена, завдяки можливості стандартизованого обміну інформацією між ними [10]. Представимо розроблену архітектуру потоку науково-технічних документів у НУ в загальному вигляді (Рис. 7).

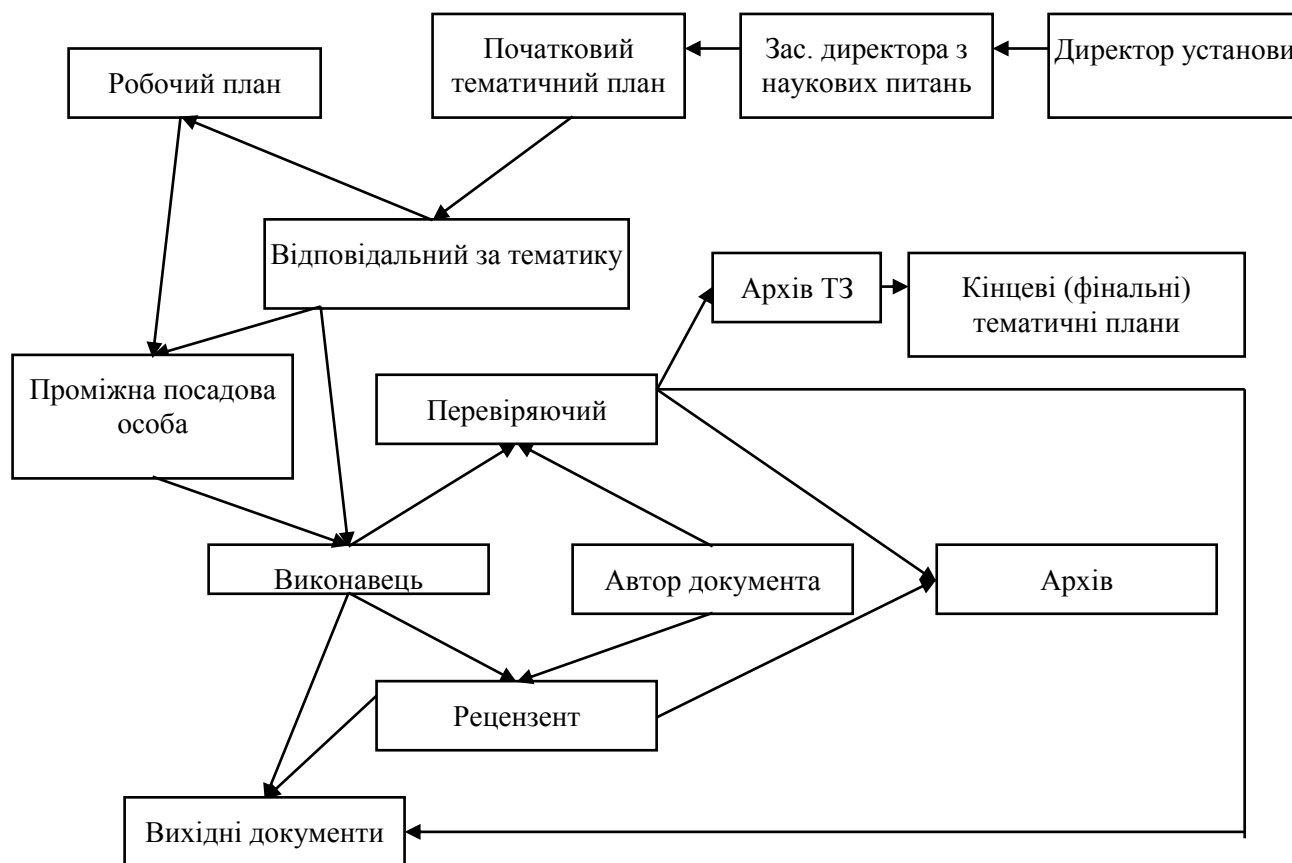

Рис. 7. Архітектура потоку науково-технічних документів у НУ

Висновки.

Таким чином, в даній статті була побудована архітектура потоку науково-технічних документів системи електронного документообігу, що враховує особливості їх застосування в наукових установах. Побудова та впровадження систем ЕДО згідно з пропонованою архітектурою дозволить підвищити ефективність використання СЕД в НУ. При цьому слід зазначити наступне:

1. Не всі системи ЕДО, присутні на сьогоднішньому ринку, мають достатню гнучкість для реалізації запропонованої архітектури.

2. Питання ступеня підвищення ефективності СЕД в НУ після впровадження запропонованої архітектури потребує додаткового дослідження.

Крім того, найбільшого ефекту можна буде досягти шляхом впровадження стандартизованої СЕД в НУ усіх рівнів, починаючи з Національної академії наук України (НАНУ). В цьому випадку весь науковий документообіг у країні стане безпаперовим, це спростить наукову взаємодію між різними НУ всіх рівнів, з науковим керівництвом установи з НАНУ та зробить її прозорою для користувачів. Пересилання електронних повідомлень буде виконуватись з використанням стандартизованих процедур та протоколів взаємодії.

Використана література

1. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 36. – Ст. 275 : із змінами, внесеними згідно із Законом № 2599-IV (2599-15) від 31.05.05 р. // ВВР. – 2005. – № 26. – Ст. 349.
2. Об электронной цифровой подписи : Федеральный закон Российской Федерации от 10 января 2002 года № 1-ФЗ // Собрание законодательства. – 2002. – № 2. – Ст. 127.
3. Поліновський В.В., Огурцов М.І. Впровадження системи електронного документообігу в науковій організації // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4. – С. 60 – 69.
4. Куперштейн В.И. Современные информационные технологии в делопроизводстве и управлении / В.И. Куперштейн. – СПб. : БХВ, 1999. – 248 с. : ил.
5. Кобелькова Л.А. Документация в информационном обществе: электронное делопроизводство и электронный архив // Отеч. архив. – 2000. – № 1. – С. 110 – 112.
6. Перелік документів, що утворюються в діяльності НАН України та її установ, із зазначенням строків зберігання документів : науково-нормативне видання. – К.: Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, 2005. – 280 с.
7. Круковский М.Ю. Методология построения композитных систем документооборота // Математичні машини і системи. – 2004. – № 1. – С. 101 – 114.
8. Юмин И.Ф. Электронные документы и архивы : теория и практика // Отеч. арх. – 1999. – № 3. – С. 109 – 112 .
9. Вершинин А.И. Электронный документ : правовая форма и доказательство в суде : учеб.-практ. пособие / А.П. Вершинин. – М. : Городец, 2000. – 247 с.
10. Круковский М.Ю. Практичний розрахунок ефективності системи електронного документообігу // Системи підтримки прийняття рішень. – 2006. – № 2. – С. 149 – 163.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 34.096 (477)

СУХИЦЬКА Н.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави та права Університету “Україна”

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті проаналізовані основні етапи інтеграції України до ЄС, підкреслено позитивні та негативні сторони цього процесу. Досліджено основні вимоги, які висуває ЄС до України на шляху входження її у європейський простір. Розкрито сучасний стан та перспективи розвитку поглибленої співпраці Україна – ЄС.

Ключові слова: інтеграція, європейський простір, трансформація, імплементація, міжнародні стандарти, регіоналізація, ратифікація, угода, європейське співробітництво.

Аннотация. В статье проанализированы основные этапы интеграции Украины в ЕС, подчеркнута положительная и отрицательная стороны этого процесса. Исследованы основные требования, которые предъявляет ЕС к Украине на пути вхождения ее в европейское пространство. Раскрыто современное состояние и перспективы развития углубленного сотрудничества Украина – ЕС.

Ключевые слова: интеграция, европейское пространство, трансформация, имплементация, международные стандарты, регионализация, ратификация, соглашение, европейское сотрудничество.

Summary. The article analyzes the main stages of Ukraine's integration into the EU, making accents on the positive and negative aspects of this process. It shows the basic requirements that the EU makes to Ukraine on the path into the European area. It reveals the present situation and prospects deeper cooperation between Ukraine and EU.

Keywords: integration, the European area, transformation, implementation, international standards, regionalization, the ratification, the agreement, European cooperation.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасного світового соціально-економічного розвитку є бурхлива динаміка інтеграційних процесів у світі та Європі зокрема. При цьому навіть ті країни, які не входять до складу інтеграційних об'єднань, неминуче відчують на собі їх помітний вплив. На європейському континенті таким інтеграційним угрупованням є Європейський Союз, розширення якого приведе до того, що за декілька років Україна можливо матиме з Євросоюзом спільний кордон.

Формування сучасної правової системи України у відповідності з міжнародними, зокрема – європейськими правовими стандартами, є процесом складним та багатофункціональним, а тому потребує як глибокого науково-теоретичного аналізу правової дійсності, так і визначення основних напрямів її розвитку.

Слід підкреслити, що проблеми європейської інтеграції віднедавна постійно перебувають у колі наукових зацікавлень не лише зарубіжних учених, а й багатьох вітчизняних правників. Науково-теоретичне підґрунтя дослідження склали наукові праці фахівців в галузі загальної теорії держави та права: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, Г.В. Атаманчука, М.В. Білоконя, А.О. Білоуса, В.Т. Білоуса, Ю.Д. Ільїна, Л.В. Ковалю, М.Н. Курка, К.Б. Левченко, Л.А. Луць, Н.П. Матюхіної, А.В. Омельченка, В.Ф. Опришка, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомирова, Ю.С. Шемчушенка, О.Н. Ярмиша та ін.

Сушицька Н.В., 2012

В своїх працях науковці детально проаналізували нормативно-правову базу стосунків Україна – ЄС, визначили, чим ЄС привабливий для України і чим Україна приваблива для ЄС як економічний партнер, намітили основні заходи щодо подальшої інтеграції України в ЄС. Але також треба зауважити, що на даний час відносини між Україною та ЄС розвиваються доволі хаотично. Наша держава зробила декілька важливих кроків назустріч до євроінтеграції, але й декілька кроків у протилежний бік, тому переосмислення основних питань щодо інтеграції України до ЄС є достатньо актуальною темою на сьогоднішній день.

Метою статті є висвітлення основних подій, які передують інтеграції України до ЄС, аналіз позитивних та негативних сторін цього процесу та дослідження його сучасного стану, перспектив розвитку поглибленої співпраці.

Виклад основних положень. Ідея єдиної Європи займала думки європейських політиків вже тривалий час і лише у другій половині ХХ ст. вона нашла своє практичне втілення.

Інтеграцію вважають вищим етапом регіоналізації (процес, котрий об'єднує національні соціальні утворення у регіональну систему), яка базується на територіальній суміжності держав, між якими активно виникають та розвиваються різноманітні соціальні зв'язки. Термін “інтеграція” (лат. *integratio* – відновлення, поєднання; від *integer* – цілий) тлумачиться як процес взаємного пристосування, розширення [1] або ж об'єднання чогось у єдине ціле [2, с. 193]. У науковій літературі відсутня однозначність визначення як поняття інтеграції, так і її сутності. Усвідомлюючи певні недоліки існуючої теорії інтеграції, М.Н. Курко вважає, що тільки вона робить можливим порівняння форм національної поведінки та ролі соціальних груп, визначає концептуальні межі для характеристики та прогнозування подальшого розвитку інтегрованих цінностей. Інтеграція пропонує реальні методи трансформації, переходу міжнародних систем від анархії до раціонального устрою [3]. Виникненню та розвитку інтеграційних процесів повинні передувати відповідні умови, зокрема: 1) основою економіки країн-учасниць має бути високорозвинене промислове виробництво; 2) учасники цього процесу повинні мати однорідні соціально-економічні устрої (що базуються на ринковій економіці); 3) наявність міцної політичної волі держав, що об'єднуються [4, с. 444].

Слід погодитися з міркуваннями, відповідно до яких інтеграція не усуває, у той же час, суперечностей, які можуть виникати на тій чи іншій її стадії у різних формах, а тому важливим є створення адекватного механізму їхнього узгодження [5, с. 107]. Інтеграція має бути поступовою та взаємовигідною, а цілі інтеграційного об'єднання повинні відповідати інтересам та можливостям учасників. Варто зауважити, що цих засад дотримувалися під час формування Європейського Союзу – наймогутнішого та найдосконалішого інтеграційного об'єднання, завдяки якому ідея інтеграції ефективно реалізується у соціальну практику. При цьому інтеграція передбачає об'єднання економічної, політичної, правової та інших підсистем. Вважається, що сутність нових явищ не відбивається поняттям “міжнародне співробітництво” (“європейське співробітництво”). Саме поняття “інтеграція” передбачає появу нової якості формування європейської соціальної системи, вихід за межі співробітництва з метою утворення єдиної структури, що відрізняється наднаціональними (наддержавними) ознаками. Аналіз основних принципів (засад) теорії інтеграції дає підставу стверджувати, що процес європейської інтеграції, зокрема, є складним, має комплексний характер, передбачає декілька стадій і виявляється у різних формах. Досвід розбудови Європейського Союзу переконливо свідчить про справедливості такої точки зору [3].

Ця інтеграційна модель має таку силу притягання, що Європейське Співтовариство, а зараз – Європейський Союз, майже весь час свого існування знаходиться в процесі розширення. Європейська Комісія зазначає, що у 1993 р. у Копенгагені Рада Європи дала історичну обіцянку, що “країни Центральної та Східної Європи, які того бажають, стануть членами Європейського Союзу. Вступ буде можливим, як тільки асоційована країна буде у змозі виконати зобов’язання, пов’язані з членством, тобто буде відповідати певним економічним і політичним умовам” [6]. До копенгагенських критеріїв належить наступне: демократія і верховенство права; права людини і захист національних меншин; економічна політика; здатність виконувати зобов’язання, що випливають із членства ЄС. Заява Ради Європи, що була зроблена на вищому політичному рівні, була серйозною обіцянкою, і у ЄС її дотримуються. У своєму Звіті Європейська Комісія наголошує, що розширення Європейського Союзу на основі постанов Ради Європи в Люксембурзі (1997 р.) та Гельсінкі (1999 р.) має політичний, історичний і моральний виміри, що мають безпрецедентний розмах. Це більше, ніж просто розширення. Мова вже йде про об’єднання всього європейського континенту. Європа – на шляху від роздробленості до єдності, від схильності до конфліктів – до стабільності; від економічної нерівності – до кращих життєвих стандартів у різних частинах Європи [7].

Починаючи з 1991 року, коли Україна здобула незалежність, відносини між нею та Європейським Союзом розвиваються досить динамічно. Україна є пріоритетною країною-партнером в рамках Європейської політики сусідства (ЄПС) та Східного партнерства. ЄС, в свою чергу, є найбільшим донором в Україні.

Україна стала першою країною на теренах СНД, що уклала Угоду про партнерство і співробітництво з Європейським Союзом (16 червня 1994 р.), де було визначено правовий механізм взаємодії між двома сторонами. У 1994 – 1996 роках ЄС ухвалив Спільну позицію щодо України (28 листопада 1994 р.) і План дій (6 грудня 1996 р.), які висловлювали підтримку незалежності, територіальної цілісності, демократичних політичних та економічних перетворень в Україні та її інтеграції до світової економіки, 1 березня 1998 року Угода про партнерство і співробітництво набула чинності, незабаром 11 червня 1998 р. Указом Президента України було затверджено “Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу”, розраховану на період до 2007 року. Набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі було проголошено стратегічною метою, а отримання статусу асоційованого члена ЄС – головним зовнішньополітичним пріоритетом України [8].

У 1998 – 1999 роках було сформовано інституційну базу співпраці згідно з Угодою про партнерство і співробітництво (УПС) і проведено перші засідання Ради (8 – 9 червня 1998 р.) і Комітету (5 листопада 1998 р.) з питань співробітництва між Україною та ЄС, відповідних підкомітетів, а також перше робоче засідання Комітету парламентського співробітництва (30 листопада – 1 грудня 1998 р.). Регулярні консультації між Україною і “Трійкою” ЄС та саміти Україна – ЄС стали нормою двосторонніх взаємин.

На відміну від інших центрально-східноєвропейських країн, які мають з Європейським Союзом угоди про асоційоване членство, а більшість з них уже розпочали безпосередні переговори про вступ до нього, в УПС прямо не йдеться про перспективи приєднання України до ЄС. Не визначено перспективи набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі і в Спільній стратегії ЄС щодо України, ухваленій на Гельсінському саміті Євросоюзу 11 грудня 1999 року. Разом з тим у цьому документі Європейський Союз вперше визнав “європейські прагнення України” і привітав її “проєвропейський вибір”. Ухвалюючи Спільну стратегію щодо України,

розраховану на чотирирічний термін, Європейська Рада визнала, що успішна та стабільна Україна якнайліпше відповідає інтересам Європейського Союзу, було, зокрема, підкреслено, що повне виконання Угоди про партнерство і співробітництво є передумовою успішної інтеграції України до Європи [9].

Очевидно, що сучасні слабкі євроінтеграційні позиції України та її невідповідність політичним і економічним критеріям для вступу до ЄС є закономірним результатом непослідовності і зволікання у здійсненні реформ. Роки стояння на місці залишили Україну позаду тих країн Центральної і Східної Європи, які наполегливо здійснювали складні ринкові перетворення. Домінування “декларативної” і брак “імплементативної” культури в органах виконавчої влади, слабка інституційна і функціональна закріпленість пріоритетності політики європейської інтеграції у повсякденній діяльності Уряду, неефективні механізми міжвідомчої координації і моніторингу виконання ухвалених рішень, низький рівень фахової підготовки і знань державних службовців навіть вищої ланки того, що стосується європейської інтеграції, негативно впливають на реалізацію Угоди про партнерство і співробітництво та Стратегії інтеграції до ЄС.

Правовою основою сьогоденних відносин між Україною та ЄС залишається Угода про партнерство та співробітництво (УПС). Рухаючись від співробітництва в напрямку поступової економічної інтеграції та поглиблення політичних зв'язків, у березні 2007 року було розпочато переговори щодо укладення нової Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка замінить Угоду про партнерство та співробітництво. Угода про асоціацію значно розширює стосунки між ЄС та Україною в усіх сферах співпраці, а також сприяє створенню першої поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі в цьому регіоні.

До ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС співробітництво здійснюватиметься на основі Порядку денного асоціації, затвердженого в листопаді 2009 року. Угода про асоціацію, практичний інструмент, що замінює План дій України та ЄС, визначає ключові пріоритети реформ, яким Україна має приділити увагу протягом найближчих років задля того, щоб повністю скористатися можливостями поглибленої співпраці з ЄС і поліпшеного доступу до ринків, що передбачено Угодою про асоціацію. Порядок денний асоціації передбачає створення Спільного комітету на рівні старших посадових осіб для здійснення огляду поступу в реалізації пріоритетів у процесі реформ, визначених у цьому документі, та періодичне коригування його відповідно до змін, що відбуваються [10, с. 9].

Зараз в українському суспільстві існує потенціал зміцнення європейської орієнтації населення. Можливо, ставлення громадян України буде визначатися не геополітичними перевагами безпосереднього сусідства з ЄС, а конкретними результатами співробітництва із розширеним Євросоюзом і тим, чи є спроможність мінімізувати можливі негативні наслідки його розширення для України. Наслідки процесу розширення ЄС для України будуть головним чином визначатися, з одного боку, внутрішніми інституційними та структурними перетвореннями в Євросоюзі у його розширеному вигляді, стратегією зовнішніх відносин ЄС на східному напрямку, а з іншого – спроможністю України до ефективних інституційних та структурних перетворень всередині країни. Тобто ключ української євроінтеграції слід шукати, скоріше, не у Брюсселі, а в Києві.

На цьому і наголосив Голова представництва Євросоюзу в Україні Жозе Мануель Пінту Тейшейра, який зазначив: “Ніхто не ставить під сумнів європейську ідентичність українців, Україна є інтегральною частиною Європи. Так, вона не є нині інтегральною частиною ЄС і його інституцій. Але саме Україна має зробити необхідну роботу для того, аби інтегруватися до Євросоюзу”. Жозе Мануель Пінту Тейшейра відверто зауважив, що

внесення до тексту Угоди про асоціацію положення про перспективи членства України в ЄС поки що не можливо. Розвиток політичної ситуації, очевидні недоліки з дотриманням Україною основоположних для ЄС принципів дуже послаблюють її позицію в цьому питанні [11, с. 20].

У той же час трансформація ЄС може принести багато проблем для України. Безумовно, що характер і рівень співробітництва України з розширеним ЄС, перспектива української євроінтеграції буде залежати передусім від внутрішніх трансформацій в Україні, від створення умов для стабільного демократичного розвитку, підйому вітчизняної економіки.

Прямування ЄС на схід буде супроводжуватися введенням візового режиму із сусідніми країнами-кандидатами, зміцненням прикордонного контролю, посиленням боротьби з нелегальною міграцією, що торкається інтересів мільйонів українців. Посилення боротьби з нелегалами в розширеному Євросоюзі, встановлення на його кордонах антиімміграційних бар'єрів у вигляді жорсткого прикордонного та візового режимів (якщо не будуть активізовані спільні зусилля і не збільшиться допомога Україні) можуть значною мірою перекласти ці транснаціональні проблеми на Україну. Україна може перетворитися у державу-скопище нелегалів, що буде дестабілізувати її внутрішню ситуацію. Внаслідок цього виникає зона нестабільності безпосередньо на кордонах Європейського Союзу. Слід зазначити, що візовий режим перетинання кордонів, процедури прикордонного контролю, заходи щодо ліквідування нелегальної міграції – звичайна міжнародна практика. Але у ситуації України введення віз сполучається із проблемами внутрішнього характеру. У зв'язку з цим необхідно мінімізувати негативний вплив заходів країн ЄС на українських громадян – у першу чергу, приведення у відповідність зі стандартами Євросоюзу внутрішньої соціально-економічної ситуації в Україні. З іншого боку, необхідно здійснити відповідні адаптаційні заходи раніше, ніж вводити візовий режим з Україною: розширити мережу консульських установ, спростити процедуру оформлення документів, встановити оптимальну вартість віз.

Із розширенням ЄС західні кордони України є східними кордонами Євросоюзу. Це – якісно нова політична ситуація, яка значною мірою буде визначати як характер контактів з ЄС, так і перспективи подальшого розвитку України. Цілком зрозуміло, що в інтересах ЄС – забезпечити мир та стабільність навколо своїх кордонів, мати своїми сусідами стабільні, демократичні й економічно розвинуті держави з дружньою зовнішньою політикою, яку можна прогнозувати [12]. Тому слід чекати збільшення політичного тиску ЄС на Україну, передусім у напрямку зміцнення демократичних інститутів, забезпечення прав людини, свободи ЗМІ, посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією у владних структурах. Вважаємо, що прямування ЄС до українських кордонів на фоні розвитку Загальної європейської політики безпеки та оборони дозволить Україні взяти більш активну участь у зміцненні безпеки на континенті. Саме у сфері безпеки Україна вже сьогодні може зробити реальний внесок у забезпечення стабільності у зоні інтересів ЄС – по лінії миротворчості, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, стратегічних транспортних перевезень і т. ін. Загалом, наближення ЄС до українських кордонів об'єктивно зміцнює вплив європейської спільноти на Україну. У політичному плані цей процес можна вважати позитивним, оскільки він сприяє впровадженню в Україні європейських стандартів.

Взагалі, поглиблення відносин між ЄС та Україною має велике значення для обох сторін; визнає прагнення України, які випливають із статті 49 Лісабонського договору, за умови дотримання всіх критеріїв, зокрема, поваги до принципів демократії, прав людини, фундаментальних свобод і верховенства права.

Принципова важливість парламентських виборів в Україні, які відбудуться 28 жовтня 2012 року як для демократичного розвитку країни, так і для подальшого розвитку відносин України з ЄС. Українська влада повинна вжити всіх необхідних заходів з метою забезпечення демократичних, вільних і чесних виборів у відповідності із стандартами ОБСЄ, що є однією із передумов для підписання і подальшої ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Виборча кампанія, як і безпосередньо процес голосування, повинна відбуватися у відповідності з міжнародними стандартами, які Україна визнає. Резолюція Європарламенту від 24.05.2012 року закликає українську владу до цивілізованого вирішення ситуації із засудженими за політичними мотивами лідерами політичної опозиції, зокрема, їх негайного та беззаперечного звільнення з-під арешту та забезпечення їх правом брати участь в парламентських виборах восени 2012 року; вкотре закликає, в цьому зв'язку, Верховну Раду України проявити політичну волю та вилучити з кримінального законодавства України положення, згідно з якими кримінальна відповідальність для політиків настає за прийняття ними політичних рішень, що не відповідає європейським стандартам і є залишком радянського минулого [13].

Висновки.

Євроінтеграція є важливим засобом модернізації країни та наближення її до сучасних європейських стандартів. Для трансформації співробітництва України та ЄС у європейську інтеграцію потрібна якісно нова державна політика у сфері європейської інтеграції, яка має формуватися та реалізовуватися як двоєдиний зважений стратегічний курс держави – створення внутрішніх передумов щодо набуття Україною членства в ЄС та всебічне співробітництво з ЄС задля стабільності та розвитку єдиного європейського простору безпеки.

Зазначимо, що Україна досягла значного прогресу на шляху до євроінтеграції за останній час. Серед основних результатів – парафування Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, затвердження плану адаптації законодавства України до законодавства ЄС, прийняття близько 90 % актів законодавства, необхідних для переходу від першого законодавчого до другого імплементаційного етапу виконання Плану дій по лібералізації візового режиму з ЄС тощо.

Використана література

1. Юридическая энциклопедия ; общ. ред. Тихомирова М.Ю. – М. : Тихомиров М.Ю., 1998. – 525 с.
2. Новий словник української мови. – К., 1998. – Т. 2. – 283 с.
3. Курко М.Н. Діяльність Міністерства внутрішніх справ України щодо європейської інтеграції : організаційно-правові засади : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / М.Н. Курко. – Національний університет внутрішніх справ, Харків, 2004.
4. Борко Ю., Буторина О. От Европейского Союза – к Соединенным Штатам Европы? // Европейский Союз на пороге XXI века : выбор стратегии развития. – М., 2001. – 485 с.
5. Ильин Ю.Д. Лекции по истории и праву Европейского Союза. – Харьков : Фирма “Консум”, 1998. – 156 с.
6. Рекомендація Європейської комісії щодо критеріїв вступу до Європейського Союзу, 1993 р., м. Копенгаген. – Режим доступу : [//www.europa.eu.int/comm/external_relations/ukraine/csp/index_csp_old.htm](http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ukraine/csp/index_csp_old.htm)
7. Про успіхи країн-кандидатів на вступ у ЄС на шляху їх інтеграції : Звіт Європейської комісії від 8 листопада 2000 р. – Режим доступу : [//www.europa.eu.int/comm/external_relations/ukraine/csp/index_csp_old.htm](http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ukraine/csp/index_csp_old.htm)

8. Україна на міжнародній арені : збірник документів : в 2-х т. – К., 1996 – 1997, т. I.
9. Бутейко А. Наше майбутнє – наш вибір // Віче. – 2001. – № 3.
10. Стратегія та пріоритети співробітництва ЄС – Україна. ЄС – Україна : партнерство заради майбутнього. – (Представництво Європейського Союзу в Україні). – К. : ТОВ “Комунікаційна група “ПРТ”, 2011. – 36 с.
11. Найголовнішим є результат реформ, а не розмови про них : інформаційне видання / Євробюлетень. – № 10. – (Представництво Європейського союзу в Україні). – К. : ТОВ “Новий друк”, 2011 (жовтень). – 26 с.
12. Аналітична доповідь Центру Разумкова на міжнародній конференції “Розширення ЄС : наслідки для України” (2001 р.). – Режим доступу : // www.europa.eu.int/comm/external_relations/ukraine/intro/ip04_1071.htm
13. Заключна заява та рекомендації Дев’ятого засідання Комітету парламентського співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Страсбург (13 – 14 червня 2012 р.). – Режим доступу : // www.comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=53867&cat_id=45826

~~~~~ * * * ~~~~~

І н ф о р м а т и з а ц і я   т а   і н ф о р м а ц і й н і   т е х н о л о г і ї

УДК 681.3: 519.8

ЛАНДЕ Д.В., доктор технічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділом Інституту проблем реєстрації
інформації НАН України

ФУРАШЕВ В.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
заступник директора Науково-дослідного інституту
інформатики і права НАПрН України

**ІНДЕКСИ МЕДІАПРИСУТНОСТІ І ПОРІВНЯННЯ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ**

Анотація. Про застосування індексів медіаприсутності і порівняння при дослідженнях в інформаційному просторі.

Ключові слова: індекси порівняння, індекси медіаприсутності, інформаційний простір, контент-моніторинг, монополізм.

Аннотация. О применении индексов медиаприсутствия и сравнения при исследованиях в информационном пространстве

Ключевые слова: индексы сравнения, индексы медиаприсутствия, информационное пространство, контент-мониторинг, монополізм.

Summary. About application of indexes of media presence and comparison at researches in information space.

Keywords: indexes of comparison, indexes of media presence, information space, content-monitoring, monopolism.

Постановка проблеми. Під час проведення аналітичних досліджень велику увагу приділяють присутності в інформаційному просторі організацій, брендів, політичних партій, інших об'єктів. Для незалежної цифрової оцінки рівня присутності об'єктів в інформаційному просторі пропонується застосовувати підходи, що застосовуються в економіці при визначенні економічного монополізму, які базуються на дослідженнях Лоренця, Джині, Гувера, Гейла тощо.

Метою роботи є дослідження методів оцінки рівня присутності об'єктів в інформаційному просторі.

Виклад основних положень. Зупинимось на змісті зазначених індексів більш детально, маючи на увазі той факт, що там, де в “чистій” економіці застосовують слово “прибутки”, будемо вважати доцільним використання терміну “рівень медіаприсутності”.

Крива Лоренця [1] – це графічне зображення функції кумулятивного розподілу. Вона була запропонована американським економістом Максом Отто Лоренцом в 1905 році як показник нерівності в доходах населення. Крива Лоренця – це представлення функції кумулятивного розподілу, в якому акумулюються долі медіаприсутності. У прямокутній системі координат крива Лоренця є опуклою вниз і проходить під діагоналлю одиничного квадрата, розташованого в I координатних чвертях.

У разі рівного розподілу медіаприсутності кожна група об'єктів зустрічається в інформаційному просторі кількістю разів, пропорційну своїй чисельності. Такий випадок описується кривою рівності (line of perfect equality), прямої, що сполучає початок

координат і точку (1;1). У разі повної нерівності (коли лише один об’єкт представлений в інформаційному просторі) крива (line of perfect inequality) спочатку “прилипає” до осі абсцис, а потім з точки (1;0) “злітає” до точки (1;1). Крива Лоренця розташована між кривими рівності і нерівності.

З кривої Лоренця можна вивести кількісні показники нерівності, наприклад коефіцієнт Джіні та індекс Гувера (який ще називають індексом Робін Гуда).

Коефіцієнт Джіні [2] – це статистичний показник, що свідчить про ступінь розшарування об’єктів по відношенню до якої-небудь ознаки, що вивчається (наприклад, по рівню представлення в інформаційному просторі).

Ця статистична модель була запропонована і розроблена італійським статистиком і демографом Коррадо Джіні і опублікована в 1912 році в його праці “Варіативність і мінливість ознаки”.

Коефіцієнт Джіні розраховується як відношення площі фігури, утвореної кривою Лоренця і кривою рівності, до площі трикутника, утвореного кривими рівності і нерівності. У разі повної рівності коефіцієнт буде рівний 0; у разі повної нерівності він буде рівний 1. Коефіцієнт можна розрахувати по формулі:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N |y_i - y_j|}{2N^2 \bar{y}},$$

де: G коефіцієнт Джіні N – число об’єктів;

y_k – частка ознак об’єкту k ;

$\bar{y}$ – середнє арифметичне часткою значень ознаки.

Застосування коефіцієнта Джіні надає можливості:

- порівнювати розподіл ознаки в сукупностях з різним числом одиниць;
- може використовуватися для порівняння розподілу ознаки між різними сукупностями об’єктів;
- дозволяє відстежувати динаміку нерівномірності розподілу ознаки в сукупності на різних етапах динаміки розвитку.

До недоліку коефіцієнта Джіні слід віднести його деяку неінваріантність щодо обсягів сукупності, що досліджується. Так, чим на більшу кількість груп поділена одна і та ж сукупність, тим вище для неї значення коефіцієнта Джіні.

Індекс Робін Гуда (Robin Hood index), також відомий як індекс Гувера (Hoover index) [3], – це ще один показник нерівності по параметрах, що має зв’язок з кривою Лоренця. Він рівний тій частці параметра в сукупності об’єктів, яку необхідно перерозподілити для досягнення рівності. Графічно він може бути представлений як щонайдовший вертикальний відрізок, що сполучає фактичну криву Лоренця з лінією рівності (бісектрисою I координатних чвертей).

Індекс Гувера також належить напіввідкритому інтервалу [0;1]. Якщо ж рівень присутності в інформаційному просторі неподільний до нескінченності, то говорять про частку, перерозподіл якої максимально наближає дану сукупність об’єктів до рівності.

Індекси Тейла [4], як і коефіцієнт Джіні, можуть приймати значення від 0 (повна рівність) до 1 (повна нерівність). Чим вищий індекс, тим більше нерівномірним є розподіл витрат (або доходу).

Індекси Тейла відносяться до більш загального класу “показників загальної ентропії”.

Індекс обчислюється таким чином:

$$T = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N y_i \ln(y_i),$$

де: y_i – рівень доходу індивіда i .

Загальна формула для “індексів загальної ентропії” (T при $\alpha \rightarrow 1$):

$$GE(\alpha) = \frac{1}{\alpha^2 - \alpha} \left\{ \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_i)^\alpha - 1 \right\}$$

Показник чутливий до змін в нижній частині розподілу, якщо має значення, близьке до нуля; однаково чутливий до змін у всьому діапазоні розподілу, якщо $\alpha \rightarrow 1$ (індекс Тейла); і чутливий до змін у верхній частині розподілу, якщо α приймає більше значення.

Індекс надає більшу вагу групам в нижній частині розподілу, ніж коефіцієнт Джіні, але на відміну від коефіцієнта Джіні, індекси Тейла важко інтерпретувати.

На базі системи контент-моніторингу інформаційних ресурсів мережі Інтернет InfoStream [5] було реалізовано програмний комплекс оцінки присутності об’єктів в інформаційному просторі. На Рис. 1 та 2 наведено криві Лоренця та значення коефіцієнтів Джіні та індексів Робін Гуда за наведеними запитами для таких об’єктів, як компанії (нафтотрейдери та банки, відповідно).

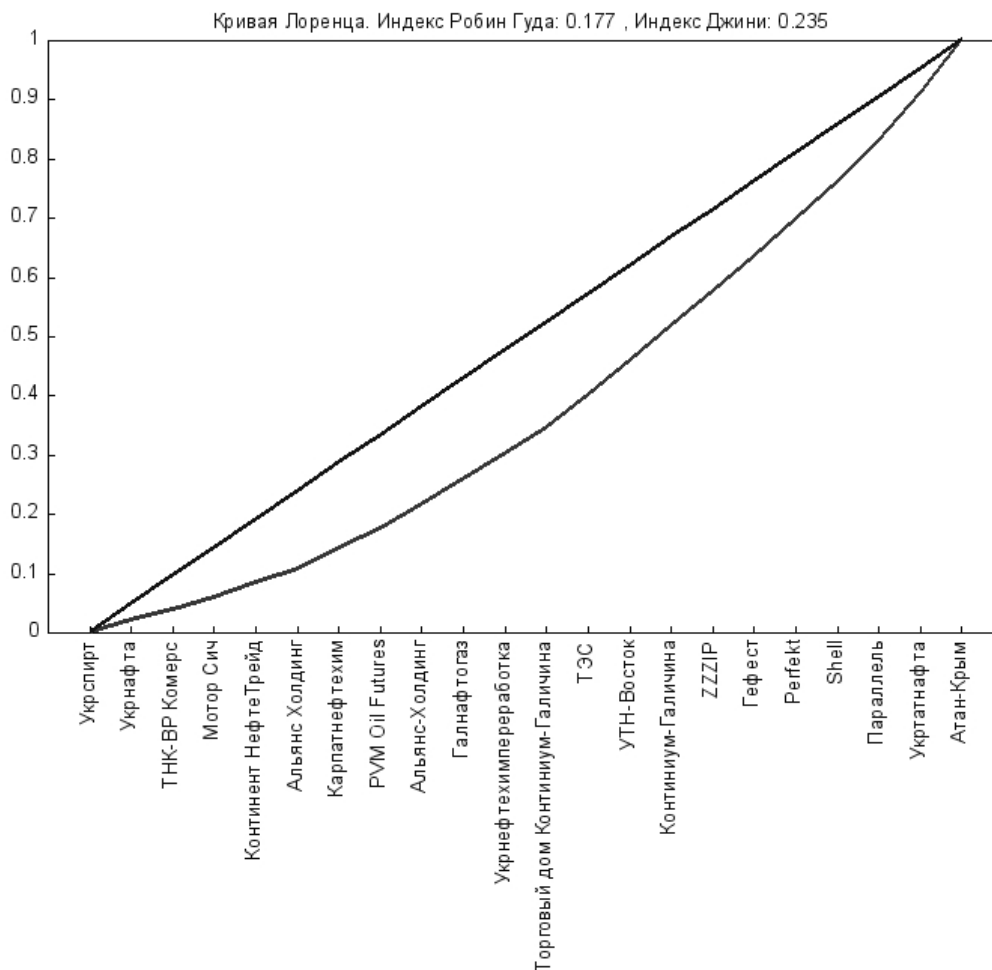

Рис. 1. Медіаприсутність компаній за запитом “Нафтотрейдер Україна”

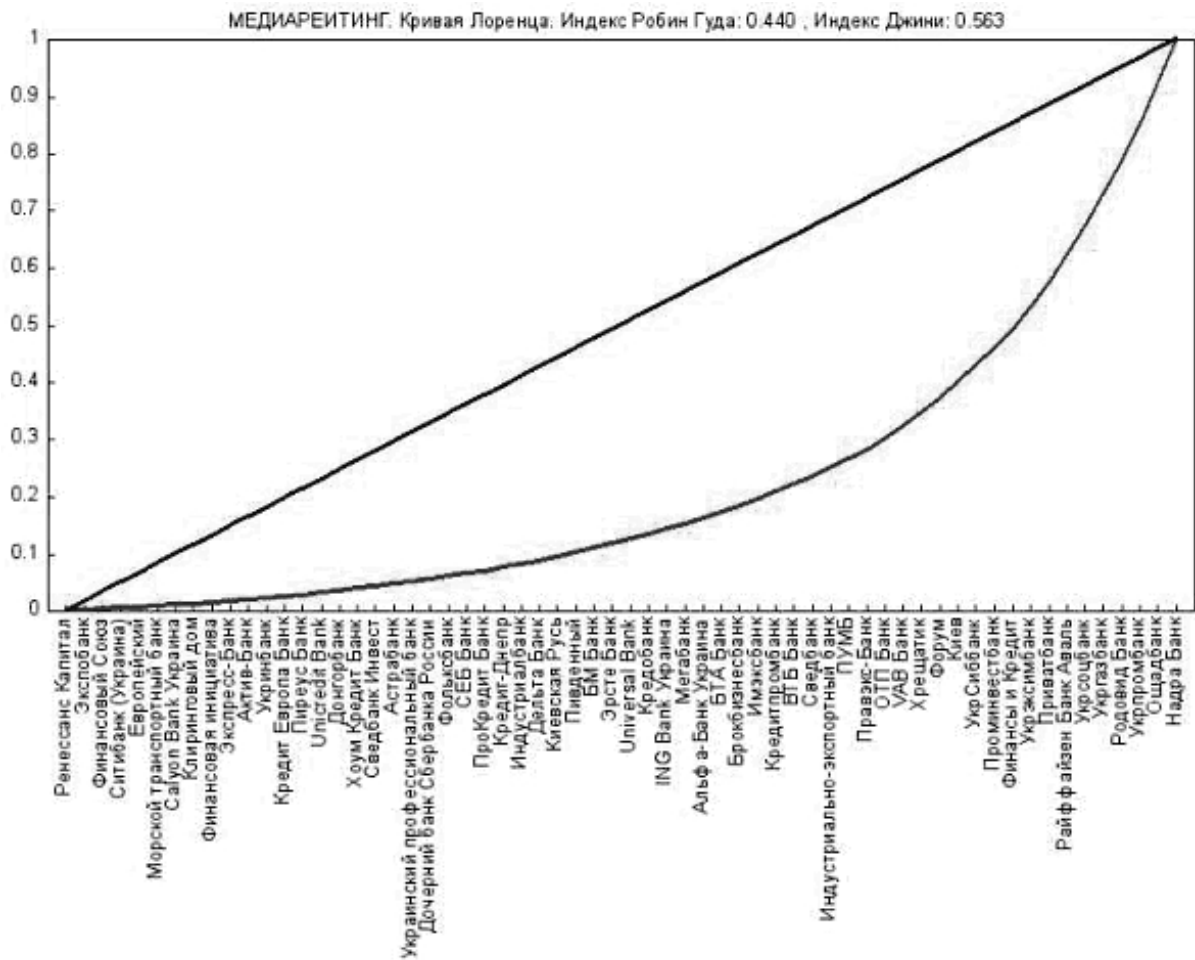

Рис. 2. Медіаприсутність банків (2010 р.)

Індекси порівняння. При проведенні аналітичних досліджень на базі застосування засобів контент-моніторингу інформаційного простору важливе значення має оцінка адекватності застосування саме такого показника, як присутність в інформаційному просторі (або медіаприсутність). Для отримання об’єктивних цифрових оцінок застосовуються індекси, що знайшли на цей час широке застосування у політології та соціології [6].

Нехай досліджується n об’єктів (наприклад, компаній), які впорядковані та пронумеровані. Нехай $(V_1, V_2, \dots, V_n)$ - кількість публікацій в інформаційному просторі, що відносяться до цих компаній, $(R_1, R_2, \dots, R_n)$ – долі цих компаній на визначеному ринку. Нехай загальні суми визначаються таким чином:

$$\sum_{i=1}^n V_i = V, \quad \sum_{i=1}^n R_i = R.$$

Задача складається в знаходженні розподілу кількості публікацій в інформаційному просторі між компаніями у відповідності з долями на ринку.

Уведемо позначення. Нехай $v_i = \frac{V_i}{V}$, $r_i = \frac{R_i}{R}$ – долі медіаприсутності та долі на ринку, відповідно. При $\frac{R_i}{V_i} < \frac{R}{V}$ компанія і недостатньо представлена в інформаційному

просторі, при $\frac{R_i}{V_i} > \frac{R}{V}$ можна стверджувати, що компанія має надмірне представлення в медіапросторі.

У ідеальному випадку компанія має частку медіаприсутності рівну долі на ринку:

$$v_i = r_i, \quad i = \overline{1, n}.$$

У реальності компанії на ринках показують неможливість досягнення рівності між долями медіаприсутності та ринковою.

Множину різних підходів до вимірювання присутності в медіапросторі можна розділити на декілька груп.

Індекси абсолютних відхилень. Перша група індексів характеризує показність за допомогою абсолютних відхилень, тобто різниць між долями на ринку і в інформаційному просторі. Ідеальна показність досягається при $v_i = r_i$, що відповідає нульовому значенню індексів. Можливі два варіанти обліку відхилень: знаходження максимального відхилення і використання деякого усереднювання.

Максимальне відхилення:

$$MD = \max_{i=1, n} |r_i - v_i|.$$

Найпростіший з можливих індексів. Він показує величину спотворення для самої неточно представлені компанії.

Індекс Рє. Цей індекс є середнім арифметичним абсолютних відхилень:

$$I_{Rae} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |r_i - v_i|.$$

Індекс має ясну інтерпретацію: наскільки в середньому кожна компанія не відповідає своєму точному представленню в інформаційному просторі. Але індекс має значний недолік: його значення залежить від числа компаній. Коли число компаній, представлених в інформаційному просторі, індекс приймає дуже низькі значення, що може зовсім не означати хорошу показність.

Квадратичні індекси. Попередня група індексів заснована на середньому арифметичному в різних варіантах. Унаслідок їх лінійності по відхиленнях індекси можуть не відбивати зміну показності при зміні розподілу долей, оскільки однаково враховують великі і малі відхилення.

Квадратичні індекси дозволяють моделювати різне відношення до структури відхилень. Невеликі відхилення в загальному випадку усунути не можна. Якщо в результаті розподілу деякі компанії мають значно вищі абсолютні відхилення від точної частки, ніж інші компанії, то дана ситуація повинна характеризуватися гіршою показністю в інформаційному просторі, ніж рівніший розподіл відхилень. Для віддзеркалення цієї ідеї запропонований відповідний індекс.

Індекс Галлахера. У літературі цей індекс часто називається індексом найменших квадратів (least squares index):

$$Lsq = \sqrt{\frac{1}{2} \sum_{i=1}^n (r_i - v_i)^2}.$$

Зведення в квадрат значно збільшує відмінність між великими і малими відхиленнями в порівнянні із звичайним підсумовуванням. Малі різниці слабкіше впливають на індекс, ніж більші, які сильно збільшують індекс.

У соціально-економічній статистиці розглядаються завдання вимірювання структурних відмінностей. Прикладом може служити порівняння галузевих структур економік різних регіонів, порівняння структури фактичного випуску з планованим. У цій області були розроблені ряд індексів. Виявляється, що ці індекси можна використовувати в завданні вимірювання представлення компаній в інформаційному просторі.

Індекс Гатєва. Індекс розраховується по наступній формулі:

$$I_{Gatev} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (r_i - v_i)^2}{\sum_{i=1}^n (r_i^2 + v_i^2)}}.$$

Індекс приймає вищі значення, коли компанії мають приблизно рівне значення. При цьому, чим кількість компаній більша, а їх значення менше, тим значення індексу вище. Таким чином, індекс чутливіший до малих компаній, ніж індекс Галлахера.

Індекс Салаї. Він був введений при дослідженні відмінностей в структурі використання бюджету часу у різних груп населення і розраховується по формулі, яка може бути використана в даній наочній області:

$$I_{Szalai} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n \left(\frac{r_i - v_i}{r_i + v_i} \right)^2}{n}}.$$

Цей індекс відрізняється від всіх розглянутих вище індексів з цієї групи. Чим значніше компанія, тим більше значення прийматиме $(r_i + v_i)^2$ що приводить до зменшення її внеску в загальній сумі. Це збільшує значущість малих компаній. Індекс Салаї приймає близькі до 1 значення, коли велика кількість компаній не представлена в інформаційному просторі. Таким чином, індекс дуже чутливий до некоректного представництва малих компаній, що помітно відрізняє від всіх інших.

Індекс Алєськерова-Платонова. Індєкси абсолютних відхилень і квадратичні індєкси вимірюють показність через значення відхилень, але рівні перевищення частки в інформаційному просторі над часткою на ринку приводять до різних ефектів з погляду пропорційності. Причиною тому є різна значущість відхилення для великих і малих компаній.

Індекс Алєськерова-Платонова розраховується тільки по компаніях, представлених в інформаційному просторі:

$$R = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k \frac{r_i}{v_i}.$$

Коли частина компаній не присутня в інформаційному просторі (що відповідає реальній ситуації на більшості ринків), то компанії, представлені в ньому в середньому на кожен відсоток частки на ринку, отримують більш за один відсоток представництва в інформаційному просторі. Індекс показує середнє перевищення частки в інформаційному просторі над часткою на ринку для k компаній з ненульовою медіаприсутністю. Якнайкраще значення індексу рівне одиниці, що відповідає відсутності компаній, які не отримали представництва в інформаційному просторі, і повній пропорційності розподілу.

Висновки.

Нерівномірність представлення в інформаційному просторі різних об'єктів тієї самої природи може свідчити про інформаційний монополізм, рекламне засилля тощо.

Важливо знати, як насправді співвідноситься, наприклад, медіаприсутність компанії на визначеному ринку та її реальна доля на цьому ринку. Якщо ці величини корелюють, має сенс займатися вивченням медіаприсутності, якщо ні – необхідно застосовувати інші методи. Визначення областей, де кореляція має місце, з одного боку звужує область застосування методів контент-моніторингу, а з іншого – забезпечує отримання надійних результатів подальших досліджень у цих областях.

Використана література

1. Lorenz M.O. Methods of measuring the concentration of wealth // Publications of the American Statistical Association, 1905 (Publications of the American Statistical Association, Vol. 9, №. 70, 9 (70): 209 – 219.
2. Gastwirth J.L. The Estimation of the Lorenz Curve and Gini Index // The Review of Economics and Statistics, 1972 (The Review of Economics and Statistics, Vol. 54, № 3, 54 (3): 306 – 316.
3. Hoover E.M. jr. The Measurement of Industrial Localization // Review of Economics and Statistics, 1936, 18, №. 162-171.
4. Theil H. Economics and Information Theory. Chicago: Rand McNally and Company, Amsterdam: North-Holland, 1967. 488 p.
5. Ландэ Д.В. Основы моделирования и оценки электронных информационных потоков : монографія / Д.В. Ландэ, В.Н. Фурашев, С.М. Брайчевский, А.Н. Григорьев. – К. : Инжиниринг, 2006. – 176 с.
6. Карпов А.В. Измерение представительности парламента в пропорциональных избирательных системах // Моделирование в социально-политической сфере. – 2008. – № 1(2). – С. 10 – 21.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 378.78:004.738.5

КАПІЦА Ю.М., кандидат юридичних наук, директор Центру інтелектуальної власності та передачі технологій НАН України,
РАССОМАХІНА О.А., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник ЦІВПТ НАН України,
ШАХБАЗЯН К.С., кандидат юридичних наук, учений секретар ЦІВПТ НАН України

СПЕЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Анотація. У статті розглядаються механізми спеціального захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет, які застосовуються в Канаді, США, країнах Європейського Союзу, при цьому акценти зроблені на проблемних питаннях. Пропонуються для обговорення варіанти застосування таких механізмів в Україні.

Ключові слова: захист авторського права і суміжних прав, спеціальні механізми захисту, судовий та адміністративний порядок захисту прав, Інтернет, посередники на ринку телекомунікаційних послуг, сервіс-провайдер, хостинг-провайдер, захист персональних даних.

Аннотація. В статье рассматриваются специальные механизмы защиты авторского права и смежных прав в сети Интернет, которые существуют в Канаде, США, в странах Европейского Союза, при этом акценты сделаны на проблемных вопросах. Предложены для обсуждения варианты применения этих механизмов в Украине.

Ключевые слова: защита авторского права и смежных прав, специальные механизмы защиты, судебный и административный порядок защиты прав, Интернет, посредники на рынке телекоммуникационных услуг, сервис-провайдер, хостинг-провайдер, защита персональных данных.

Summary. The article deals with the special mechanisms of protection of copyright and related rights on the Internet in the Canada, U.S.A, European Union with an emphasis on problem issues. The methods of the application of these mechanisms in Ukraine are proposed for discussion.

Key words: copyright and related rights protection, special mechanisms of protection, judicial and administrative protection, Internet, intermediaries in the market of telecommunication services, service provider, hosting provider, personal data protection.

Постановка проблеми. Боротьба з порушеннями авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет стає сьогодні пріоритетом у багатьох країнах. Поширення незаконного розміщення творів, пісень, фільмів у мережі Інтернет, все більше розповсюджена практика файлообмінних систем, що дозволяють зі швидкістю обмінюватися тією чи іншою інформацією, призвели до зацікавленості вироблення підходів щодо спрощеного та прискореного порядку захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет. З прийнятих в іноземних країнах законодавчих актів, що пропонують відповідні механізми захисту прав, слід відзначити Закон ФРН “Про авторське право і суміжні права” 2010 року, Закон Великобританії “Про цифрову економіку” 2010 року, Закон Франції “Щодо створення урядової агенції зі сприяння поширенню та захисту творчих робіт в Інтернеті” 2009 року, Закон США “Про авторське право у цифровому тисячолітті” 1998 року.

Ця тема також набула актуальності й в Україні у зв'язку зі змінами до Закону України “Про авторське право і суміжні права”, що стосуються захисту прав у мережі Інтернет (стаття 52), а також у зв'язку з діяльністю сайта-файлообмінника ЕХ.УА, закриття якого у січні 2012 року викликало значний суспільний резонанс [4; 6].

Проблеми захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет досліджувалися в рамках ВОІВ, були предметом обговорень в органах державної влади та громадських організаціях, а також розглядалися у працях вітчизняних та іноземних науковців. Зокрема, про необхідність вдосконалення законодавства України щодо захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет вказувалося у працях Арданова О., Дроб'язка В., Макоди В., Пастухова О., Ступака С. [1; 3; 5; 7; 10] та інших. Проте розгляд законодавчого регулювання та практики застосування спеціальних механізмів захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет у зарубіжних країнах та визначення можливості запровадження їх в Україні здійснюється вперше.

Метою статті є дослідити спеціальні механізми захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет, які застосовуються в Канаді, США, Європейському Союзі, з виявленням проблемних питань, а також визначити варіанти застосування таких механізмів в Україні.

Виклад основних положень.

Канада. У Канаді є практика застосування спеціальних засобів захисту авторського права та суміжних прав у мережі Інтернет [19], зокрема, для врегулювання відносин у пірингових системах обміну файлами. Дана система передбачає надходження провайдеру повідомлення від суб'єкта авторського права про те, що абонент зробив доступними або завантажив до системи обміну файлами контент з порушенням авторського права та /або суміжних прав.

Інтернет-провайдер зобов'язаний направити повідомлення абоненту та контролювати його діяльність певний період часу, але не приймає ніяких інших дій – не передає особисту інформацію абонента, не видаляє її зміст із системи, не скасовує послуги для абонента.

Повідомлення надходить до абонента, і як показує практика, багато хто видаляє розміщені об'єкти авторського права і суміжних прав. Якщо матеріал, що порушує авторське право, не буде видалено добровільно, суб'єкт авторського права та суміжних прав має можливість звернутися до суду з вимогами про розкриття даних про особу користувача, про усунення контенту, про захист порушеного права. Провайдер усуває такий контент лише на підставі рішення суду, при цьому застосовується такий спосіб захисту, як судова заборона.

На законодавчому рівні особливості вказаного механізму передбачалося закріпити проектами законів С-60, С-61, С-32 та С-11 “Про внесення змін до Закону про авторське право”, що на цей час не прийняті [12; 27]. З негативних рис зазначеного механізму слід відзначити поширення практики сплати коштів невинуватими користувачами. Так, при отриманні через суд персональних даних користувачів, чиї ІР-адреси були помічені в незаконному розповсюдженні контенту, користувачеві пропонувалося виплатити певну суму грошей і не доводити справу до суду. Це призвело до підвищення вимог судів щодо обґрунтованості позовів з розкриття персональних даних користувачів ІР-адрес. Так, канадська компанія VPR Internationale, яка працює в сфері створення і поширення телефільмів, намагалась у судовому порядку отримати персональні дані 1017 користувачів ІР-адрес, які, нібито, скачали відео, права на яке належать VPR Internationale. У розкритті персональних даних судом було відмовлено [22]. Крім того, мала місце практика, коли в судовому порядку вимагалося відкрити дані про ІР-адреси користувачів, виявлялося, що користувачі, на які формально зареєстровані ці адреси, не вчиняли дій, що порушують авторське право, а порушення здійснювалося іншими особами [25].

Європейський Союз. На рівні ЄС прийнято Директиву “Про електронну комерцію” від 8 червня 2000 року № 2000/31/ЄС. Директива передбачає, що сервіс-провайдер оперативно видаляє або відключає доступ до інформації, яку він зберіг, після того, як суд чи адміністративний орган прийняв рішення про видалення такої інформації (ст. 13). Аналогічно хостинг-провайдер після отримання інформації про незаконну діяльність та пов’язані з цим вимоги про відшкодування збитків оперативно видаляє її або відключає доступ до неї (ст.14), при цьому процедура видалення інформації або припинення доступу до неї можуть визначатися у національному законодавстві держави-члена.

Стаття 15 Директиви визначає, що провайдери не повинні робити моніторинг інформації, передачу якої вони здійснюють або зберігають, а також намагатися виявляти обставини, що свідчать про незаконну діяльність. Вказане стосується не тільки відносин у сфері охорони авторського та суміжних прав. Щодо застосування даної норми Європейський суд 25 листопада 2011 року виніс прецедентне рішення, згідно з яким суб’єкти авторського права не можуть просити європейських Інтернет-сервіс-провайдерів фільтрувати вміст мережі, відсіваючи піратські матеріали.

В цілому Директива встановлює щодо сервіс-провайдерів досить сприятливий правовий режим діяльності, що захищає їх від ризику збитків. При цьому суд або адміністративний орган держави-члена ЄС мають право вимагати від сервіс-провайдера припинення або запобігання порушенню законодавства, хоча будь-які рамкові критерії санкцій в Директиві не визначені, за винятком непрямої вказівки в статті 20 на те, що встановлені державами-учасниками міри покарання повинні бути дієвими, пропорційними і переконувати порушників дотримуватися закону.

Звернімося до спеціальних механізмів захисту, що передбачені законодавством окремих держав-членів ЄС.

Великобританія. У Великобританії Законом “Про цифрову економіку” від 8 квітня 2010 року прийнято наступний режим “повідомлення та повідомлення” [15].

Суб’єктами авторського права і суміжних прав складається список IP-адрес, з яких відбуваються регулярні порушення їх прав, які пересилаються відповідному провайдеру разом зі звітом про порушення авторського права. Провайдер має перевірити, чи відповідає дане повідомлення встановленим у законі вимогам, та повідомляє користувача послуг про ймовірне порушення.

На наступному етапі суб’єкт права надсилає запит провайдеру про надання списку імовірних порушників. Цей список містить анонімний перелік усіх користувачів, які досягли межі порушень, з відміткою про порушення. Межа правопорушень визначена у Правилах, які мають бути прийняті Управлінням зв’язку Великобританії (до зазначеного списку включаються абоненти, до яких хоча б один раз протягом року направлялося повідомлення про ймовірне правопорушення [18; 24, с. 17, 18, 54]). Після цього суб’єкт права може звернутися до суду для отримання судового рішення щодо ідентифікації користувача послуг і з цією інформацією розпочати судовий процес щодо порушення авторського права.

Розділи 9-12 Закону надають повноваження Державному секретарю щодо доручення Управлінню зв’язку Великобританії зобов’язати провайдерів обмежувати або припиняти надання послуг абонентам у випадку правопорушень [11]. Але слід одразу зазначити, що дану процедуру передбачається запровадити у 2012 році, тому важко передбачити її вплив.

Закон передбачає можливість подання користувачем відповідних апеляцій.

Закон містить Розділи 17 та 18, які передбачають прийняття порядку закриття доступу до місця в Інтернет, яке використовується для порушення або з яким пов’язано

порушення авторського права. Вказана норма викликала негативну реакцію у суспільстві. З урахуванням відповідних досліджень щодо доцільності застосування такої норми парламентом Великобританії розглядалося питання про її виключення. Зараз вказані положення Закону не застосовуються.

Фахівці зазначають такі недоліки Закону, як відсутність вимог щодо доведення правопорушення суб'єктом права та презумпція винуватості користувача послуг. Даний Закон може негативно вплинути на діяльність суб'єктів господарювання, які надають послуги публічного доступу до Wi-Fi, зокрема, Інтернет-кафе, які у випадку правопорушення можуть бути відключені від Інтернету. Негативні наслідки можуть бути спричинені для веб-сайтів та Інтернет-порталів та платформ, адже невелике порушення авторського права може стати причиною блокування великого масиву матеріалу, всього ресурсу тощо [17; 28].

ФРН. У ФРН засоби досудового відновлення прав у справах про порушення авторського права і суміжних прав в Інтернеті визначені Законом ФРН “Про авторське право і суміжні права”. Закон передбачає врегулювання суперечок щодо розміщення об'єктів авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет у судовому порядку. При цьому, якщо встановлено, що порушення відбувалось в комерційному обсязі¹, суб'єкт авторського права і суміжних прав може звернутися до суду з проханням надання провайдером назви та адреси відповідної особи – можливого порушника. Суд повинен оцінити, чи є виправданим втручання в захист персональних даних порушника, виходячи з важкості порушення авторського права.

Суб'єкт права не має права на отримання трафіку даних безпосередньо від провайдера, беручи до уваги, що надання інформації включає в себе відкриття і захищених даних [13]. Отримавши ці дані через відповідне судове рішення, суб'єкт права може звернутись до передбачуваного порушника з листом про попередження і отримати відшкодування в досудовому порядку, а в разі незгоди користувача – звернутись до суду².

Практика застосування зазначеного механізму свідчить про суттєві його негативні риси. Так, набула поширення практика розсилок листів з попередженням та про виплату суми відшкодування, включаючи плату за послуги адвокатів без подання відповідного позову до суду. Користувачеві пропонується підписати згоду про “припинення і утримання” та виплатити штраф. При цьому вказані розсилки здійснюються, як свідчить судова практика, без детального з'ясування, чи дійсно суб'єкт права має відповідні права на спірний об'єкт. Такі розсилки призвели до поширення практики виплати коштів невинуватими користувачами – проблема, що на цей час обговорюється у ФРН. У зв'язку з цим розглядається доцільність внесення відповідних змін до законодавства.

¹ Ст. 101(9) Закону. Піратське використання твору може бути визнано таким, що відбувається в комерційному обсязі, лише якщо ця робота має 1) суттєве значення (Court of Appeal of Cologne, BeckRS 2009, 20505) або 2) якщо твір складається з файла даних великого обсягу (лише повного музичного альбому або повної версії фільму (Court of Appeal of Cologne of 27/12/2010, 6 W 155/10, GRUR-Prax 2011, 37.) і стає публічно доступним у період відповідної фази його експлуатації (наприклад, якщо до музичного альбому відкрито он-лайн доступ протягом шести місяців після його першої появи на ринку. Більш тривалий етап експлуатації може бути підтверджений високими рівнями продажів або якщо пісні з альбому входять до числа перших п'ятдесяти місяців у хіт-парадах. Але якщо, навпаки, альбом чи DVD з фільмом продається на розпродажах, це буде свідчити про те, що відповідний строк його експлуатації закінчився).

² Ст. 101(1) GCRA чи Ст. 242 та Ст. 259 ЦК ФРН та Ст. 102a GCRA.

Франція. У Франції у 2009 році було прийнято Закон щодо створення урядової агенції зі сприяння поширенню та захисту творчих робіт в Інтернеті (HADOPI Law) [23]. Закон забезпечує підхід “поступових заходів” (graduated response) (“підхід трьох заходів”) як засіб для стимулювання дотримання норм про захист авторського права. Законом запроваджено створення спеціальної урядової агенції – Вищої ради з розповсюдження творів і захисту прав в Інтернет (далі – Рада), на яку покладені адміністративні функції щодо розгляду суперечок стосовно використання творів у мережі Інтернет та контролю за дотриманням законодавства.

У разі ймовірного порушення прав суб’єкт права направляє відповідні відомості до Ради. Рада відправляє імовірному порушнику перше повідомлення, в якому пропонує йому дотримуватися вимог законодавства і попереджає про можливі санкції, якщо передбачуване порушення станеться повторно. Воно також містить інформацію про правомірні засоби отримання в Інтернеті об’єктів, захищених авторським правом, про відповідальність при невиконанні визначених Законом вимог.

Якщо протягом шести місяців відбувається повторення дій, які можуть являти собою порушення, Рада відправляє користувачу друге повідомлення про факт цього порушення.

Якщо користувач не дотримується вимог Закону протягом року після отримання другого повідомлення, Рада може використати одну з наступних санкцій: 1) призупинити доступ до надання послуг тривалістю від двох місяців до одного року, забороняючи при цьому абоненту підписати протягом цього періоду інший договір доступу до Інтернету з будь-яким іншим оператором; 2) попередити про можливість застосування визначених заходів із запобігання відновлення можливості вчинення порушень протягом певного часу.

При цьому вказані механізми не стосуються порушень авторського права і суміжних прав, суб’єкт права на які розташований або проживає в іноземній державі.

Якщо користувач не виконує приписів Ради, Рада може після слухання накладити штраф – до 5000 євро. Санкції можуть бути оскаржені в ході апеляції щодо скасування або зміни рішення Комітету в суді.

Ще до того, як французький проект став законом, він зіткнувся з опором в Європейському парламенті через необхідність обережного втручання в свободу обміну інформацією. “Це конституційне право, від користування яким ніхто не повинен бути відсторонений” [2]. Також відзначено, що такі суворі заходи не вирішують проблеми, оскільки он-лайн-“потоків” піратство набирає обертів. Зазначається, що закон буде неможливо застосувати, виходячи з технічних причин, зокрема, через відсутність необхідного для контролю програмного забезпечення³. Також відсутня якась кореляція між результатами дії закону та ринком продажів музичної продукції. Так, хоча Радою зазначається, що завдяки прийнятим заходам рівень піратства в музиці в файл-шерингових системах знизився на 66 % відсотків, представники музичної індустрії відзначають продовження зниження рівня продажів музики на 4 % у 2011 році [21].

США. Закон США “Про авторське право у цифровому тисячолітті” (DMCA) [16] встановлює механізм припинення доступу до матеріалів, щодо яких існує підозра у порушенні авторського права (“notice and takedown system – NTD”), а також схему відповідальності провайдера за порушення авторського права в мережі Інтернет. Відповідно до DMCA суб’єкти права можуть вимагати видалення об’єктів авторського

³ Також підраховано, що такий моніторинг є надто високовартісним: зокрема, моніторинг 100 ігор буде коштувати понад € 400 000, або \$ 517 000 на рік.

права і суміжних прав, стосовно яких є підозра щодо їх розміщення без дозволу вказаних суб'єктів.

Суб'єкт права направляє провайдеру повідомлення, яке повинно містити такі елементи: 1) фізичний або електронний підпис особи, уповноваженої діяти від імені власника виключних прав, щодо яких існує підозра у порушенні; 2) ідентифікація твору, захищеного авторським правом, права на який, можливо, були порушені, або кількох таких робіт, завантажених на один сайт в он-лайн доступі; 3) визначення контенту, який, як стверджується, порушує авторське право або суміжні права чи є предметом порушення і який повинен бути видалений, або доступ до якого повинен бути заборонений. Міститься також інформація, згідно з якою постачальник послуг має знайти цей матеріал; 4) контактна інформація, достатня, щоб уповноважити постачальника послуг зв'язатися зі стороною, яка подала скаргу; 5) твердження, що сторона, яка подала скаргу, має сумлінне припущення, що використання даного матеріалу не дозволено суб'єктом авторського права, його агентом або законом; 6) заява, що інформація у повідомленні є точною і під страхом покарання за неправдиві свідчення засвідчено, що сторона, яка подала скаргу, уповноважена діяти від імені суб'єкта прав.

Повідомлення подається суб'єктом права до DMCA – агента постачальника Інтернет-послуг (це представник, якого всі постачальники Інтернет-послуг повинні призначати і зареєструвати в Бюро реєстрації авторського права США).

Після того як повідомлення отримано, хостинг-провайдер має переконатися, що повідомлення містить всю інформацію, яка вимагається за законом. Потім він має видалити або заблокувати доступ до зазначених матеріалів. Це, як правило, відбувається у вигляді резервного копіювання і видалення контенту з “он-лайн” доступу.

У разі отримання зустрічного повідомлення від користувача про незгоду щодо блокування матеріалів⁴ провайдер направляє копію цього повідомлення особі, що направила повідомлення про порушення, а також повідомляє її про те, що доступ до відповідного контенту, щодо якого надійшло повідомлення про порушення, буде відновлено через 10 робочих днів.

Провайдер відновлює доступ до матеріалу не раніше ніж через 10, але не пізніше ніж через 14 робочих днів з моменту отримання зустрічного повідомлення, якщо до нього не надійшло повідомлення від суб'єкта авторського або суміжних прав про те, що він звернувся до суду із вимогою про припинення дій та видалення контенту, що порушує авторське право.

Практика застосування зазначеного механізму свідчить про його недосконалість. Так, згідно з даними дослідження, проведеного спільно Університетом Північної Каліфорнії і Університетом Берклі у 2005 році, надіслання повідомлень до пошукової системи “Google” щодо припинення он-лайн доступу до об'єктів авторського права – “Takedown notices” у 57 % випадків стосувалось конкурентної боротьби у бізнесі, а більше ніж 37 % з усіх заяв були “визнані неправомірними щодо захисту авторського права”. Слід також

⁴ Повідомлення від користувача має містити: фізичний або цифровий підпис, конкретні URL-адреси або іншу інформацію, що ідентифікує матеріали, які були вилучені або доступ до яких був заблокований, свої контактні дані, заяву про визнання повноважень окружного суду федерального округу, в якому розташована організація або проживає користувач, згоду отримати судовий документ від особи, що направила повідомлення, або від її представника, заяву про наявне добросовісне припущення, що всі вищевказані результати пошуку, повідомлення та інші елементи змісту були видалені або заблоковані в результаті помилки або їх невірної ідентифікації як матеріалів, що підлягають видаленню або блокуванню.

вказати на результати судових справ щодо повідомлень компанії Viacom. З надісланих до Youtube повідомлень про порушення авторського права та суміжних прав (які стосувалися відеофайлів) – 70 повідомлень стосувалися об'єктів, відносно яких не мало місце порушення прав [20], що свідчить про недоліки даної системи.

Існуючі в Україні механізми захисту авторського і суміжних прав у мережі Інтернет.

В Україні вироблені певні механізми захисту авторського права і суміжних прав в мережі Інтернет. Зокрема, у Законі України “Про телекомунікації” від 18 листопада 2003 року №1280-IV, Правилах надання та отримання телекомунікаційних послуг, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 09 серпня 2005 року № 720, передбачено, що провайдери телекомунікацій мають право відключити на підставі рішення суду кінцеве обладнання, якщо воно використовується абонентом для вчинення протиправних дій (пункт 9 ч. 1 ст. 38 Закону, пункт 27 Правил). В угодах між користувачами послуг та адміністраціями сайтів (операторами сайтів, адміністраторами доменів (сайтів), адміністраторами порталів тощо) щодо розміщення інформації на веб-сайті (порталі) можуть визначатися засоби правового впливу адміністрації сайтів щодо дій користувачів з розміщення інформації: її перевірка, видалення, закриття доступу до неї тощо.

Цивільне законодавство передбачає можливість у судовому порядку вимагати захисту порушеного авторського права, визнання дій такими, що порушують авторське право, стягнення компенсації та моральної шкоди за порушення авторського права тощо (ст. 16 ЦК України, ст. 52 Закону України “Про авторське право і суміжні права”). Ефективним швидким засобом припинення дій, що порушують авторське право, є застосування запобіжних заходів та заходів забезпечення позову (Розділи V-1, X ГПК України, ст.ст. 151-154 ЦПК України). В Україні наявний значний досвід судової практики забезпечення захисту авторського права і суміжних прав, порушених у мережі Інтернет [8; 9, п. 31].

В той же час посилення Інтернет-піратства, особливо, коли відповідач є невідомим, призвело до пошуку швидких механізмів захисту прав. Одне з рішень було запропоновано проектом Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань авторського права і суміжних прав” № 6523 від 15.06.10 р. Однак, механізм, запропонований у проекті закону (доповнення до ст. 52) [29], не враховує зарубіжну практику, зокрема, в США, в тому числі можливість заперечення користувачів проти звинувачення у порушенні авторського права. Прийняття доповнень, враховуючи зазначену практику, може призвести до зловживань під час застосування даної норми, зокрема, застосовуватися для боротьби з конкурентами.

В цілому слід зазначити, що застосування законодавства іноземних країн свідчить про наявність проблемних питань, його недосконалість, відсутність досвіду, який можна було б запозичити повністю, та про доцільність при виборі підходів щодо законодавчого врегулювання цих питань в Україні використовувати норми, ефективність яких підтверджена відповідною практикою.

Крім того, застосування вказаних механізмів може вступити у конфлікт із законодавством про захист персональних даних. У зв'язку з цим, можливо запропонувати залучити досвід країн ЄС, США та Канади до практики України, поєднуючи особливості цих підходів та запропонувавши певні варіанти вирішення проблеми з відповідним їх законодавчим врегулюванням.

З урахуванням досвіду Канади та Великобританії можливо передбачити режим повідомлення про порушення від суб'єкта авторського права і суміжних прав та розгляд справи у судовому порядку. Такий режим може включати такі ознаки.

Якщо є підстави вважати, що права суб'єкта авторського права і суміжних прав порушені у мережі Інтернет – він поряд із застосуванням інших заходів захисту прав може направити до провайдера, котрий забезпечує ймовірному порушнику його прав послуги з розміщення Інтернет-сайта або окремих матеріалів (файлів), щодо яких існує підозра у порушенні авторських та суміжних прав на своєму обладнанні, спеціальне повідомлення.

Повідомлення може бути надіслано поштою або засобами електронного зв'язку і має включати, зокрема: ім'я (найменування) суб'єкта авторського права і суміжних прав або його представника, його місце проживання або перебування або місцезнаходження, підпис особи (цифровий підпис – у випадку надсилання повідомлення електронною поштою); перелік об'єктів авторського права і суміжних прав, щодо яких є підстави вважати, що їх використання здійснюється з порушенням авторського права і (або) суміжних прав, електронні посилання на їх розміщення; документи, що підтверджують права суб'єкта авторського права і суміжних прав на зазначені об'єкти авторського права і суміжних прав; заяву, що інформація у повідомленні є правдивою і достовірною.

Провайдер Інтернет-послуг надсилає особі, до якої є претензії щодо порушення авторського права і суміжних прав, оригінал повідомлення.

Особа, до якої є претензії щодо порушення авторського права і суміжних прав, може направити провайдеру зустрічне повідомлення із зазначенням підстав вважати, що в її діях відсутнє порушення.

При продовженні порушення авторського права і (або) суміжних прав протягом визначеного терміну часу після отримання повідомлення особою, до якої є претензії щодо порушення авторського права і суміжних прав, а також у разі зустрічного повідомлення суб'єкт авторського права і/або суміжних прав може звернутися до суду для отримання рішення про розкриття провайдером даних щодо користувача.

Для прискорення розгляду справ доцільно визначити, що якщо особа, до якої є претензії щодо порушення авторського права і/або суміжних прав, невідома, питання про розкриття такої інформації Інтернет-провайдером розглядається у порядку окремого провадження.

Після отримання інформації про користувача суб'єкт авторського права і суміжних прав може звернутись до суду за захистом порушеного права. Якщо ж провайдер Інтернет-послуг не може встановити особу, до якої є претензії щодо порушення авторського права і/або суміжних прав (наприклад, у випадку розміщення об'єктів авторського права і суміжних прав через місця загального Інтернет-доступу), вирішення питань припинення доступу до таких об'єктів доцільно передбачити у порядку окремого провадження.

Крім того, суб'єкт авторського права і/або суміжних прав може при порушенні прав безпосередньо звернутися до суду, застосовуючи механізми запобіжних заходів (Розділи V-1, X ГПК України) та засобів забезпечення позову (ст.ст. 151-154 ЦПК України), зокрема щодо закриття доступу до об'єктів авторського права і суміжних прав. У цьому випадку доцільно визначити можливість суду одночасно крім позовних вимог щодо закриття доступу розглядати питання про розкриття провайдером даних щодо користувача для наступного судового або позасудового відшкодування збитків, а також можливість вести вказані справи в рамках одного процесу. Крім того, в цілях більш швидкого надання даних про користувача доцільним є встановлення можливості розгляду відповідного питання у порядку окремого провадження.

По-друге, можливо застосувати певні особливості режимів, які діють у Франції та США, та запровадити адміністративний порядок розгляду порушень авторського і суміжних прав в Інтернеті.

Характерною ознакою такого режиму є наявність адміністративного органу, що здійснює розгляд суперечок стосовно порушення авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет (Установа). За наявності підстав вважати, що права суб'єкта авторського права і суміжних прав порушені у мережі Інтернет, він звертається до Установи, яка перевіряє наявність доказів, що підтверджують авторське право і суміжні права заявника та через Інтернет-провайдера повідомляє особу, до якої є претензії щодо порушення авторського права і/або суміжних прав, щодо імовірного порушення прав.

При направленні такою особою зустрічного повідомлення щодо правомірності застосування об'єктів авторського права і суміжних прав або при продовженні порушення протягом певного часу вказане питання розглядається Установою. При винесенні рішення на користь заявника Установа повідомляє Інтернет-провайдера про необхідність припинення доступу до відповідних об'єктів авторського права і суміжних прав.

У разі якщо суб'єкт авторського права і суміжних прав передбачає звернутися до суду з позовом до особи, до якої є претензії щодо порушення авторського права і/або суміжних прав, доцільним є, як зазначалося вище, встановити можливість вирішення питання щодо надання провайдером персональних даних такої особи у порядку окремого провадження (якщо буде обрана модель, за якої провайдер не є відповідачем у справі) або шляхом подання відповідного клопотання у позовному провадженні (якщо відповідач відомий).

По-третє, можливо також запровадити в Україні змішаний підхід, тобто комбінацію першого та другого підходів, який полягає у надісланні повідомлення про порушення та розгляд справ у адміністративному порядку. Суб'єкт авторського права і (або) суміжних прав направляє повідомлення через Інтернет-провайдера особі, до якої є претензії щодо порушення авторського права і суміжних прав. У разі продовження порушення або зустрічного повідомлення справа розглядається адміністративним органом, який приймає рішення чи мало місце порушення, та надає повідомлення провайдеру щодо закриття доступу до відповідних об'єктів.

У той же час надання суб'єкту авторського права і суміжних прав персональних даних зазначеної особи для вирішення питань щодо відшкодування збитків має відбуватися у судовому порядку.

Розкриття інформації про користувачів та законодавство про захист персональних даних.

Суттєвим, загальним для всіх розглянутих випадків захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет є механізм надання провайдерами суб'єкту авторського права і (або) суміжних прав або органу державної влади персональної інформації про користувача.

Результати проведеного у шести державах-членах ЄС (Австрії, Бельгії, Франції, Німеччині, Іспанії, Швеції) за замовленням Європейської комісії дослідження законодавства про захист персональних даних свідчать, що:

- органи з питань захисту персональних даних та суди в більшості випадків відносять IP-адреси до персональної інформації, окрім Франції, де практика з цього питання є суперечливою;

- IP-адреси, як правило, вважаються трафіком, а це значить, що вони можуть бути оброблені тільки в обмеженому числі випадків для конкретних цілей (наприклад, виставлення рахунків, інвойсів тощо), і, як правило, для того, щоб обробляти їх для інших цілей (таких, як охорона авторського права в Інтернеті), потрібна згода відповідних суб'єктів;

- Інтернет-сервіс-провайдери не можуть зберігати IP-адреси з метою охорони авторського права в Інтернеті, окрім Франції, де дозволяється зберігання такої інформації для подальшого надання її органам судової влади або комісії HADOPI;

- як правило, обробка IP-адрес Інтернет-сервіс-провайдерами для передачі у разі надходження повідомлення про правопорушення є забороненою або значно обмеженою (наприклад, у Франції це дозволяється, якщо дотримуються вимоги Закону HADOPI);

- суб'єктам авторського та суміжних прав зазвичай забороняється здійснювати загальний контроль за пірінговими мережами, результатом якого є створення баз даних потенційних порушників авторського та суміжних прав;

- натомість Інтернет-сервіс-провайдерам дозволяється розкривати інформацію, що ідентифікує користувача пірінгової мережі, на вимогу судових органів у кримінальному процесі;

- у той же час законодавством про охорону персональних даних забороняється розкриття суб'єктам авторського та суміжних прав інформації, що ідентифікує користувача пірінгової мережі, для застосування цивільно-правового захисту. Зокрема, Інтернет-сервіс-провайдери можуть не розкривати суб'єктам авторського та суміжних прав інформації, що ідентифікує користувача пірінгової мережі, поза межами адміністративного процесу [26, с. 4].

Закон України “Про захист персональних даних” передбачає надання персональних даних лише, якщо на це є згода суб'єкта персональних даних (ст. 11). Без згоди відповідного суб'єкта поширення персональних даних дозволяється у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. При цьому сторона, якій передаються персональні дані, повинна попередньо вжити заходів щодо забезпечення вимог цього Закону (ст. 14). Доступ до персональних даних третій особі не надається, якщо зазначена особа відмовляється взяти на себе зобов'язання щодо забезпечення виконання вимог Закону або неспроможна їх забезпечити (ст. 16). На жаль, при прийнятті Закону не були внесені зміни до інших законодавчих актів з визначення випадків, у яких можливо надання персональних даних без згоди суб'єкта персональних даних. Проте навіть, якщо б такі зміни були внесені – не є врегульованим механізм взяття зобов'язань третьою особою щодо забезпечення вимог закону та механізм перевірки, чи спроможна така особа їх забезпечити.

Практика застосування Закону України “Про захист персональних даних” свідчить про нагальну необхідність врегулювання питання щодо надання персональних даних, якщо це необхідно третій особі для підготовки відповідного судового позову.

На наш погляд, враховуючи досвід Європейського Союзу надання таких даних у наведеному випадку має здійснюватися лише у судовому порядку.

При цьому, якщо мова йде про розкриття даних у цілях подальшого судового чи позасудового захисту авторського права і суміжних прав, слід враховувати практику ФРН, Канади, США, інших країн щодо використання персональних даних для примушування сплати коштів невинуватими особами, а також поширення безпідставних вимог щодо блокування чи зняття контенту.

Цілком доцільним у зв'язку з зазначеним є використання досвіду ФРН та Канади з прийняття рішення про надання персональних даних судом лише після з'ясування підстав щодо розкриття інформації, а саме: характеру можливого правопорушення та його мети; кількості завантажування матеріалу з визначенням, чи мав місце комерційний обіг піратського використання твору, для запобігання в тому числі випадкам відкриття судових справ проти осіб, що використовували об'єкти авторського

права і суміжних прав для власної творчої діяльності без комерційного використання її результатів.

Вказане потребує внесення змін до Закону України “Про захист персональних даних” щодо порядку розкриття персональних даних у суді, якщо це здійснюється в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, а також щодо визначення вимог поводження з персональними даними особою, які такі данні були розкриті, зокрема, відповідальності такої особи за поширення персональних даних іншим способом ніж в цілях судового захисту прав, або якщо така особа не забезпечила захисту таких персональних даних.

Висновки.

Досвід іноземних країн у застосуванні спрощених механізмів захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет свідчить про наявність значних вад вказаних моделей та відсутність системи, що найбільш гармонічно поєднала б з одного боку нові особливості передачі інформації у мережі Інтернет та межі застосування виключних прав, з іншого – забезпечила інтереси користувачів, зокрема, вільне використання об’єктів авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет для власної творчої діяльності без комерційної мети.

Найбільш доцільним механізмом прискореного захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет, на наш погляд, є введення спеціального адміністративного порядку розгляду суперечок. При цьому рішення про блокування контенту має прийматися лише, якщо вимогу щодо припинення неправомірного користування об’єктами авторського права і суміжних прав не було виконано користувачем, та у разі заперечень – після їх розгляду, з можливістю оскарження рішення у судовому порядку. Використання спрощеного механізму захисту прав доцільно, якщо особа, до якої є претензії щодо порушення авторського права і/або суміжних прав, її контактні дані є невідомими. Вказане стосується файлообмінних систем тощо.

Важливим є внесення змін до законодавства щодо порядку розкриття персональної інформації у судовому порядку, якщо вказане необхідне для захисту економічного добробуту, прав людини, в тому числі авторського права і суміжних прав, а також стосовно зобов’язань та відповідальності осіб, які отримали таку інформацію.

Використана література

1. Арданов О. Розвиток партнерства для подолання цифрового піратства та налагодження схем легального використання об’єктів авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет / О. Арданов // Інтелектуальна власність. – 2010. – № 8. – С. 20 – 30.
2. Вольфганг Занкл, професор Віденського університету і президент Європейського центру електронної комерції (травень, 2009). – Режим доступу : [//www.theeagle.com/business/New-French-law-would-kick-music-thieves-offline](http://www.theeagle.com/business/New-French-law-would-kick-music-thieves-offline)
3. Дроб’язко В. Актуальні проблеми авторського права і суміжних прав у цифровому середовищі / В. Дроб’язко // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2010. – № 5. – С. 66 – 81.
4. ЕХ.УА: За что закрыли крупнейший файлообменник Украины // Ліга. Бізнес. – Режим доступу : [//www.biz.liga.net/print/all/it/stati/2121260-eh-ua-za-hto-zakryli-krupneyshiy-fayloobmen-nik-ukrainy.htm](http://www.biz.liga.net/print/all/it/stati/2121260-eh-ua-za-hto-zakryli-krupneyshiy-fayloobmen-nik-ukrainy.htm)
5. Макода В.Є. Піратство в Інтернеті / В.Є. Макода // Цивілістичні читання з проблем права інтелектуальної власності та інформаційних прав : зб. наук. доп. і ст. – К. : “Київський університет”, 2012. – С.159 – 164.
6. Міліція закрила популярний український файлообмінник ex.ua // “Українська правда. Життя”. – 31.01.12 р. – Режим доступу : [//www.life.pravda.com.ua/technology/2012/01/31/94244](http://www.life.pravda.com.ua/technology/2012/01/31/94244)
7. Пастухов О.М. Авторське право в Інтернеті / О.М. Пастухов. – К. : “Школа”, 2004. – 144 с.

8. Про питання захисту авторських прав в Інтернеті : постанова Вищого арбітражного суду України від 05.06.00 р. № 04-1/5-7/82 // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 2. – С.34.
9. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.10 р. № 5.
10. Ступак С. Пиратство на Україні будет охраняться законом. Верховный Совет принял новую редакцию Закона об авторском праве / С. Ступак, О. Ступка, Ю. Феколкин / Юридическая практика”.– № 52 (158). – 28.12.00 р.
11. A Guide to the Digital Economy Act. – Mode of Access : [//www.pirateparty.org.uk/.../guide-digital-eco](http://www.pirateparty.org.uk/.../guide-digital-eco).
12. Bills to amend the Copyright Act. – Mode of Access : [//www.en.wikipedia.org/wiki/Copyright_Act_of_Canada#cite_note-Makarenko-0](http://www.en.wikipedia.org/wiki/Copyright_Act_of_Canada#cite_note-Makarenko-0)
13. Court of Appeal of Düsseldorf, GRUR-RR 2009, 296, 'information on traffic data'; German Federal Parliament, reasons for the Bill, BT-Drucks. 16/5048, p. 36.
14. Court of Appeal of Hamburg of 14.01.2009, 5 U 113/07. – Mode of Access : [//www.telemedicus.info/urteile/733-5-U-11307.html](http://www.telemedicus.info/urteile/733-5-U-11307.html)
15. Digital Economy Act, UK Government, April 8, 2010. – Mode of Access: [//www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/24/pdfs/ukpga_20100024_en.pdf](http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/24/pdfs/ukpga_20100024_en.pdf)
16. Digital Millennium Copyright Act, Public Law 105-304-Oct. 28, 1998 – Mode of Access : [//www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-105publ304/pdf/PLAW-105publ304.pdf](http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-105publ304/pdf/PLAW-105publ304.pdf)
17. Does the Digital Economy Act 2010 Have a Future? – Mode of Access : [//www.scl.org/site.aspx?i=ed24594](http://www.scl.org/site.aspx?i=ed24594)
18. Draft Online Infringement of Copyright (Initial Obligations) (Sharing of Costs) Order 2011: Further information and submissions. – Mode of Access : [//www.publications.parliament.uk/pa/ld201011/ldselect/ldmerit/98/9802.htm](http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201011/ldselect/ldmerit/98/9802.htm)
19. Drew Wilson. Comments. – Mode of Access : [//www.zeropaid.com/news/89278/canadian-dcma-copyright-reform-bill-tabled/](http://www.zeropaid.com/news/89278/canadian-dcma-copyright-reform-bill-tabled/); [//www.parl.gc.ca](http://www.parl.gc.ca)
20. EFF takes Viacom to task over YouTube takedown. – Mode of Access : [//www.news.cnet.com/EFF-takes-Viacom-to-task-over-YouTube-takedown/2100-1026_3-6159548.html](http://www.news.cnet.com/EFF-takes-Viacom-to-task-over-YouTube-takedown/2100-1026_3-6159548.html)
21. France's Hadopi law not seen as real boost to music sales. – Mode of Access : [//www.electronista.com/articles/12/03/31/french.three.strikes.law.not.leading.to.sales.help](http://www.electronista.com/articles/12/03/31/french.three.strikes.law.not.leading.to.sales.help)
22. Judge denies subpoenas based on IP addresses. – Mode of Access : [//www.a51tech.com/tag/vpr-internationale](http://www.a51tech.com/tag/vpr-internationale)
23. Haute Autorité pour la diffusion des œuvres et la protection des droits sur internet : Декрет № 2009-1773 від 31.02.09 р.
24. Online Infringement of Copyright and the Digital Economy Act 2010. – Mode of Access : [//www.stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/consultations/copyright-infringement/summary/condoc.pdf](http://www.stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/consultations/copyright-infringement/summary/condoc.pdf).
25. Society of Composers, Authors and Music Publishers of Canada v. Canadian Assn. of Internet Providers, 2004 SCC 45, [2004] 2 SCR 427. – Mode of Access : [//www.canlii.org/en/ca/scc/doc/2004/2004scc45/2004scc45.html](http://www.canlii.org/en/ca/scc/doc/2004/2004scc45/2004scc45.html)
26. Study on Online Copyright Enforcement and Data Protection in Selected Member States, prepared by Hunton & Williams, Brussels, European Commission, DG Internal Market and Services, November 2009. – Mode of Access : [//www.ec.europa.eu/internal_market/iprenforcement/docs/study-online-enforcement_en.pdf](http://www.ec.europa.eu/internal_market/iprenforcement/docs/study-online-enforcement_en.pdf)
27. The Effectiveness of Notice and Notice. – Mode of Access : [//www.michaelgeist.ca/content/view/1705/125](http://www.michaelgeist.ca/content/view/1705/125)
28. Why the Digital Economy Act is Bad for the Digital Economy. – Mode of Access : [//www.blog.bima.co.uk/why-the-digital-economy-act-is-bad-for-the-digital-economy](http://www.blog.bima.co.uk/why-the-digital-economy-act-is-bad-for-the-digital-economy)
29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань авторського права і суміжних прав : проект Закону України № 6523 від 15.06.10 р. – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=37985](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=37985)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.9(075.8)

АНТОНЕНКО С.А., заступник директора – завідувач науковим відділом системної інформатизації законотворчої діяльності НДІП НАПрНУ

ЕЛЕКТРОННІ ФОНДИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ УРЯДУ УКРАЇНИ В ІНТЕРНЕТІ (ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

***Анотація.** Щодо організаційно-правових засад функціонування електронних фондів нормативно-правової інформації Уряду України в Інтернеті.*

***Ключові слова:** бази даних, нормативно-правова інформація, веб-сайт, єдина державна система нормативно-правових актів органів виконавчої влади, концепція правової інформатизації, ризик одержання недостовірної інформації, моніторинг інформаційного наповнення веб-сайтів органів виконавчої влади.*

***Аннотация.** Относительно организационно-правовых основ функционирования электронных фондов нормативно-правовой информации Правительства Украины в Интернете.*

***Ключевые слова:** базы данных, нормативно-правовая информация, веб-сайт, единая государственная система нормативно-правовых актов органов исполнительной власти, концепция правовой информатизации, риск получения недостоверной информации, мониторинг информационного наполнения веб-сайтов органов исполнительной власти.*

***Summary.** In relation to organizational and legal bases of functioning of electronic funds of normatively-legal information of Government of Ukraine in the Internet.*

***Keywords:** databases, normative and legal information, web site, single state system of normative and legal acts of organs of executive power, conception of legal informatization, risk of receipt of unreliable information, monitoring of the informational filling of web sites of organs of executive power.*

Постановка проблеми. Широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій з метою надання вільного доступу до інформації та знань є базовим принципом інформаційного суспільства, закріпленим у рішеннях Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства (2000 року), Женевського (2003 рік) та Туніського (2005 рік) всесвітніх самітів з питань інформаційного суспільства, до яких приєдналася Україна.

Важливим кроком на шляху розбудови інформаційного суспільства, забезпечення інформаційної відкритості органів державної влади є оприлюднення через Інтернет на їх офіційних веб-сайтах інформації про діяльність органів державної влади України, у тому числі проектів та прийнятих нормативно-правових актів.

На сьогодні, за даними Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України, всі органи державної влади України мають власні веб-сайти, проте тривалий час продовжують існувати проблеми з прийняття та впровадження єдиних механізмів створення, ведення та доступу до електронних ресурсів органів державної влади, стандартів обміну інформацією, сумісності технологій збору, ведення, зберігання та представлення інформації в інформаційно-аналітичних підсистемах різних органів державної влади та місцевого самоврядування, що призводить до розінтегрованості систем, дублювання інформації, помилок під час її обробки, нераціонального використання бюджетних коштів та хронічної залежності від комерційних розробників систем.

Метою статті є дослідження питань організаційно-правових засад функціонування електронних фондів нормативно-правової інформації Уряду України в Інтернеті для подальшого удосконалення інформаційних відносин в суспільстві, зокрема

побудови єдиної державної системи правової інформації, у якій електронні фонди нормативно-правової інформації Парламенту, Президента, Уряду, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади поєднані між собою єдиними технологіями ведення, представлення, опрацювання, зберігання, актуалізації та оприлюднення нормативно-правової інформації на офіційних веб-сайтах цих органів влади.

Виклад основних положень. Розвиток національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет, забезпечення широкого доступу до цієї мережі громадян та юридичних осіб усіх форм власності в Україні, належне представлення в ній національних інформаційних ресурсів є одним з пріоритетних напрямів державної політики в сфері інформатизації, задоволення конституційних прав громадян на інформацію, побудови відкритого демократичного суспільства, розвитку підприємництва [1].

Відповідно до Указу Президента України “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні” № 928/2000 від 31.07.00 р. серед інших завдань Кабінету Міністрів України (далі – КМ України) було доручено встановити до кінця 2000 року порядок оприлюднення інформації про діяльність органів державної влади України та завершення створення веб-сторінок центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, а також провідними науковими установами та навчальними закладами; подання інформації на цих веб-сторінках державною, англійською та іншими мовами [1].

Обов'язковість ведення органами державної влади та органами місцевого самоврядування веб-сторінок та оперативного (не пізніше п'яти робочих днів) розміщення на них офіційної інформації про діяльність відповідних органів, виконання програм, планів, чинних та скасованих нормативно-правових актів, форм і зразків документів, архівної та іншої інформації, а також необхідність завчасного розміщення на таких веб-сторінках проектів нормативно-правових актів з повідомленням про це засобів масової інформації передбачена Указом Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади” № 683/2002 від 01.08.02 р. [2].

На виконання вищезазначених Указів Президента України були прийняті Постанови КМ України “Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади” № 3 від 04.01.02 р. [3], “Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” № 208 від 24.02.03 р. [4], “Програма діяльності Кабінету Міністрів України” від 05.06.02 р. [5], спільний Наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України “Про Порядок функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади” № 327/225 від 25.11.02 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції України 29.12.02 р. за № 1022/7310 [6].

У 2001 році було створене Управління стратегії розвитку інформаційних ресурсів та технологій Секретаріату КМ України [7], розпочалися роботи над Єдиним веб-порталом органів виконавчої влади.

Відповідно до Постанови КМ України “Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” № 208 від 24.02.03 р. [4] одним з пріоритетних завдань щодо розвитку інформаційного суспільства є надання громадянам та юридичним особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи “Електронний Уряд”, яка забезпечує

інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій.

Відповідно до цієї Постанови КМ України [4] в державному бюджеті України в 2004 – 2008 роках були передбачені кошти на створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” у межах, призначених для фінансування Національної програми інформатизації.

Обсяги фінансування та переліки робіт за цим напрямком затверджувалися розпорядженнями КМ України “Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2004 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування” № 181-р від 27.03.04 р. [8], на 2005 рік – № 329-р від 09.08.05 р. [9], на 2006 рік – № 552-р від 08.11.06 р. [10], на 2007 рік – № 805-р від 26.09.07 р. [11], на 2008 рік – № 1211-р від 27.08.08 р. [12].

За Законом України “Про Кабінет Міністрів України” [13] КМ України регулярно інформує громадськість через засоби масової інформації про свою діяльність, залучає громадян до процесу прийняття рішень, що мають важливе суспільне значення. Прийняття КМ України актів, що містять інформацію з обмеженим доступом, можливе лише у випадках, визначених законом, у зв'язку із забезпеченням національної безпеки та оборони України. Всі акти підлягають обов'язковому оприлюдненню, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом.

Акти КМ України готуються та приймаються у виді постанов та розпоряджень.

За “Правилами підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України”, затвердженими Постановою КМ України № 870 від 06.09.05 р. [14], документи КМ України у виді Постанов готуються і приймаються для:

- затвердження положення або іншого нормативно-правового акта;
- затвердження, прийняття або приєднання до міжнародних договорів;
- внесення змін до тексту постанов КМ України, затверджених ними положень або інших нормативно-правових актів;
- визнання такими, що втратили чинність, постанов КМ України, або їх скасування.

Розпорядження КМ України готуються і приймаються з оперативних, організаційно-розпорядчих або інших питань (зокрема щодо утворення або ліквідації робочих органів, затвердження або зміни їх складу).

Постанови КМ України публікуються в Офіційному віснику України, газеті “Урядовий кур'єр”.

Секретаріат КМ України надсилає акти Мін'юсту на паперових та електронних носіях для включення їх до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів.

Акти КМ України розміщуються на офіційному веб-сайті КМ України (Єдиному веб-порталі органів виконавчої влади) [15].

Єдиний веб-портал органів виконавчої влади є центральною частиною електронної інформаційної системи “Електронний Уряд”, призначеною для інтеграції веб-сайтів, електронних інформаційних систем та ресурсів органів виконавчої влади і надання різних послуг з використанням мережі Інтернет [4] (адреса <http://www.kmu.gov.ua>).

Доступ до документів КМ України, розміщених на його офіційному веб-сайті, можливий за запитами через пошукові машини Google, Яндекс, Мета та інші, які періодично індексують його вміст, а також за пошуковою формою <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>, яка надає можливість пошуку за типом документів, періодом прийняття, номером, словами з назв та з текстів, див. Рис. 1.

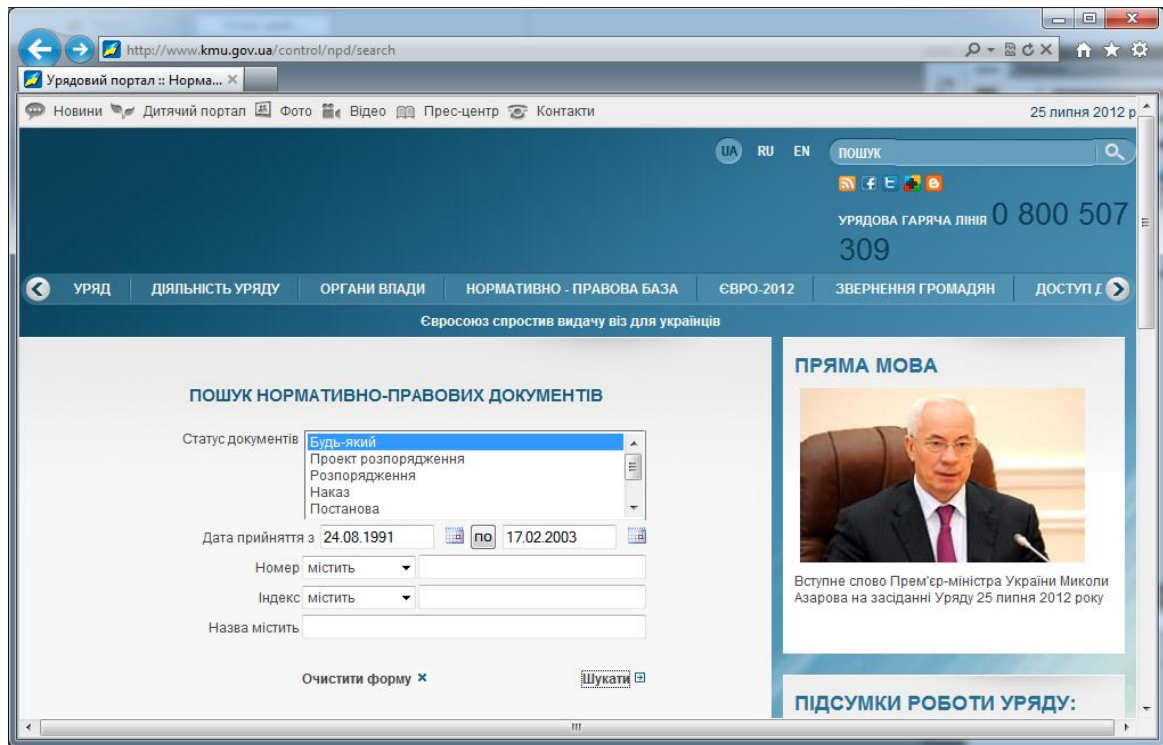

Рис. 1. Форма для пошуку нормативно-правових документів КМ України на офіційному веб-сайті.

Детальний аналіз інформації, розміщеної на офіційному веб-сайті КМ України, зроблений нами за запитами через цю пошукову форму (данні та розрахунки у цій статті наведені на дату її написання – кінець липня 2012 року), свідчить про відсутність документів майже за 12 років діяльності КМ України, з моменту проголошення України незалежною демократичною державою 24 серпня 1991 року по 17 лютого 2003 року, див. Рис. 2.

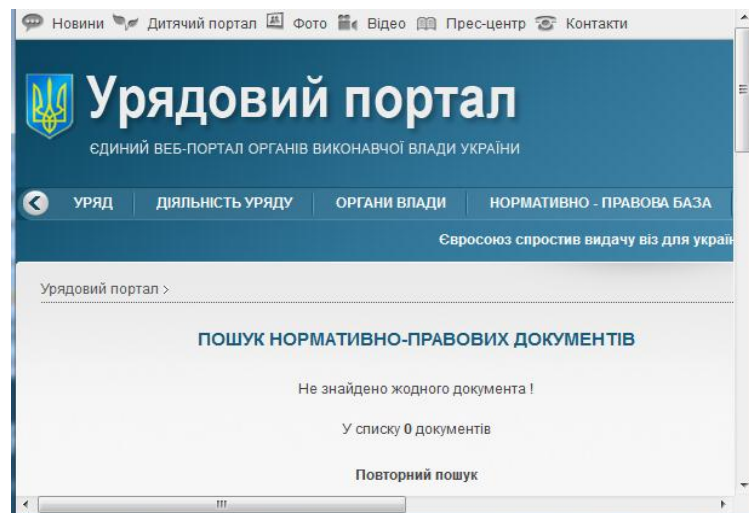

Рис. 2. Результат запиту нормативно-правових документів КМ України за період з 24 серпня 1991 року по 17 лютого 2003 року за пошуковою формою на офіційному веб-сайті.

Загальна кількість опублікованих документів (додатки враховані як окремий документ – практикувалося на веб-сайті КМ України з 2003 по 2010 рік) складає 32192, починаючи з 18 лютого 2003 року, див. Таблицю 1.

Рік

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
2730	3493	2633	3434	3704	3710	4420	4108	2811	1149

Кількість наявних документів (додатки враховані як окремий документ)

Таблиця 1. Розподіл кількості документів (додатки враховані як окремий документ), наявних на офіційному веб-сайті КМ України за роками їх прийняття.

Загальна кількість опублікованих документів (додатки враховані у складі документу, як у Верховній Раді України) становить 26309, починаючи з 18 лютого 2003 року, див. Таблицю. 2 (для порівняння: на офіційному веб-сайті Парламенту України опубліковано 53350 документів КМ України, прийнятих за період з 24 серпня 1991 року).

Рік

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
2649	2795	1947	2562	2763	2833	3145	3655	2811	1149

Кількість наявних документів (додатки враховані у складі документу, як у Верховній Раді України)

Таблиця. 2. Розподіл кількості документів (додатки враховані у складі документу, як у Верховній Раді України), наявних на офіційному веб-сайті КМ України, за роками їх прийняття.

Загальна кількість відсутніх документів (у порівнянні з веб-сайтом Парламенту) - 27041. Це 1017 міжнародних документів (конвенції, угоди, протоколи, меморандуми, рішення між КМ України та Урядами інших країн), з них 825 діючих, 83 декрети КМ України, 17168 постанови та 8711 розпорядження КМ України, 146 державних програм, 865 положень, див. Таблицю 3.

Рік

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
270	1412	2234	1863	1947	2347	2212	3167	3722	2460	2445	2724	238

Кількість відсутніх документів (у порівнянні з веб-сайтом Парламенту)

Таблиця 3. Розподіл кількості документів, відсутніх на офіційному веб-сайті КМ України за роками їх прийняття.

Показник наявності документів КМ України на його офіційному веб-сайті, розрахований нами на основі даних Таблиць 2 та 3 для кожного року за авторською методикою як співвідношення суми кількості опублікованих документів до суми прийнятих документів за період з початку діяльності КМ України, приведених до однієї системи виміру (додатки враховані у складі документу, як у Верховній Раді України), становив 0% на протязі 1991 – 2002 років, та почав рости з 8,92% у 2003 році до 49,31% у 2012 році, див. Таблицю 4.

Рік

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
8,92	16,76	21,47	26,90	31,98	36,51	40,87	45,25	48,20	49,31

Наявність документів на офіційному веб-сайті КМ України у %.

Таблиця 4. Наявність документів на офіційному веб-сайті КМ України у %.

На офіційному веб-сайті КМ України також відсутній контроль за чинністю та змінами опублікованих документів. Для жодного з документів, скасованих, таких, що втратили чинність, змінених чи доповнених на підставі інших документів при пошуку або відкритті їх текстів не повідомляється, що документ не діє або змінений, див. Таблиці 5 - 9.

Загальна кількість опублікованих документів, інформація про втрату чинності яких відсутня на офіційному веб-сайті КМ України за період з 18.02.2003 року, складає 2897, див. Таблицю 5.

Рік

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
392	381	326	314	320	328	441	270	123	2

Кількість опублікованих документів, що втратили чинність

Таблиця 5. Розподіл кількості опублікованих документів за роками їх прийняття, інформація про втрату чинності яких відсутня на офіційному веб-сайті КМ України.

Ризик одержання недостовірної інформації з офіційного веб-сайту КМ України через відсутність інформації про втрату чинності для опублікованих документів, розрахований нами на основі даних Таблиць 2 та 5 для кожного року за авторською методикою як співвідношення суми кількості опублікованих документів, що втратили чинність, та різниці від сум кількості всіх опублікованих документів та кількості опублікованих документів, які встановлюють втрату чинності за період з 18.02.03 р. по рік розрахунку, лежить у межах 12,37 – 15,45%, див. Таблицю 6.

Рік

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
17,37	16,55	17,47	16,55	15,78	15,28	15,45	14,16	13,00	12,37

Ризик одержання недостовірної інформації з офіційного веб-сайту КМ України через відсутність технології внесення інформації про втрату чинності документів у %.

Таблиця 6. Ризики одержання недостовірної інформації з офіційного веб-сайту КМ України через відсутність інформації про втрату чинності опублікованих документів у %.

Загальна кількість неопублікованих документів, що втратили чинність, прийнятих з 24 серпня 1991 року по 17 лютого 2003 року складає 5356, див. Таблицю 7.

Рік

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
84	297	583	387	331	553	422	681	772	428	371	411	36

Кількість неопублікованих документів, що втратили чинність

Таблиця 7. Розподіл кількості неопублікованих на веб-сайті Уряду документів, що втратили чинність.

Загальна кількість документів про внесення змін і доповнень, інформація з яких не внесена до документів, прийнятих раніше за період діяльності КМ України, складає 8645, див. Таблицю 8.

Рік

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
10	65	146	130	177	200	261	375	476	318	395	383

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
430	515	385	477	559	590	776	730	827	420

Кількість документів про внесення змін і доповнень за рік.

Таблиця 8. Розподіл кількості документів про внесення змін і доповнень за роками, інформація з яких не внесена до документів, прийнятих раніше і опублікованих на офіційному веб-сайті КМ України.

Ризик одержання недостовірної інформації з офіційного веб-сайту КМ України через відсутність технології контролю над внесенням змін і доповнень до опублікованих документів, розрахований нами на основі даних Таблиць 1,2 та 8 для кожного року за авторською методикою як співвідношення суми кількості змінених документів та різниці від сум кількості виданих документів та кількості документів, про зміни і доповнення за період з початку діяльності КМ України по рік розрахунку, постійно росте щорічно, від 3,85 % у 1991 році - до 19,34 % на сьогодні (більш ніж у п'ять разів за роки незалежності України), див. Таблицю 9.

Рік

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
3,85	4,67	5,98	6,47	7,34	7,79	8,76	9,68	10,61	11,08	11,86	12,30

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
12,79	13,57	14,14	14,71	15,39	16,06	17,07	17,62	18,70	19,34

Ризик одержання недостовірної інформації з офіційного веб-сайту КМУ через відсутність технології внесення змін і доповнень у %.

Таблиця 9. Ризики одержання недостовірної інформації з офіційного веб-сайту КМ України через відсутність технології внесення змін і доповнень у %.

При більш детальному розгляді методики для уточнення розрахунку цього показника необхідно враховувати той факт, що отримане значення його є орієнтовним і розраховане з допущенням, що один документ про зміни (відміну чинності) змінює (відмінює чинність) тільки одного діючого документа, зазвичай же, як свідчить практика, один документ може вносити зміни чи відмінити чинність для декількох документів, цей факт значно погіршує реальне значення показника ризику одержання недостовірної інформації, розрахованого у такий спосіб.

Для більшої точності розрахунків необхідно виходити не з кількості документів, а з правових норм, що містяться в них, тобто показник необхідно розраховувати виходячи зі співвідношення кількості правових норм, що мають бути змінені на підставі документів про зміни, до загальної кількості норм, яка вже міститься в раніше опублікованих документах. Але для цього необхідно під час обробки нормативно-правових актів проводити облік та систематизацію норм права, що містяться в них. На сьогодні ця функція не реалізована в жодній з державних або комерційних інформаційно-пошукових систем у галузі права українського виробництва.

В Україні є й інші правила розрахунків показників якості наповнення веб-сайтів органів виконавчої влади, що містяться в “Порядку проведення моніторингу інформаційного наповнення веб-сайтів органів виконавчої влади”, затвердженого Наказом Державного комітету телебачення та радіомовлення України № 308 від 18.11.2010 року [16], за якими Державний комітет телебачення та радіомовлення України двічі на рік здійснює моніторинг веб-сайтів органів виконавчої влади, але, на нашу думку, звичайна арифметика, на відміну від правил, що базуються на допущеннях, є точною наукою і дає більш правдиві результати.

Слід також зауважити, що для текстів опублікованих документів на офіційному веб-сайті КМ України відсутня система внутрішніх і зовнішніх гіперпосилань на документи інших видавників: верхнього рівня (ВРУ), на підставі яких вони діють (веб-сайт Парламенту України), та нижнього – рівень підпорядкованих КМ України міністерств та інших центральних органів виконавчої влади та їх офіційні веб-сайти.

Так, для порівняння, під час опрацювання та введення електронних текстів документів в технологічну базу даних нормативно-правової інформації (ТБДНПІ), відкритий доступ до якої реалізовано через офіційний веб-портал Парламенту України, співробітниками відділів системної інформатизації законотворчої діяльності Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України та баз даних нормативно-правової інформації Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України встановлено та зафіксовано у вигляді посилань близько мільйона зв'язків за визначеними для ТБДНПІ типами (всього в ТБДНПІ для зв'язків між документами у вигляді гіпертекстових посилань розрізняється та використовується сімнадцять різних прямих та зворотних типів), детальна інформація про це міститься у нашій статті “Результативні показники формування системи баз даних для забезпечення законотворчої діяльності” [17] та у звіті до науково-дослідної роботи “Дослідження, розроблення і розвиток комп'ютеризованих систем інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої, нормотворчої, правозастосовної, правоохоронної, судочинної та правоосвітньої діяльності” (державний реєстраційний номер 0102U002182) [18].

З метою розробки та впровадження єдиної технології ведення баз даних нормативно-правової інформації Парламенту України, КМ України та інших органів виконавчої влади у квітні 2005 року між Управлінням стратегії розвитку інформаційних ресурсів та технологій Секретаріату КМ України та Науково-дослідним центром

правової інформатики Академії правових наук України був підписаний і затверджений керівництвом (Президентом Академії Тацієм В.Я. та Міністром Кабінету Міністрів України Крупко П.М.) План спільних робіт на 2005 рік по веденню нормативно-правової бази даних “Законодавство України”, проте розпочати реальні роботи у цьому напрямку у 2005-2006 роках не вдалося – змінилося керівництво Управління стратегії розвитку інформаційних ресурсів та технологій Секретаріату КМ України та Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України.

У 2007 – 2008 роках з прийняттям Закону України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” № 537-V від 09.01.07 р. [19] та відповідного “Плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки”, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 653-р. від 15.08.07 р. [20] за участю представників НДЦПІ НАПрНУ Швеця М.Я., Антоненка С.А. та Лихоступ С.В., які входили до складу робочої групи по створенню інформаційної автоматизованої системи “Нормативно-правові акти органів виконавчої влади” в КМ України (головний виконавець робіт – ТОВ “ТЕКОН”), були розпочаті підготовчі роботи з розробки та впровадження єдиної технології ведення баз даних нормативно-правової інформації Парламенту України, КМ України та інших органів виконавчої влади.

Частину цих робіт також планувалося виконувати за кошти Національної програми інформатизації з участю працівників НДЦПІ НАПрНУ в межах виконання програми “Створити електронну інформаційну систему “Електронний Уряд”: забезпечити розвиток Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади (інтеграція до Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади підсистем “Довідник “Нормативно-правові документи” веб-сайтів Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій» (державний замовник КМ України) та окремої програми “Створити автоматизовану інформаційно-аналітичну систему Верховної Ради України” (державний замовник Апарат Верховної Ради України) відповідно до “Переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2008 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування”, затвердженого Розпорядженням КМ України від 27.08.08 р. № 1211-р. [12]. Детальна інформація про цей період діяльності наводилася нами у нашій статті “Електронний парламент в контексті розбудови інформаційного суспільства в Україні” [21].

З початком фінансової кризи кошти з державного бюджету України на виконання вищезазначених програм виділені не були, виконання робіт за цим напрямком – призупинено, а функції “зі створення та супроводження відкритої бази нормативно-правових актів КМ України” [7] були перерозподілені від Управління стратегії розвитку інформаційних ресурсів та технологій до Управління у зв'язках із засобами масової інформації (на сьогодні Департамент інформації та комунікацій з громадськістю) Секретаріату КМ України, тобто від фахівців з комп'ютерних технологій до журналістів. Саме ж Управління стратегії розвитку інформаційних ресурсів та технологій в результаті проведення конституційної реформи в Україні з кінця 2010 року перетворене в Управління розвитку інформаційних ресурсів та технологій та перепідпорядковане Господарсько-фінансовому департаменту Секретаріату КМ України.

Як свідчить наш особистий досвід користування офіційним веб-сайтом КМ України на протязі останніх семи-восьми років, а також із спілкування з іншими фахівцями, у тому числі й причетними до його створення - доступ до опублікованих документів на офіційному веб-сайті КМ України не є стабільним: під час пошуку та

відкриття документів веб-сайт інколи некоректно відпрацьовує запити (видає різну кількість документів за обраний період при повторних запитах), починає “виснути” та перестає відповідати на запити вже після відкриття незначної кількості документів (зазвичай це 3-10 документів). Можливо таким чином спрацьовує “вбудований” механізм захисту від “хакерських атак”, але чи є такою атакою послідовне відкриття на сайті кількох документів, необхідних для роботи?

Для отримання більш точних та об’єктивних результатів дослідження, цікаво було б порівняти також дані статистики відвідування користувачами розділу нормативно-правових документів офіційного веб-сайту КМ України з аналогічними показниками для відповідного розділу веб-порталу Парламенту України, але на жаль, на момент написання цієї статті такими даними щодо офіційного веб-сайту КМ України не володіємо (детальна інформація щодо статистики відвідування користувачами розділу “Законодавство України” офіційного веб-порталу Парламенту України та її аналіз серед іншого будуть наведені нами у статті “Електронні фонди нормативно-правової інформації Парламенту України в Інтернет (організаційно-правові аспекти)”.

У 2011 році зовнішній вигляд – “обличчя” офіційного веб-сайту КМ України змінилося, але проблеми з наявністю, технологією ведення, достовірністю та доступом до нормативно-правових актів Уряду лишилися без змін.

Висновки.

Здійснений у статті аналіз та отримані нами результати свідчать, що офіційний веб-сайт КМ України в частині доступу до електронних фондів нормативно-правової інформації Уряду за сукупністю ознак фактично має статус сайту новин, достовірний характер опублікованої інформації на якому погіршується у часі через відсутність контролю за чинністю та змінами опублікованих документів.

Відмова в свій час КМ України від ведення власних баз даних нормативно-правових актів за спільними технологіями з Парламентом України, як то передбачалося *Концепцією правової інформатизації України*, розробленою робочою групою при Парламенті України в 1995 році на виконання Постанови Президії Верховної Ради України від 26.12.94 р. № 308/94-ПВ “Про організацію роботи по формуванню єдиної системи правової інформації в Україні” [22] (детальна інформація про це наводилася нами у нашій статті “До питання розроблення концепції та програми правової інформатизації України” [23]), використання в КМ України у період, що передувало початку становлення Інтернет в Україні, технологій та off-line інформаційно-пошукових систем у галузі права комерційних розробників, призвело, як нам здається, в подальшому до неготовності відкрити на вимогу чинного законодавства повний та вільний доступ до електронних фондів нормативно-правової інформації через Інтернет.

Відсутність на сьогодні половини прийнятих документів (біля 50,69 %), чинних редакцій з урахуванням внесених змін і доповнень, системи гіперпосилань, обмеження доступу до пошуку та перегляду документів при систематичній роботі, робить веб-сайт Уряду незручним для професійної роботи фахівців і в першу чергу для самих співробітників Кабінету Міністрів України, що вимушує їх користуватися іншими джерелами нормативно-правової інформації, у тому числі й Верховної Ради України.

Як наслідок цього значну частину інформаційного навантаження від запитів користувачів по пошуку та отриманню достовірної нормативно-правової інформації приймає на себе веб-портал Парламенту, де в доповнення до документів Верховної Ради України розміщені також документи Президента, КМ України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, для яких здійснюється щоденний контроль за

чинністю та змінами, реалізована система гіперпосилань, відсутні обмеження доступу до пошуку та перегляду документів при систематичній роботі.

Таким чином, вважаємо, що єдина державна система нормативно-правових актів органів виконавчої влади, центральною частиною якої за діючим законодавством є Єдиний веб-портал органів виконавчої влади, у вигляді розподілених та взаємопов'язаних між собою, сумісних за технологією ведення, представлення, опрацювання та зберігання інформації електронних фондів, розміщених на офіційних веб-сайтах Уряду, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, інтегрованих з аналогічними системами та базами даних органів законодавчої влади, на сьогодні фактично не створена.

Робота ж із системної інформатизації законотворчої, нормотворчої та правозастосовної діяльності в країні, за рахунок її “безсистемності” у інших, вже другий десяток років сумлінно виконується співробітниками відділів системної інформатизації законотворчої діяльності Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України та баз даних нормативно-правової інформації Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України.

Використана література

1. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні : Указ Президента України від 31.07.00 р. № 928/2000. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади : Указ Президента України від 01.08.02 р. № 683/2002. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.02 р. № 3. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.03 р. № 208. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Програма діяльності Кабінету Міністрів України : Кабінет Міністрів України від 05.06.02 р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Порядок функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади : Наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25.11.02 р. № 327/225. Зареєстрований в Міністерстві юстиції України 29.12.02 р. за № 1022/7310. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Положення про Управління стратегії розвитку інформаційних ресурсів та технологій : – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>
8. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2004 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.03.04 р. № 181-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2005 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.05 р. № 329-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2006 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.06 р. № 552-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
11. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2007 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.09.07 р. № 805-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

12. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2008 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.08 р. № 1211-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

13. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.10 р. № 2591-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

14. Про затвердження Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.09.05 р. № 870. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

15. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.07 р. № 950. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

16. Про затвердження Порядку проведення моніторингу інформаційного наповнення веб-сайтів органів виконавчої влади : Наказ Державного комітету телебачення та радіомовлення України від 18.11.10 р. № 308. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

17. Результативні показники формування системи баз даних для забезпечення законотворчої діяльності / С.А. Антоненко // *Правова інформатика*. – 2010. – № 4(28).

18. Дослідження, розроблення і розвиток комп'ютеризованих систем інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої, нормотворчої, правозастосовної, правоохоронної, судочинної та правоосвітньої діяльності : Звіт про науково-дослідну роботу / М.Я. Швець, С.А. Антоненко, Б.Л. Раціборинський, С.В. Лихоступ та інші – К. : Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України, 2010. – 962 с.

19. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

20. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.07 р. № 653-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

21. Електронний парламент у контексті розбудови інформаційного суспільства в Україні / Антоненко С.А. // “Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України”, № 4(7)/2011.

22. Про організацію роботи по формуванню єдиної системи правової інформації в Україні : Постанова Президії Верховної Ради України від 26.12.94 р. № 308/94-ПВ. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

23. До питання розроблення концепції та програми правової інформатизації України / С.А. Антоненко // *Інформація і право*. – 2012. – № 2(5).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 351:378

СЕЛЕЗНЬОВА О.М., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ПВНЗ “Буковинський університет”

РОЛЬ ТА ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ (на прикладі навчальної дисципліни “Інформаційне право”)

***Анотація.** У статті підіймається актуальне питання використання інформаційних технологій в навчальному процесі, аналізуються їх переваги та недоліки, а також принципи використання. З'ясовуються мета та функції викладача при використанні інформаційних технологій.*

***Ключові слова:** інформація, інформаційні технології, навчальний процес.*

***Аннотация.** В статье поднимается актуальный вопрос использования информационных технологий в учебном процессе, анализируются их преимущества и недостатки, а также принципы использования. Выясняются цель и функции преподавателя при использовании информационных технологий.*

***Ключевые слова:** информация, информационные технологии, учебный процесс.*

***Summary:** The article is devoted to the use of information technologies in the educational process. Analyzes their advantages and disadvantages and how to use them. Investigates the purpose and function of the teacher in the use of information technologies.*

***Key words:** A information, information technologies, the educational process.*

Постановка проблеми. Розвиток інформаційного суспільства зумовлює активізацію різних процесів у майже всіх сферах життя. Не є винятком і освіта, зокрема вища освіта. У суспільстві, побудованому на знаннях та інформації, трансформується не тільки роль і поле діяльності навчальних закладів, але й місія викладача. Методологія навчання повинна враховувати як швидкі технологічні зміни, так і світоглядну спрямованість на переосмислення основних фундаментальних принципів природи і суспільства, випереджаючи технологічний розвиток останнього. Змінюється система взаємовідносин між тими, хто вчить, і тими, хто вчиться. Викладач залишається головною дійовою особою, виконує роль інтерпретатора нової креативної моделі. Необхідно спрямувати всі зусилля, щоб уникнути ролі пасивних залежних користувачів чужих знань і технологій, а перетворитися власне на ідеологів та розробників нового знання, тих, хто повністю використовує інтелектуальний потенціал в умовах інформаційного суспільства [1, с. 106].

Разом з тим, неоднозначною виявляється роль студента у пізнанні навчального матеріалу. Адже загальновідомо, що знання формуються тим успішніше, чим вища активність тих, кого навчають, і це призводить не тільки до кращого розуміння, запам'ятовування, збереження та відновлення нової інформації, але й виробляє уміння застосовувати отримані знання на практиці. Активна пізнавальна діяльність – це насамперед інтелектуальна робота, спрямована на формування нових знань, які отримані на основі використання власного досвіду, зіставлення, аналізу і синтезу фактів. Активізація тих, кого навчають, досягається тоді, коли навчання за своїм характером наближається до дослідного процесу, а творче середовище створюється за рахунок підвищеного інтересу до предметів [2, с. 31].

Зазначені аспекти активізації навчального процесу та творчого підходу до нього досить суттєво можуть бути вирішені за допомогою відомих та новітніх інформаційних технологій. Саме вони становлять основу освітньо-інформаційного простору навчального закладу, яке повинно складати відповідне середовище: локальну комп'ютерну мережу, що об'єднує навчальні класи і аудиторії на основі клієнт-серверної технології, електронну пошту, глобальну мережу Інтернет, лекційні аудиторії з цифровими відеокамерами, сучасними аудіо- і відео-проекторами для організації телеконференцій, інші засоби колективного та індивідуального спілкування викладача і студента, електронні бібліотеки, Інтернет-бібліотеки та навчальні комплекси [3, с. 49].

Дослідження впливу інформаційного середовища на навчальний процес, а також значення інформаційних технологій для освітньо-виховної діяльності, останнім часом активізувалася на теренах нашої держави. Бурхливий розвиток інформаційної сфери зумовлює трансформацію наукових підходів до методик викладання, зокрема у вищих навчальних закладах. Серед науковців, що займалися зазначеною проблемою, можемо назвати таких, як: В. М. Брижка, О. В. Кашеєву, Л. В. Колотову, Т. Г. Левченко, М. М. Наконечну, О. М. Парубка, В. М. Поповича та інших. Важливим заходом української науки стало проведення тематичної конференції всеукраїнського рівня на тему: “Сучасне навчальне обладнання: інновації, технології, досвід” (2010 р.), на якій було висловлено чимало пропозицій та питань до дискусії в аспекті ролі інформаційних технологій в навчальному процесі. Разом з тим, досить багато положень теоретико-прикладного характеру залишаються відкритими та потребують свого вивчення. На деяких із них ми зупинимось у нашій статті.

Метою статті є визначення ролі інформаційних технологій та відношення до них викладача, а також з'ясування їхнього значення та переваг.

Виклад основних положень. Інформаційні технології представляють собою своєрідні способи пошуку, зберігання, обробки та поширення інформації. Наука, техніка та ритм життя надають можливість і створюють потребу у використанні вищезазначених способів у сучасному навчальному процесі. Особливо вагомим значення застосування інформаційних технологій в навчальному процесі та ознайомлення із ними студентів набуває для юридичних факультетів вищих навчальних закладів. Справа в тому, що інформаційні технології тут виступають і як форма (спосіб) пізнання, пошуку тощо інформації, і як об'єкт правового вивчення та регулювання (зокрема, інформаційним правом та правовою інформатикою).

Первинне ознайомлення студентів-правників із інформаційними технологіями ще до вивчення інформаційного права є справжньою перевагою навчального процесу. Ще до початку викладання зазначених профільних навчальних дисциплін студент вже відчуває категорії інформаційного права у їх практичному аспекті, ще до теоретичного розуміння у нього формується життєва ситуація з власного досвіду виявів інформаційного середовища. Пізніше, вивчаючи навчальні дисципліни інформаційного права та правової інформатики, студент краще сприймає наукову інформацію інформаційно-правового спрямування, чіткіше розуміє процеси та тенденції в інформаційному середовищі, самостійно оптимізує своє втручання у світ інформаційних технологій. Проте дана перевага носить загальний характер. Зупинимось далі на перевагах застосування інформаційних технологій у навчальному процесі, які, власне, трансформують останній, роблячи його таким, що відповідає вимогам сьогодення.

Отже, перевагами застосування інформаційних технологій в навчальному процесі, на наш погляд, є:

1) підвищення інформаційної культури як студента (головним чином), так і викладача. Особливо це важливо при вивченні навчальної дисципліни “Інформаційне право”, оскільки саме розгляд основних елементів інформаційної культури як одного із інститутів науки інформаційного права є однією із тем зазначеного навчальної дисципліни;

2) полегшене наочне сприйняття – подачу навчального матеріалу у вигляді таблиць, схем, переліків елементів тощо варто організовувати у вигляді мультимедійної презентації (Microsoft PowerPoint). Плакати, хоч які б якісні вони не були, обмежені за форматом, є складними для перенесення та незручними для великих аудиторій, оскільки студенти, починаючи вже з третього ряду, погано бачать зафіксовану на паперовому носії інформацію;

3) об’ємність матеріалу – при подачі лекційного матеріалу можна використати багато інформації додаткового та деталізуючого змісту. Приміром, при вивченні інформатизації та розгляді її видів характеристику останніх можна визначати окремими слайдами, оскільки одинадцять видів інформатизації неможливо глибоко розглянути на лекційному занятті в усному вигляді, ознайомити з ними можна завдяки інформаційним технологіям;

4) образність вивчаємих категорій – вагомим досягненням сучасних інформаційних технологій є те, що при вивченні певної теми викладач може використати малюнки, графічні зображення, зображення по аналогії, комічні асоціації тощо. Так, при вивченні теми “Поняття та види інформаційної діяльності” при розгляді видів інформаційної діяльності разом із текстовим повідомленням (поняття, ознаки, властивості) можна зображувати малюнки: архівна діяльність – зображення старого архіваріуса за паперами, телевізійна діяльність – телеведучої з великою зачіскою та мікрофоном, бібліотечна діяльність – бібліотекаря в окулярах та з книжками тощо. Малюнки з яскравими особливостями сприяють запам’ятовуванню у студентів. І якщо на семінарському занятті студент відповідає на питання про види інформаційної діяльності, у нього в пам’яті, в першу чергу, впливають графічні образи, які розглядалися на лекції; згадуючи їх, студент уже в змозі хоча б перерахувати такі види, а вже потім – розкрити їх характеристики;

5) економія лекційного часу – досить багато навчального матеріалу, як визначалося вище, можна подати у вигляді презентації. Це економить час, сприяє тому, що викладач може зупинитися на більшій кількості питань, ніж це передбачено навчальною програмою. Крім того, залишається декілька хвилин на сприяння розрядці в аудиторії шляхом розповіді якогось випадку з юридичної практики або жарту по темі. Наприклад, вивчаючи тему “Основи інформаційної безпеки”, можна обговорити із студентами роль інформаційно-психологічного впливу у війнах та локальних воєнних конфліктах;

6) використання on-line режиму для цитування визначних науковців та of-line режиму для після лекційного спілкування з викладачем. Ця перевага є особливо актуальною при вивченні навчальних курсів, які на сьогодні є найменш науково підготовленими. Таким курсом є й “Інформаційне право”. Зокрема, при вивченні теми “Інформаційне право в системі права”, де має місце розгляд інформаційного права як комплексної галузі права (що на сьогодні є одним із найактуальніших питань інформаційного права), можна використати уривки електронних версій лекцій відомих російських науковців (українська наука інформаційного права у даному напрямі розвивається порівняно менш активно). До того ж, у студентів виникає багато питань по навчальній дисципліні у поза лекційний час. Тому важливим є спілкування викладача із студентами у формі електронного листування. Дуже важливою організацією навчально-методичного забезпечення через глобальну мережу Інтернет у вигляді інформації на сайтах вищого навчального закладу, відповідної кафедри, окремого викладача, що читає дисципліну;

7) надання можливості для вирішення різних за обсягом та тематикою індивідуальних завдань – не втрачаючи часу на диктування чи переписування викладач

завдяки інформаційним технологіям може надати студентам індивідуальні завдання, роблячи у цей час або переключку, або заслуховуючи інших студентів;

8) можливість об'єктивної оцінки знань – проведення окремих семінарських занять у вигляді тестування на комп'ютерах значно урізноманітнюють навчальний процес. Програма одразу повідомляє результат роботи по закінченню розв'язання усіх тестів. Проводити кожне семінарське заняття на комп'ютерах, на нашу думку, не є правильним, оскільки крім позитивного ефекту від таких занять у дозованій кількості (відбувається розвиток когнітивних здібностей, кмітливості, зосередженості) виникає і негатив у разі їх надмірності. Мається на увазі швидка втомлювальність студентів, обмеження в усному спілкуванні (як наслідок, студенти не можуть висловити свої думки) та інші фактори.

Таким чином, ми підійшли до того, що при використанні інформаційних технологій у навчальному процесі є не тільки переваги, але й навіпаки – недоліки, знаючи про які, можна їх уникнути при викладанні навчальних дисциплін. Зокрема, такими недоліками є:

1) невиправдане захоплення інформаційними технологіями, що призводить до забуття, презирливого ставлення та використання традиційних методик. Так, наприклад, деякі викладачі не надиктовують окремі положення конспекту студентам, аргументуючи це тим, що таку (чи подібну) інформацію можна знайти у пошуковій мережі Інтернет, в електронних бібліотеках тощо. Чомусь не беруться до уваги такі аспекти, як: а) засвоєння навчального матеріалу через механічну пам'ять; б) втрату часу, коли необхідно оновити в пам'яті основні поняття (положення) лекції, а потрібно звертатись до бібліотеки; і врешті-решт, в) студент є студентом, і не завжди після занять він опрацьовує навчальний матеріал, шукаючи його у пошукових системах, бібліотеках тощо. Досить часто “готуванням до заняття” вважається прочитати хоч дещо перед парою і це “дещо” є конспектом. Саме тому ми погоджуємося з Л.М. Наконечною, яка пише, що дійсно “мультимедійні засоби привертають увагу, збільшують активність, але для продуктивного результату слід залучати й традиційні методи навчання. Картинки, схеми, анімацію слід поєднувати зі звичайним усним поясненням, розповіддю вчителя, роботою з традиційним обладнанням на лабораторних роботах та роботах практикуму. Але якими б яскравими, інтерактивними властивостями не володіли існуючі мультимедійні продукти, вони далеко не завжди задовольняють та відповідають освітнім задачам, які вчитель ставить перед собою” [4, с. 60 – 61].

2) використання інформаційних технологій іноді відбувається лише декількома способами, що знижує якість навчання. Приміром, проведення семінарських занять тільки способом електронного тестування, про яке писалося вище; практичного заняття – у вигляді презентацій, котрі готують студенти; лекційних занять – із застосуванням мультимедійного проектора. Щодо останнього зазначимо, мультимедійний проектор не рятує лектора від посереднього проведення заняття. Нецікавий, монотонний, віддалений від студентів монолог викладача здатен звести нанівець найякіснішу мультимедійну презентацію. Існують лектори, які зовсім без допоміжних засобів здатні тримати аудиторію в постійній напрузі, широко використовувати наукові погляди, розраховані для вузького кола фахівців, причому роблячи їх зрозумілими загалу. Така позиція лектора пояснюється хорошими ораторськими та психологічними здібностями, але, в першу чергу, захопленістю викладача своєю дисципліною. Як вірно зазначає О. Галиця, “дуже важливо, щоб студенти помітили, що викладач захоплений своєю діяльністю, що він без залишку віддається своїй роботі... Якщо студенти це помітять, то захопленість викладача своєю діяльністю, хоч якоюсь мірою перейде і до них” [5]. Зрештою підсумуємо: не інформаційні технології є визначальними, а сам викладач та його подача навчального матеріалу є первинними та основними у навчальному процесі. Образність

думки викладача, його живе слово, підкріплене, а не перенасичене однотипними методами, що надають інформаційні технології, створює справжню якісне навчання;

3) широкий доступ до пошукових систем, електронних бібліотек і каталогів тощо призводять до того, що з інформацією будь-якого характеру можна ознайомитися дуже швидко. Викладач, готуючись до лекції опрацьовує багато навчального та наукового матеріалу, та намагається подати максимум знань на лекційному занятті. Однак його помилкою буде перевантаження навчального матеріалу різними даними. І таку помилку дуже легко допустити, адже викладач частину знань дає усно, частину за допомогою мультимедійної презентації і таке інше. Крім того, студенти повинні знайти й опрацювати частину навчального матеріалу самостійно. Не все вдасться записати, далеко не все можливо вивчити. Деталі важливі для спеціалістів вузького профілю, студентам потрібна схема. Уже знаючи правове явище в загальному, пізніше студент вивчає його ґрунтовніше. Проте на це потрібні години і години, яких лекція не передбачає. В результаті можна зазначити: інформація є доступною, але потрібен час, щоб її засвоїти. Неможливо знати все, проте потрібно прагнути знати більше. Розширити певні положення лекції, розкрити та обговорити деталі можна на семінарському занятті, імпровізованому “круглому столі”, у спільних наукових дебатах на студентських конференціях та зборах тощо;

4) інформаційні технології дають змогу швидко подати навчальний матеріал. Проте слід уникати надто швидкого подання, оскільки усвідомлення такої інформації відбувається не завжди. Часто після такої лекції виносяться непевні враження, нечіткі обриси прочитаної теми. Викладач повинен спокійно, не поспішаючи, розказувати, і достатньо повільно перегортати слайди презентації, щоб аудиторія мала можливість належним чином з ними ознайомитися та (при потребі) переписати.

Варто зазначити ще один аспект. Інформаційні технології значно допомагають при дистанційному навчанні, однак вони не повинні стати домінуючими при навчанні на стаціонарі. Безпосереднє спілкування викладача та студента закріплює у останнього навички усного сприйняття (що особливо важливо для юристів) важливої, часто вперше почутої, інформації. Причому така інформація закріплюється разом із жестами, емоціями, мімікою викладача, а також із його власним відношенням до цієї інформації.

Висновки.

На підставі вище викладеного, можна сформулювати принципи використання інформаційних технологій у навчальному процесі. Ними є:

- 1) продумане та ненав’язливе застосування інформаційних технологій;
- 2) багатоманітність та варіативність навчальних завдань;
- 3) залучення студентів до інформаційного середовища;
- 4) додатковий характер інформаційних технологій в навчальному процесі.

Як бачимо, викладач виступає своєрідною векторною прямою між студентом та навчальним матеріалом, що подається завдяки різним методикам, у тому числі і за допомогою інформаційних технологій. Таке його становище розкривається через ряд функцій.

Відомо, що функції – це завжди діяльність конкретного суб’єкта у певному середовищі. У розглядуваній нами ситуації таким суб’єктом є викладач, середовищем – навчальний процес, діяльність – подача навчального матеріалу за допомогою інформаційних технологій. Перелічимо функції викладача:

1) пізнавальна – студент вивчає інформаційне суспільство, інформаційне середовище шляхом наочного сприйняття інформації за допомогою використання інформаційних технологій при подачі навчального матеріалу;

2) комунікативна – обумовлюється наявністю полегшеного спілкування між студентом і викладачем у поза лекційний час; створюється можливість оперативних

Інтернет-включень, наведення цитат відомих науковців тощо. Тобто прослідковується як активне, так і пасивне спілкування за допомогою інформаційних технологій;

3) культурна – оволодіння інформаційною культурою стає першочерговим завданням не тільки для майбутнього юриста, але й кожного громадянина України. Науково технічний прогрес не зупиняється ні на хвилину, йти у ногу із часом означає бути не гостем в інформаційному середовищі, а його повноправним членом, який щодня поглиблює свою інформаційну культуру (на початкових етапах – за допомогою викладача);

4) адаптивна – викладач, знайомлячи студента із інформаційними технологіями на своїх заняттях, привчає його до умов існування в інформаційному середовищі;

5) виховна – за допомогою інформаційних технологій викладачем формується у студентів не тільки якість знань інформаційно-технологічного характеру, але й виховуються такі риси, як: терплячість, творчість, увага, логічність дій тощо.

Означені функції роблять можливим визначити роль використання інформаційних технологій в навчальному процесі. Вона полягає у тому, що завдяки їм:

1) підвищується якість і полегшується викладання навчальної дисципліни (зокрема, інформаційного права);

2) залучаються студенти до інформаційного середовища.

3) проведеного дослідження можна зробити наступний висновок.

Еволюція вищої освіти, у зв'язку з переходом до інформаційного суспільства, відбувається швидкими темпами. Не останню роль при цьому відіграють інформаційні технології, які сьогодні нерідко використовують у навчальному процесі. Завдяки ним раціональніше використовується лекційний час, підвищується інформаційна культура, полегшується наочне сприйняття тощо. Разом із тим існують проблеми, які виникають при неправильному, недоцільному використанню інформаційних технологій при викладанні навчального матеріалу. Проте знаючи про них, їх можна уникнути. Викладач повинен використовувати всі позитивні досягнення інформаційних технологій для забезпечення якісного навчального процесу. Подальшими дослідженнями у даній сфері мають стати науково-методичні розробки та пропозиції щодо проведення навчальних занять із використанням інформаційних технологій (в тому числі, і при вивченні навчальної дисципліни “Інформаційне право”).

Використана література

1. Левченко Т. Г. Вплив вищого навчального закладу на розвиток “інформаційного суспільства” / Т. Г. Левченко // Інститут вищої освіти та його вплив на регіональний розвиток України: соціокультурні, економічні та правові аспекти : *матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, 26 – 27 травня 2008 р.* – Ірпінь, 2008. – С. 105 – 107.

2. Парубок О. М. Інформаційно-комунікаційні технології активізації навчального процесу у вищих навчальних закладах МНС України / О. М. Парубок, А. І. Харчук, О. В. Міллер // *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.* – 2009. – Вип. 3. – С. 30 – 34.

3. Нагірняк М. Я. Роль держави у запровадженні інновацій на основі сучасних інформаційних технологій у розвиток вищої освіти України / М. Я. Нагірняк, А. Я. Нагірняк // *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.* – 2008. – Вип. 2. – С. 45 – 53.

4. Наконечна Л. М. Використання мультимедійних презентацій у навчально-виховному процесі : *матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції [“Сучасне навчальне обладнання: інновації, технології, досвід”], 25-26 лютого 2010 р.* – Суми, 2010. – С. 60 – 61.

5. Галиця О. Психологічні аспекти навчального процесу в юридичних факультетах / О. Галиця // *Юридичний журнал.* – 2009. – № 10. – Режим доступу : [//www.justinian.com.ua/print.php?id=3323](http://www.justinian.com.ua/print.php?id=3323)

І н ф о р м а ц і я н а б е з п е к а

УДК 343.23

КУЗЬМІН С.А., кандидат юридичних наук, Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

КОМП'ЮТЕРНА (КІБЕРНЕТИЧНА) ІНФОРМАЦІЯ, ЯК ПРЕДМЕТ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Анотація. В контексті загальної теорії кримінального права досліджуються проблемні питання, пов'язані із особливостями визначення комп'ютерної (кібернетичної інформації) як предмета злочину.

Ключові слова: предмет злочину, комп'ютерна інформація, склад злочину, факультативні ознаки об'єкта злочину, елемент складу злочину.

Аннотация. В контексте общей теории уголовного права исследуются проблемные вопросы, связанные с особенностями определения компьютерной (кибернетической) информации как предмета преступления.

Ключевые слова: предмет преступления, компьютерная информация, состав преступления, факультативные признаки объекта преступления, элемент состава преступления.

Summary. Problems connected with the peculiarities of the definition of computer (cybernetic) information as an object of the crime are studied in the context of the general theory of criminal law.

Keywords: target of crime, computer information, components of crime, optional characteristic features of the object of the crime, constituent element of offence.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, що характеризуються інтенсивним розвитком суспільства, науково-технічного прогресу, об'єктивно виникають передумови до зміни підходів у аналізі явищ реальної дійсності. Не є тут виключенням і кримінально-правова наука, яка сьогодні досить інтенсивно розвивається. Фактично, задля виконання покладених на нього державною та суспільством завдань, кримінальне право має своєчасно та адекватно реагувати на виникнення нових загроз, зокрема і тих, що зумовлені позитивним розвитком науково-технічного прогресу, досягнення якого в ряді випадків використовуються кримінальними елементами (окремими особами та злочинними угрупованнями) для досягнення своїх злочинних цілей.

Одним із достатньо нових чинників, що останнім часом усе більш значуще впливають на стан і рівень криміногенних загроз, є злочини, пов'язані із протиправним обігом інформації, що обробляється та передається через комп'ютери, автоматизовані системи, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку або зберігається на електронних носіях інформації. Зокрема, В.М. Бутузов цілком справедливо наголошує, що процеси інформатизації всіх галузей людської діяльності впливають і на таку сферу, як злочинна діяльність, – з'являються нові види та способи злочинних посягань, пов'язаних із використанням комп'ютерних технологій, злочинність освоює інформаційний простір, середовище комп'ютерних мереж [1, с. 7].

У цьому контексті необхідно зазначити, що класична теорія вітчизняного кримінального права, досліджуючи поняття предмета злочину в контексті загального вчення про склад злочину, явно недостатню увагу приділяла проблемним питанням

визнання інформації, як предмету злочину, а тим більше, взагалі окремо не розглядала комп'ютерну інформацію в якості предмета злочину.

Як наслідок, станом на сьогодні, ця, безумовно актуальна, як с точки зору правозастосовчої практики, так і розробки теоретичних засад вчення про склад злочину, проблематика залишена значною мірою поза увагою цільових досліджень кримінально-правової науки.

Тут не зайве буде ще раз пригадати шановного М.Й. Коржанського, який у своїх працях ще у 1996 році наголошував на тому, що загалом проблема предмету злочину є однією із найбільш суперечливих і маловивчених, при цьому він принципово вказував, що предмет злочину та його роль у механізмі заподіяння шкоди в сфері певних суспільних відносин, виявленні об'єкта посягання і кваліфікації діяння має дуже важливе теоретичне та практичне значення [2, с. 128]. На жаль, до сьогодні серед науковців відсутній єдиний погляд на зміст поняття “предмет злочину” взагалі, а тим більше щодо проблемних питань визначення комп'ютерної інформації, як предмета злочину, що зайвий раз підтверджує актуальність обраної проблематики дослідження.

Дослідженням проблемних питань, пов'язаних із визначенням поняття предмету злочину, займалася низка провідних вітчизняних науковців, а саме: Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, Ю.В. Баулін, В.О. Глушков, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, А.А. Музика, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк. Своєю чергою, проблемні питання, пов'язані із застосуванням норм кримінального права, що передбачають відповідальність за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, не залишились поза увагою таких учених, як Д.С.Азаров, В.М. Бутузов, В.Д. Гавловський, О.В. Копан, В.І. Осадчий, М.А. Погорецький, О.М. Юрченко, Є.Д. Скулиш, В.П. Шеломенцев та ін.

У той же час, у переважній більшості праць, предмет злочину або розглядається суто теоретично, при цьому штучно відокремлено від злочинів, пов'язаних із обігом комп'ютерної інформації, або лише як прикладний елемент у контексті конкретно складу злочину, передбаченого Розділом XVI Особливої частини Кримінального кодексу України (далі КК України) без відповідного теоретичного обґрунтування та аналізу положень кримінально-правової науки.

Метою представленої праці є дослідження теоретичних кримінально-правових аспектів, пов'язаних із визначенням комп'ютерної (кібернетичної) інформації як спеціального предмета злочинів за кримінальним правом України, що має забезпечення відповідності критерію новизни головних висновків роботи.

Виклад основних положень. Угодою про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі зі злочинами у сфері комп'ютерної інформації, що була підписана в м. Мінську 1 червня 2001 року, нормативно закріплено таке визначення: комп'ютерна інформація – це інформація, яка знаходиться у пам'яті комп'ютера, на машинах або інших носіях, у формі, доступній сприйняттю ЕОМ, або яка передається по каналах зв'язку [3, с. 94 – 95]. До речі, на нашу думку, тут було б повністю правомірним задля усунення можливого подвійного тлумачення використовувати також і термін “кібернетична інформація”, оскільки зміст тут є повністю синонімічним.

Крім того, вважається за доцільне, в контексті застосування норм кримінального закону, зауважити, що поняття комп'ютерної (кібернетичної) інформації необхідно ототожнювати із поняттям комп'ютерних даних, під якими, як зазначається у наукових джерелах, слід розуміти сукупність усіх даних, які оброблюються в електронно-

обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах, передаються мережами електров'язку незалежно від засобу їх фізичного та логічного представлення, а також зберігаються на електронних носіях інформації [4, с. 22].

Загалом, сутність кримінально-правової охорони інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах і комп'ютерних мережах або пересилається каналами електров'язку, базується, з одного боку, на статусній ознаці цієї інформації як об'єкта власності, а, з іншого, на її змісті, споживчій цінності та (або) здатності задовольняти інформаційні потреби конкретних споживачів. Підкреслюємо, що саме ці ознаки, на нашу думку, і мають бути покладені в основу теоретичного висновку про приналежність комп'ютерної інформації до категорії предмета злочину.

Певна, на наше переконання, штучна теоретична проблема щодо такого статусного визнання виходить із традиційних поглядів на визначення предмета злочину, що тривалий час напружувались у теорії радянського та вітчизняного кримінального права. Тут фактично, поряд із відсутністю, як вже наголошувалось вище, єдиного погляду на дефініцію предмета злочину, традиційним є його (предмета злочину) сприйняття виключно, у так би мовити, матеріальному аспекті, що об'єктивно зумовлено певним відставанням у часі кримінально-правової науки від новітніх тенденцій інформаційного технологічного прориву, що має місце протягом останніх десятиліть.

Так, у цьому контексті, абсолютно аналогічна ситуація відбувається ще з однією факультативною ознакою складу злочину – місцем вчинення злочину. Дійсно, таке місце вчинення злочину, як, зокрема, кібернетичний простір, тобто, штучне електронне середовище існування інформаційних об'єктів у цифровій формі, що утворене в результаті функціонування кібернетичних комп'ютерних систем управління і обробки інформації та забезпечує користувачам доступ до обчислювальних й інформаційних ресурсів систем, вироблення електронних продуктів, обмін електронними повідомленнями, а також можливість за допомогою електронних інформаційних образів у режимі реального часу вступати у відносини (взаємодіяти) щодо спільного використання обчислювальних та інформаційних ресурсів системи [3, с. 8788], повністю не вписується у класичне вчення кримінально-правової науки про склад злочину. Отже, для вирішення подібних проблем, вочевидь, необхідне застосування принципово нових концептуальних підходів, що, ймовірно, мають суттєво “ламати” визнані засади науки кримінального права.

Повертаючись до сучасного теоретичного визначення поняття предмета злочину, варто ще раз наголосити, що загалом, як зазначалось вище, на сьогодні більшість науковців традиційно обов'язковою умовою предмета злочину визначає його належність виключно до матеріальних об'єктів.

Зокрема, М.Й. Коржанський визначав предмет злочину, як конкретний матеріальний об'єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який вчинюється суспільно небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин [2, с. 134]. Ю.В. Александров та В.А. Клименко під предметом злочину розуміють як речі, так і інші предмети матеріального світу, в зв'язку з якими або з приводу яких вчинюється злочин, або впливаючи на які, винний посягає на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом [5, с. 54]. У монографічному дослідженні 2011 року А.А. Музыка та Є.В. Лащук визначають предмет злочину як факультативну ознаку об'єкта злочину, що знаходить свій вияв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати

органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких і шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння [6, с. 110].

Вочевидь, що представлені підходи до концептуального визначення предмета злочину ніяким чином не відображають навіть можливість віднесення до нього комп'ютерної (кібернетичної) інформації та підводять нас до висновку про штучну підміну при застосуванні такого підходу самої комп'ютерної (кібернетичної) інформації лише її матеріальним носієм, що, до речі, із урахуванням специфіки сучасного стану розвитку інформаційно-комунікаційної сфери, також, взагалі, фактично може перебувати у кіберпросторі, як у штучному електронному середовищі, тобто не існувати у вигляді конкретного матеріального об'єкта, речі, а тим більше матеріальної цінності.

Тут варто також пригадати висновок професора О.Ф. Бантишева про те, що предмет злочину внаслідок учинення злочину може знищуватися, псуватися, втрачати свої якості, переміщатися у просторі, змінювати власника, незаконно виготовлятися або вживатися, змінювати свій вигляд тощо [7, с. 110].

На нашу думку, в теорії кримінального права необхідно погодитись із висновком про те, що предмет злочину взагалі не можна розглядати як певну константу, щось незмінне та матеріально зафіксоване, нездатне до трансформації, а, отже, поступово відходити від “укоріненого”, виключно матеріально-речового сприйняття предмета злочину.

Зокрема, предметом злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку є інформація, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах і комп'ютерних мережах або пересилається каналами електрозв'язку [4, с. 22], при цьому така інформація може бути пов'язана як із засобами та знаряддями вчинення злочину, так і безпосередньо обумовлюватись об'єктом кримінально-правової охорони конкретного складу злочину, що своєю чергою і обумовлює спеціальні ознаки такого предмета злочину.

Головні висновки. На підставі викладеного:

- пропонуємо відмовитись у теорії кримінального права від отождолення предмета злочину виключно із матеріальними цінностями та речами матеріального світу, визнавши комп'ютерну (кібернетичну) інформацію, що перебуває (зберігається, обробляється чи використовується) у штучному електронному середовищі (кібернетичному просторі) можливим варіантом предмета злочину;

- вважається за доцільне зробити висновок, що комп'ютерна (кібернетична) інформація (комп'ютерні дані) має бути віднесена до категорії спеціальних предметів учинення злочину, що зумовлюється її використанням в якості засобу чи знаряддя вчинення конкретних злочинів, передбачених Особливою частиною кримінального закону, а також безпосередньо обумовлюватись специфікою об'єкта кримінально-правової охорони конкретного складу злочину.

На думку автора, застосування запропонованих положень має сприяти удосконаленню понятійного апарату в теорії вітчизняного кримінального права, а також позитивно вплинути на вирішення конкретних проблемних питань правозастосовної практики.

Використана література

1. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія / В.М. Бутузов. – К. : КИТ, 2010. – 408 с.

2. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Загальна частина : курс лекцій / М.Й. Коржанський. – К. : Наукова думка, 1996. – 334 с.
3. Словник термінів з кібербезпеки ; за заг. ред. Копана О.В., Скулиша Є.Д. – К. : ВБ “Аванпост-Прим” – 2012. – 214 с.
4. Бутузов В.М. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Розділ XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку / В.М. Бутузов, С.А. Кузьмін, В.П. Шеломенцев. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. – 152 с.
5. Александров Ю.В. Кримінальне право України : Заг. частина : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Ю.В. Александров, В.А. Клименко. – К. : МАУП, 2004. – 328 с.
6. Музика А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А.А. Музика, Є.В. Лашук. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 192 с.
7. Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія / О.Ф. Бантишев. – К. : Вид-во НА СБ України, 2001. – 122 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.97

ЛЕОНОВ Б.Д., кандидат юридичних наук,
старший консультант Штабу Антитерористичного центру при СБУ

СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ ТА ЇХ РОЛЬ У ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті висвітлюються особливості соціальних конфліктів та їх роль у детермінації терористичної злочинності.

Ключові слова: соціальні конфлікти, терористична злочинність, детермінація.

Аннотация. В статье освещаются особенности социальных конфликтов, а также их роль в детерминации террористической преступности.

Ключевые слова: социальные конфликты, террористическая преступность, детерминация.

Summary. The article highlights the characteristics of social conflicts and their role in the determination of a terrorist crime.

Keywords: terrorism, terrorist crime, determination.

Постановка проблеми. Продуктивність у з'ясуванні походження тероризму і його детермінації важко уявити без вивчення основного підходу, що притаманний сучасній конфліктології – теорії конфлікту. Сучасна теоретична конфліктологія сформувалася як міждисциплінарна наука, що вивчає комплексне та багатовимірне явище політичного конфлікту із використанням різноманітних методологічних підходів, методів та методик. Інтегроване знання про конфлікт включає як фундаментальні теорії загального характеру, так і прикладні, орієнтовані на вивчення окремих аспектів виникнення, розвитку та розв'язання політичних конфліктів [1, с. 80].

Еволюція конфліктології незаперечно засвідчує надзвичайну складність і мінливість міжнародних конфліктів як об'єкта дослідження, а відтак – неможливість його охоплення за допомогою єдиної комплексної теорії. Це обумовлено тим, що наукові уявлення про загальні закономірності міжнародних конфліктів періодично змінюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо соціального конфлікту як головної причини тероризму, досліджувалися закордонними і вітчизняними авторами, а саме: Ю.М. Антоняном, В.Ф. Антипенком, С.У. Дікаєвим, В.М. Кудрявцевим, Д.А. Шестаковим. Одним із перших теорію конфлікту висунув Т. Селлін (1937 р.), який у площині конфлікту культури відзначив розбіжність між зовнішніми і внутрішніми цінностями культури. Він зробив припущення, що конфлікт між культурами є похідним продуктом розвитку останньої, оскільки може виникнути внаслідок зіткнення різних ціннісних орієнтацій, властивих різним соціальним системам. Це, у свою чергу, впливає на рівень злочинності. На погляд В.Ф. Антипенка, відмінності в культурах не можуть вважатися підставою для застосування насильства і тероризму, оскільки терористичні конфлікти виникають в рамках цивілізаційного розвитку, коли духовні цінності, виходячи із сфери творчого начала, трансформуються в прагматичні цивілізаційні величини [1, с. 295 – 296]. Інший кримінолог Дж. Волд (1958 р.) розробив теорію групового конфлікту, а К. Шуман (1976 р.) – теорію конфлікту у боротьбі за владу.

Метою статті є висвітлення особливостей соціальних конфліктів та їх ролі у детермінації терористичної злочинності.

Виклад основного матеріалу. Існує кілька десятків визначень конфлікту. Якщо узагальнити існуючі визначення конфліктів, можна дійти висновку, що у широкому розумінні в будь-якому соціальному конфлікті йдеться про зіткнення певних інтересів (державних, політичних, групових, релігійних тощо). Серед множинності конфліктів виділяються: політичні, міжособистісні, економічні, партійні, релігійні, міждержавні.

Відомо, що соціальний конфлікт як прояв діалектичного закону боротьби протилежностей належить до одного з механізмів прояву та розв’язання соціальних протиріч. Можна погодитись з твердженням, що проявом соціального конфлікту є “кримінальний конфлікт” [2, с. 187], який знайшов вияв у вчиненні діяння, що передбачено кримінальним законом як злочин [3, с. 204]. Але залишається невирішеним питання: в якому зв’язку зі злочином перебуває соціальний конфлікт, чи є останній причиною злочину?

Окремі автори припускають, що конфлікт є не лише підставою вчинення злочину, а і його причиною. В обґрунтування цієї позиції вони наділяють окремих особистостей “конфліктною спрямованістю”, часткою життя яких є суспільно небезпечна діяльність, що досягає кримінально-правової оцінки [4, с. 16 – 17]. Для уточнення саме генетичного зв’язку між конфліктом і злочином наводиться твердження, що “можливо, конфлікт є батьком усіх явищ” [5, с. 147].

З критикою цієї позиції виступив А.П. Закалюк, який вважає, що “конфліктний” підхід не розкриває сутності суперечностей: конфлікт – лише зовнішня оболонка. За закономірностями та термінологією теорії детермінації цей конфлікт є не причиною, а умовою, що сприяє вчиненню злочину. Якщо ж ставити питання про “батьківство” конфлікту стосовно злочину, то причиною останнього, на погляд А.П. Закалюка, є той самий індивідуально-психологічний комплекс особи, одне з провідних місць в якому належить суспільно неприйнятній та суспільно небезпечній свідомості та психології. На ґрунті цієї суперечності виникає соціальний конфлікт, який за певних криміногенних умов може стати підставою або приводом для вчинення злочину [3, с. 205].

Формою прояву названої суперечності може бути соціальний конфлікт як між особою і суспільством, так і між особами різних типів спрямованості особистості.

Розв’язання діалектичної суперечності є рушійною силою будь-якого розвитку, насамперед розвитку суспільства, його відносин, складових елементів, у т.ч. суспільної свідомості. Кожному суспільству властиві свої суперечності, старі й нові характеристики, негативні і позитивні сторони. Коли йдеться про негативні антисуспільні елементи суспільної свідомості, потрібно усвідомлювати, що вони знаходяться у постійній взаємодії з позитивними елементами, а їх співвідношення є мінливим. Така суперечливість і мінливість властива тим економічним, соціальним, політичним та іншим чинникам, що обумовлюють негативні елементи суспільної свідомості [3, с. 205].

Як і в будь-якому соціальному конфлікті, зміст терористичного конфлікту – це досить складна система взаємопов’язаних явищ міжнародного життя і діяльності учасників конфлікту, тобто протиборчих сторін, що утворюють ядро терористичного конфлікту, з їхніми протилежними цілями. Об’єктом терористичного конфлікту, як правило, визнається світопорядок, система світоустрою, а предметом виступають ресурси і контроль над ними, території, доступ до технологій і благ цивілізації. Антагоністичний характер конфлікту зумовлений застосуванням одним із суб’єктів терористичних методів дій, а з іншого – непримиренністю до зазначеної претензії опонента (на ресурси, технології, блага), що прикривається непримиренністю до терористичних методів боротьби [1, с. 244 – 246]. Виходячи із суб’єктів конфлікту та його об’єкта терористичний конфлікт визначається також іншою важливою складовою:

специфічним способом боротьби, до якого вдається принаймні одна із сторін конфлікту – терористичними актами [1, с. 203].

Що стосується міжнародного конфлікту, то його можна розглядати в кількох площинах: філософську категорію, що позначає зіткнення однієї сили з іншою; наукову категорію, функцією якої є операціоналізація основних ознак конфліктних ситуацій у світовій політиці; категорію соціальної поведінки для позначення ситуації існування двох чи декількох сторін у боротьбі; можливість або ситуацію; структуру; подію або процес [6, с. 12].

Теорія конфлікту встановлює різноманітні причини конфліктів, у т.ч. міжнародних. Одні вчені розглядають системні передумови виникнення конфліктів, інші – вплив когнітивних особистісних факторів на процеси прийняття рішень, що загрожують виникненням конфліктів. Результат такої багатоплановості – формування в методології дослідження конфліктів своєї концепції з урахуванням рівнів аналізу, яка передбачає відповідність між рівнями розробки теорій та рівнями перевірки цих теорій.

Досить часто виділяють головну причину конфліктів. С.У. Дікаєв головним генератором міждержавного, міжнародного тероризму вважає вікові конфлікти [7]. Проте, події, що відбуваються в міжнародно-політичному житті, як правило, мають декілька причин, дія котрих є нелінійною. Визвольний рух може пояснюватися суперечностями або антагонізмом національних інтересів різних держав, характером їх лідерів, особливостями міжнародної ситуації та іншими факторами. Породжений соціальними причинами тероризм з часом перетворюється на самодостатній і дуже впливовий фактор міжнародного рівня як похідна, що набула визначального характеру.

Існуюча концепція рівнів причиновості тієї чи іншої події (концепція рівнів аналізу) пропонує виокремити декілька рівнів причиновості, серед яких виділяються три: особистісний, державний і системний. На першому рівні вона пояснюється особливостями психології державних діячів; на другому – комплексами національних інтересів, ідеологічними, геополітичними або економічними мотивами; на третьому – структурою та іншими параметрами міжнародної системи. Концепція рівнів аналізу вимагає відповідності між досліджуваним рівнем причиновості та теоріями, які використовуються. Зокрема, системні причини міжнародних конфліктів доцільно розглядати за допомогою системних даних [6, с. 121]. Серед методів дослідження конфліктів виділяють також теорію ігор та метод системного моделювання. Дослідження конфлікту із використанням теорії ігор передбачає побудову спеціальної теоретичної конструкції-моделі – гри. Теорія ігор визначає рекомендації щодо раціональних дій для кожного з учасників конфлікту.

Особливості наукового дослідження конфліктів узалежені також суб'єктивним характером досліджуваних процесів. Сам об'єктивний хід конфліктів підтверджує оцінки тих дослідників, які вважають світову політику сферою взаємодії не тільки одних держав, але й будь-яких соціальних груп, що мають політичні інтереси [8, с. 68]. Учасники міжнародних відносин можуть діяти у відповідності або всупереч теоріям, які витлумачують їхню взаємодію, а це матиме наслідком викривлення результатів дослідження. Але ще більш серйозним проявом суб'єктивізму є неможливість передбачити поведінку людини науковими засобами: реально оцінити найбільш оптимальну поведінку, пояснити минулі дії, побудувати можливі сценарії дій, навіть вказавши ймовірності їх реалізації, однак точно передбачити поведінку людини неможливо, особливо в разі відсутності зацікавлення цієї людини в передбаченні її поведінки. При висвітленні суспільної небезпечності тероризму як результату діяльності асоціальних груп, визначених як “терористичні угруповання”, “терористичні

мережі”, “терористичні організації” поза увагою, на жаль, часто залишається терористичний конфлікт у цілому як важлива складова соціального життя, що потребує структурних перетворень. Потреба цих перетворень зумовлює іноді терористичну основу конфлікту. Завдяки застосуванню конфліктологічного наукового інструменту, що полягає у врахуванні конструктивної складової тероризму, уявлення про соціальний зміст, витоки і причини тероризму відчутно збагачуються.

За теорією конфлікту, спільний інтерес як шлях до консенсусу в глобальному терористичному конфлікті слід шукати навколо проблеми зростаючої некерованості міжнародними соціально-економічними процесами і пов’язаної з нею зростаючої катастрофогенності засобів і методів боротьби в конфлікті. Адже, коли конфлікт не може бути вирішений за допомогою конструктивної складової соціальних взаємовідносин, скажімо, шляхом міжнародного співробітництва, за логікою його соціальної дії як такої складової включаються крайні, радикальні засоби його вирішення, так як революція, бунт, війна, тероризм тощо [1, с. 243]. Тому для подолання конфронтації потребує вирішення проблема співвідношення цілей суб’єктів конфлікту із застосованими засобами і методами. При цьому мотивація на застосування терористичних методів пов’язана з ефективністю асиметричного способу дії – терористичного акту з усією безмежністю кола його жертв.

Згідно з висунутою Д. Джонсом і М. Смітом концептуальною моделлю асиметричності загрози міжнародного тероризму асиметричні ризики тероризму є відображенням двох специфічних явищ, які характерні для процесів глобалізації останнього десятиліття ХХ століття – початку ХХІ століття. Це, по-перше, проліферація конфліктів невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) в країнах, що розвиваються. По-друге, виникнення реакції на загрози, пов’язані з глобалізацією ринкових відносин, спрямованих на просування ідентичності (Law – Identity Politics), частіше за все етнічної чи релігійної. Факторами, що продукують конфлікти невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) виступають, з одного боку, процеси, пов’язані зі зміною системи міжнародних відносин, а з іншого боку – процес трансформації в структурі ідентичності. Ці фактори, на думку згаданих дослідників, взаємодоповнюють один одного [9, с. 5 – 9].

Д. Джонсон і М. Сміт виходять з того, що поширення конфліктів невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) є віддзеркаленням протиборства двох тенденцій. Разом з цим характер таких конфліктів вказує на те, що відповідний конфліктний потенціал вже є локалізованим [9, с. 1 – 12]. Водночас, дослідники відзначають, що діалектика двох згаданих тенденцій є такою, що процеси проліферації конфліктів невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) поєднані з дією транснаціональних взаємозв’язків і процесів.

Зростання ролі конфліктів невисокої інтенсивності (Law – Intensity Conflicts) дослідники пов’язують з підвищенням в структурі ідентичності етнічного та релігійного компонента, зниженням ролі політичної та ідеологічної складової відповідно. Політичні стратегії спрямовані на зміцнення етнічної чи релігійної ідентичності, які, на думку Д. Джонсона і М. Сміта, створюють асиметричні загрози, оскільки такі стратегії припускають протиборство одночасно на локальному, регіональному і глобальному рівнях.

На думку М.Г. Капітоненка, збільшують імовірність виникнення соціальних конфліктів п’ять основних груп факторів, серед яких виділяються: політичні фактори (дискримінаційна політична система, порушення політичних прав деяких груп, нерівний доступ до влади, ідеологічна несумісність тощо); соціально-економічні (економічна дискримінація, нерівний доступ до ринку праці, несправедливий розподіл природних ресурсів тощо); культурні фактори (культурна, мовна дискримінація); історичні фактори (ступінь спільної групової ідентичності); структурні фактори [6, с. 278]. Ці чинники

залежно від економічних, соціальних і політичних умов обумовлюють негативні елементи суспільної свідомості.

Висновки.

1. В дослідженні тероризму, його причинності конфлікт: 1) як соціальна категорія посідає одне з найважливіших місць; 2) складає сутність тероризму як соціального і кримінально-правового явища; 3) має соціологічні, економічні, культурологічні, політичні, військові характеристики, дослідження яких потребує застосування міждисциплінарного наукового підходу.

2. До причин злочинності, у т.ч. терористичної, слід відносити соціальні конфлікти, які є формою прояву (наслідком) суперечності між суспільно прийнятною і суспільно непринятною спрямованістю різних осіб у суспільстві. Такі суперечності, їх співвідношення у кожний історичний момент є мінливим, що властиве тим соціальним, політичним, економічним та іншим чинникам, які обумовлюють негативні елементи суспільної свідомості.

3. Поява політичних, етнічних, релігійних, культурних конфліктів є наслідком зростаючої соціальної нерівності населення у розподілі доходів, що зумовлює формування сучасного глобального конфлікту, який продукує посилення загальних суперечностей у суспільстві. Посиленню конфліктного потенціалу сприяє зміщення етнічної й конфесійної складової в ідентичності особистості, трансформації “старих”, “заморожених”, “вікових” конфліктів, складність управління біполярним світом.

4. Конфлікт, що зумовлює тероризм, закладено у двох площинах соціальної суперечності: між групою осіб, що наділені державною владою, і групою осіб, що належать до політичних опонентів; між суспільно прийнятною і суспільно непринятною спрямованістю різних осіб у суспільстві.

5. Відсутність цілеспрямованої релігійної чи національно-культурної політики у багатьох регіонах світу, поряд з наявністю міжетнічних та міжконфесійних конфліктів, в залишатимуться вагомими детермінаційними константами терористичної злочинності.

Використана література

1. Антипенко В.Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму / В.Ф. Антипенко : монографія. – Одеса, “Фенікс”. 2001. – 315 с.
2. Кудрявцев В.Н. Судебное рассмотрение дел // Конфликты в современной России. Проблемы анализа и регулирования. – М., 1999.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика / А.П. Закалюк : У 3 кн. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 712 с.
4. Мельник П., Ківенко Н., Лановенко І. Методологічні проблеми розвитку кримінологічної науки в Україні : зб. наук. праць. наук. вісн. Акад. держ. податк. служби України. – 2000. – № 2 (8). – С. 16 – 17.
5. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социс. – 1994. – № 5. – С. 147.
6. Капітоненко М.Г. Міжнародні конфлікти : навч. посібник / М.Г. Капітоненко. – К.: “Либідь”, 2009.
7. Дикаев С.У. Терор, тероризм и преступления террористического характера (кримінологическое и уголовно-правовое исследование). – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2006.
8. Фельдман Д.М. Политология конфликта : учеб. пособие. – М., 1998. – С. 68.
9. Jones M., Smith M. Contemporary Political Violence – New Terror in the Global Village // Globalization and the New Terror: Asia Pacific Dimension / David Martin Jones Ed. Cheltenham, UK ; Northampton, MA. USA : Edward Elgar, P. 1 – 25.

До відома авторів

Редакційна колегія журналу звертає увагу авторів статей на дотримання вимог до наукових фахових видань та пропонує:

1) подавати статтю українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:

- у текстовому редакторі *Word*, шрифт – *Times New Roman*, з розширенням *.doc*, кегль – 13;
- параметри сторінки – формат *A-4*, розташування тексту (таблиці, діаграми тощо) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
- відстань між рядками – 1 інтервал;
- кількість матеріалу однієї статті – не більше 10 стор.

Стаття має передбачати такі обов'язкові структурні елементи:

- *УДК*;
- ім'я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;
- назва статті;
- анотація та ключові слова – укр., рос., англ. мовами (анотація англ. надається розширеною);
- розв'язання проблеми:
  - постановка проблеми (загальна характеристика) та аналіз досліджень (публікацій), в яких започатковано розв'язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття;
  - формування мети (постановка завдання) статті;
  - виклад основних положень (вирішення завдання та обґрунтування отриманих результатів);
- висновки, пропозиції за результатами розв'язання проблеми та перспективи щодо подальших досліджень;
- використана література (згідно з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006);
- підпис, адреса (e-адреса), телефон автора;

2) подавати письмовий експертний висновок на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь.

Висновок в обов'язковому порядку має висвітлювати такі питання:

- актуальність теми;
- новизна та обґрунтованість одержаних результатів;
- наукова (практична) цінність результатів;

3) рукопис статті та експертний висновок мають бути ретельно вчитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.

Інформація і право

Науковий журнал

Засновники	Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України; Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.
Видавець журналу	© Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України.
Адреса редакції	01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Тел.: 234-94-56, 234-91-33.
Веб-сторінки журналу у мережі Інтернет	//www.ipri.org.ua (НДІП НАПрН України); //www.nbuv.gov.ua (Нац. бібліотека України ім. В.І. Вернадського).
Реквізити для сплати послуг щодо публікації	ПІБ, Код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31258272210479, МФО 820019 в ГУДКУ у м. Києві (з приміткою – “Науковий журнал”).

Створення оригінал-макета, дизайн та наукове редагування – Брижко В.М.

Редагування – Москаленко А.М. (укр.), Майстренко І.А. (англ.)

Формат 70 x 108/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Офсетний друк. Ум. друк. арк. 14.8. Тираж 100 прим.

Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.